

**JOHN STUART MILL'DE AHLAK VE EĞİTİM
ANLAYIŞI**

Merdan ÇOLAK

**Yüksek Lisans Tezi
Felsefe Ana Bilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Esra YILDIZ TURAN
2024
Her Hakkı Saklıdır**

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI

Merdan ÇOLAK

JOHN STUART MILL'DE AHLAK VE EĞİTİM ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Esra YILDIZ TURAN

ERZURUM-2024

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "John Stuart Mill'de Ahlak Ve Eğitim Anlayışı" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

[25.07.2024]

[Merdan ÇOLAK]

Aslı Islak İmzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Esra YILDIZ TURAN danışmanlığında, Merdan ÇOLAK tarafından hazırlanan bu çalışma 25 / 07 / 2024 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Felsefe Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Hüseyin AYDOĞDU

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Esra YILDIZ TURAN

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÜNDAY

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

FAYDACILIĞIN FELSEFİ KÖKENİ	8
-----------------------------------	---

İKİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMANIN AŞAMALARI

2.1. ÇALIŞMANIN AMACI.....	19
2.2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ	19
2.3. ÇALIŞMANIN SINIRLILIKLARI.....	19
2.4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	19
2.5. ÇALIŞMA MATERYALLERİ.....	22
2.6. VERİLERİN TOPLANMASI.....	22
2.7. SÜREÇ VE UYGULAMA.....	22
2.8. VERİ ANALİZİ.....	23
2.9. ARAŞTIRMACI ROLÜ	23
2.10. GEÇERLİK GÜVENİRLİK	23
2.11. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JOHN STUART MILL

3.1. JOHN STUART MILL'İN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	27
3.2. J. S MILL'İN AHLAK ANLAYIŞI.....	32
3.2.1. Fayda İlkesi	35
3.2.2. Mutluluk Anlayışı	52
3.2.3. Özgürlük Anlayışı	57
3.3. JOHN STUART MİLL'İN EĞİTİM ANLAYIŞI	60

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	74
KAYNAKÇA	77
ÖZGEÇMİŞ.....	89

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

JOHN STUART MILL'DE AHLAK VE EĞİTİM ANLAYIŞI

Merdan ÇOLAK

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Esra YILDIZ TURAN

2024, 88 sayfa

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi. Esra YILDIZ TURAN (Danışman)

Doç. Dr. Hüseyin AYDOĞDU

Dr. Öğr. Üyesi Şeref GÜNDAY

19. yüzyılın önemli filozoflarından olan Mill'in, küçük yaşlarda Bentham ile tanışması, aldığı eğitim ve babasının yönlendirmeleri filozofun düşün hayatında ahlak, din, siyaset ve eğitim gibi konulara farklı perspektiflerden bakmasını sağlamıştır. Mill nihai hazzı elde etme ve acıdan kaçma ayrımına farklı bir boyut kazandırarak hazları kategorize etmiştir. Nicelik kadar bu hazlar arasında niteliksel ayrımlar da yapan Mill haz dolu bir yaşamda en yüksek iyiyi elde etmeyi amaçlamıştır.

John Sturat Mill'in ahlak ve eğitim anlayışının ele alındığı bu çalışmada insanı mutlu edecek bu en yüksek iyi, birey tarafından arzu edilebilir olup herkes için istendiğinde genelin yani toplumun mutluluğunu da oluşturan şeydir. Toplumun genelinin mutluluğunun düşünülerek hareket edilmesi, eylemlerin sonuçlarının düşünülmesi ve herkesin eşit şartlarda olmasıyla herkes doğru ve iyiye ulaşacaktır. Ancak bunun için tek şart karakter gelişimi ve eğitimidir. Birey duygu ve düşüncelerini yönlendirebilir yaptığında yani yaşamı boyunca kontrol altına aldığında eğitilmiş olarak kabul edilecektir. Bu eğitim sadece öğretim boyutunda değil, hayatın tamamını kapsayacak şekildedir.

Devletin bu eğitimi sadece düzenleme ve denetleme işlevini üstlenmesi gerektiğini belirten Mill, bireylerin eğitimle kendilerini gerçekleştireceklerini belirtmiştir. Bireye özgür bir ortam sağlandığında birey tek tip olmak yerine bilgi ve becerilerini fark ederek potansiyelini ortaya çıkaracaktır. Birey pasif olarak ezberci anlayışla bilgiyi sadece taşıyan değil, onu keşfeden, ortaya çıkaran olmalıdır. Bu ürün veya eserlerin ortaya çıkması ise demokratik, baskı ve dayatmalardan uzak bir eğitim ortamında oluşur. Birey eğitimle bencillikten uzaklaşarak kendini gerçekleştirecektir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Eğitim ve Ahlak ilişkisi, Fayda İlkesi, Mill'in Ahlak ve Eğitim Anlayışı.

ABSTRACT**MASTER THESIS****UNDERSTANDING OF MORALITY AND EDUCATION IN JOHN STUART
MILL****Merdan ÇOLAK****Advisor: Assist. Prof. Dr. Esra YILDIZ TURAN****2024, 88 pages****Jury: Assist. Prof. Dr. Esra YILDIZ TURAN (Advisor)****Assoc. Prof. Dr. Hüseyin AYDOĞDU****Assist. Prof. Dr. Şeref GÜNDAY**

Mill, one of the important philosophers of the 19th century, met Bentham at an early age, the education he received and his father's guidance enabled the philosopher to look at issues such as morality, religion, politics and education from different perspectives in his intellectual life. Mill categorized pleasures by adding a different dimension to the distinction between obtaining ultimate pleasure and avoiding pain. Making qualitative distinctions between these pleasures as well as quantity, Mill aimed to achieve the highest good in a life full of pleasure.

In this study, where John Sturat Mill's understanding of morality and education is discussed, it can be said that this highest good that will make a person happy can be desired by the individual and when desired for everyone, it also creates the happiness of the general, that is, the society. By acting by considering the happiness of the society in general, considering the consequences of actions, and ensuring that everyone is on equal terms, everyone will achieve what is right and good. However, the only necessity for this is character development and education. An individual will be admitted educated when he can direct his emotions and thoughts, that is, when he can control them throughout his life. This education covers not only the teaching aspect but also the whole of life.

Stating that the state should only undertake the function of regulating and supervising this education, Mill stated that individuals will realize themselves through education. When a free environment is provided to the individual, the individual will reveal his potential by realizing his knowledge and skills instead of being uniform. The individual should not only passively carry knowledge with a rote understanding, but also discover and reveal it. The emergence of these products or works occurs in an educational environment that is democratic and free from pressure and impositions. The individual will realize himself by moving away from selfishness through education.

Key Words: Education, Relationship between Education and Morality, Principle of Utility, Mill's Concept of Morality and Education.

ÖNSÖZ

Eğitim hayatını babasının yönlendirmesi ile oldukça yoğun bir şekilde tamamlayan John Sturat Mill çocukluğundan itibaren dönemin ünlü düşünürü Bentham ile olan yakın ilişkisinden dolayı hem onun düşüncelerinden etkilenmiş hem de kendi fikirlerini Bentham'ın fikirlerini bir adım öteye taşımak için kullanmaya çalışmıştır. Mill gerek yaşam tarzından gerekse de eğitim sürecinden kaynaklı olarak çağının ötesinde bir düşünür olarak ifade edilebileceği gibi günümüz eğitim ve ahlak anlayışına da etkisinin büyük olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Özgürlük, eğitim, birey ve toplumsal mutluluk bağlamında ifade ettiği düşünceler ile çağını aşarak günümüzü etkileyen filozofun daha iyi anlaşılması, düşüncelerinin farklı kalemlerce ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bu amaçla bu çalışmada Mill'in ahlak ve eğitim ile ilgili düşünceleri ele alınarak günümüzü etkileyen bu fikirlerin kaynağına inilmeye çalışılmıştır. Kaynaktan beslenen bu çalışma ile bahsedilen düşüncelerin daha iyi anlaşılması eksik kalan yönlerin vurgulanması ve belki de yeni çalışmalara ışık tutması amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında ilk bölümde düşünür ile ilgili mevcut literatürden hareketle genel bilgiler verilmiş; hayatına, Bentham ve babası ile olan ilişkisine ve eserlerine değinilmiştir. Diğer bölümde ise ahlak ile ilgili düşüncelerine yer verilerek, eğitim anlayışı literatürden hareketle derinlemesine ele alınmaya çalışılmıştır. Ahlak ve eğitim öğretilerinin sentezi yapılmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise mevcut fikirlere kendi düşüncelerimiz de eklenerek çalışma tamamlanmıştır.

Çalışmam boyunca her türlü desteğini esirgemeyen, emek veren ve zaman ayıran danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Esra YILDIZ TURAN'a, yoğun çalışmalarım süresince gösterdikleri sabır, destek ve anlayıştan dolayı eşim Burcu ve çocuklarım Duru ile Emir'e, daima destekçilerim olarak arkamda olan annem, babam ve kardeşime, beni cesaretlendiren ve daima örnek aldığım Harun GÜNTEKİN'e, vakit ayırmam için iş yüküme ortak olan çalışma arkadaşlarım Haktan YOKUŞUŞ, Kaya KİŞİ ve Hikmet KOÇAK hocalarıma, küçük veya büyük desteklerini esirgemeyen herkese sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim.

GİRİŞ

Ahlak ve eğitim kavramlarının doğrudan insan gerçekliğini ilgilendirmesinden dolayı bu kavramlar düşünce ve felsefe tarihi boyunca birçok düşünür tarafından gündeme alınmıştır. Bu sebeple çalışma boyunca bu iki kavramın 19. yüzyılın önemli düşünürlerinden biri olan John Stuart Mill’de nasıl karşılık bulduğuna odaklandık. Felsefe ve siyasi ekonominin önemli bir figürü olarak Mill’in sosyal düşünce alanında unutulmaz bir iz bıraktığı söylenebilir. 1806 yılında Londra’da doğan ve altmış yedi yaşında hayatını kaybeden Mill’in hayatı 19. yüzyılın siyaset, ekonomi ve toplumu üzerinde derin değişikliklere sahne olmuş entelektüel çalkantılar içinde geçmiştir. Mill, yazıları ve aktivizmi aracılığıyla bireysel özgürlük, faydacı etik ve ilerici toplumsal reform alanında güçlü bir savunucu olarak karşımıza çıkar. Ahlak, liberalizm, politik ekonomi, sosyal felsefe, mantık, psikoloji ve eğitim gibi farklı alanlarda ortaya koyduğu yaklaşımlarıyla çok yönlü bir filozof kimliği taşımaktadır (Öztürk, 2019: 2). Bu açıdan bakıldığında üzerine birçok çalışma yapılmış ve birçok alanda fikirleri karşılık bulmuş olan Mill’in eğitim ve ahlak görüşleri ile ilgili çalışmaların yeterli sayıda olmaması da çalışmaya teşvik eden unsurların başında gelmektedir.

Ahlak başlı başına ahlak felsefesinin konusu olmakla birlikte en basit tanımıyla “insan ilişkilerinde iyi ya da doğru veyahut kötü ya da yanlış olarak adlandırdığımız değer yargılarını ifade eder” (Aktan, 2009: 39). Bu kelimenin etimolojik bakımdan Latince mos, Yunanca ethos, Arapça ise hulk-huy sözcüklerine dayandığı ifade edilir. Düşün tarihinde etik ile ilgilenmiş olan bir kısım düşünür eylem neticesindeki ahlakiliğe vurgu yaparken bir kısım düşünür ise sonucun değil, niyetin önemine vurgu yaparak öğreti geliştirmiştir. İlkçağ’a bakıldığında daha fazla bireyci karaktere bürünmüş bu öğretiler, Yeni Çağ ile beraber toplumsalcı karakterlere bürünmeye başlamıştır denebilir. Etik tarihine bakıldığında hazcılığın ilk temsilcisi olarak Sokratik okullar arasındaki Kyrene Okulu’nu ve bu okulun önemli düşünürlerinden -MÖ 435-356 arası yaşamış- Aristippos’u görmek mümkündür. Aristippos hazzı, insanın psikolojik yapısı ve doğasına dayandırmakla birlikte hazzın tek bir tür ve en yüksek iyiden ibaret olduğunu söyleyenlerdendir. Aristippos’a göre, “sadece haz kendi başına bir amaç olmakla birlikte bütün diğer şeyler ancak hazza araç olabildiği derecede arzuya değerlidir” (Aster, 1999: 134-137). İlk Çağ’ın bir diğer hazcı düşünürü de MÖ341-270

yılları arası yaşayan Epiküros'tur. Maddeci geleneğe dâhil olan Epiküros, bu gelenekte yer alan bir diğer büyük düşünür Demokritos'tan farklı olarak varlık dünyasında determinist görüşü benimsememekle birlikte varlık aleminde tesadüfe de yer vermektedir. Tesadüfe yer verilmesindeki en temel sebep ise, ahlakî alanda özgürlüğe zemin oluşturma amacındandır. Kayıtsız bir özgürlüğün ahlakta var olması gerektiğine inanan düşünür, haz olarak en yüksek iyiyi konumlamıştır. Bu hazzın ise kalıcı ve sürekli olan haz olduğunu, geçici bir durum ile gelen haz olmadığını ısrarla savunur. Böylelikle Epiküros, zihinsel zevklerin şehvete tercih edilmesinden yanadır. Epiküros, Aristippos'un aksine, "bedensel zevk ve hazzardan daha kalıcı, dış etken ve koşullardan daha bağımsız olduklarını düşündüğü manevi ve ruhsal zevklere öncülük vermiştir" (Pieper, 1999: 236).

Yeni Çağ'da fayda ilkesini eylemlerin merkezine alan ilk düşünür, Francis Bacon olarak karşımıza çıkmaktadır. Bacon'a göre, iyi kavramı yararlı kavramı ile örtüşür. Yararlı olanda çifte ahlakî amaç bulunmaktadır. Bunların birincisi, bireysel olarak iyilik, ikincisiyse, toplumsal olarak iyilik şeklinde belirtilir. Fakat bireyin iyiliği toplumun iyiliğinden sonra gelmektedir. "Doğal olarak da erdem de toplumun yararına olandır" (Akarsu, 1982: 121).Yararcı etiğin en önemli düşünürlerinden olan Jeremy Bentham, insanın bazı arzularının olduğunu, bunların doyurulması gerektiği fikrini hareket noktası olarak alır. "Yönteminin gözlem olduğunu söylemesi etik anlayışını deneye indirgemiş, insanın bir takım arzularının var olduğu ve bunların doyurulması gerektiği düşüncesi ise psikolojik bir hazcılığa dönüşmüştür" (Cevizci, 2002: 196). Bentham'ın düşüncesine göre hazza yönelme ve acıdan kaçma psikolojik bir zorunluluk şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu psikolojik zorunluluk "ahlaki yükümlülükle eşitlenir, haz ve acının bize ne yapıp ne yapmamamız gerektiğini gösterdiğini söyler" (Güntöre, 2004: 78). Teleolojik etiğin diğer önemli düşünürlerinin başında gelen John Stuart Mill bakımından tüm insan eylemlerinin nihai ereği, varılmaya çalışılan en yüksek iyi; hem nitelik hem de nicelik açısından mümkün olduğunca acıdan kurtulma ve sevinç duymadır. Doğayı gözlemleyen insan açıkça bunu görürken deney de bunu bütün açıklığıyla bize sunmaktadır. Bentham'daki gibi Mill'de de "iyi, acının yokluğu, hazzın varlığı" (Mill, 1986: 11) anlamına gelmektedir. Yine Mill'e göre bütün hareketlerin bir amacı bulunur ve bu hareketler hizmet ettiği amaca göre bir renk bir vasıf alır. İnsan eylemlerinde de bir amaç bir gaye bulunmaktadır. Bu amaç ve gaye hem nitelik hem de

nicelik olarak elden geldikçe sevinç duymaktır. Çünkü haz mutluluğun en büyük aracıdır. Tüm etik teorilerinin insanın yaşama amacının ne olduğuna dair sorgulayıcı bir tavır takındığını belirten Mill, yararcılığın ise bu sorgulamaya dair cevabının oldukça bariz olduğunu belirtir. Arzu edilen yegâne amaç mutluluk ve “eylemler mutluluğu artırma eğiliminde olmaları ile orantılı olarak doğru, tersi durumunda da ise yanlış”(Copleston, 2000: 36) olarak değerlendirilir.

Eğitim kelimesi ise insanlık tarihi kadar eskidir. Eğitim, “bir toplumun kültürünü, değer yargılarını, bilgi ve becerilerini kuşaktan kuşağa aktaran sürecin gerçekleşmesi faaliyetidir” (Cevizci, 2021: 217).Bireylerin davranışlarında istendik değişiklikler meydana gelmesini amaçlayan bir sistemdir. Davranış değişiklikleri “yeni davranışların oluşması, olumsuzlukların düzeltilmesi, istenilmeyenlerin silinmesi veya bunların birkaçı olabilir”(Turgut ve Baykul, 2015: 1).Çünkü insanın her çağda, çağın gereklerine göre eğitilmesi gerekmektedir. İlk çağlarda hayatta kalmak için savaşçı olmayı öğrenen insan yerleşik hayata geçilmesi ile medenileşmiştir. Bu bağlamda da kentleşmenin getirdiği ölçütlerde kendini eğitmeye başlamıştır. Öğretim hayatının başlaması ile eğitim kavramı da artık okul, öğretmen vb. kavramları akıllara getirmektedir.

“Eğitim faaliyetinin tutarlı olması ve etkin bir ortamda sağlanması vazifesi ise felsefeye aittir” (Sönmez, 2015: 56). “Çünkü toplumu şekillendiren etken eğitim, bu eğitimi tasarlayan ise felsefedir” (Bakır, 2011: 7). Aynı yolda yürüyen ve birbiriyle ilişki içerisinde olan eğitim ve felsefe ortak gayedeki ürünü ortaya çıkarmaya çalışır. Merkezinde insanın yer aldığı bu ortak gayenin ürünü ise eğitim felsefesi ile oluşur. Eğitim ve felsefenin-kaynağını bilgelik sevgisinden almakla birlikte- her zaman iç içe olduğu söylenebilir. Çünkü felsefe, konusunun gereği olarak varlığı ve varlığın kendinde sakladığı bilginin nedenini arar. “Eşya üzerinde düşünme, düşüncenin gittikçe sistemleşmesi, sözcüklerden kavramlara ulaşma, kavramlardan hareketle varlıklar ve olaylar arasındaki ilişkilerin saptanması, bu süreçlerde uygulanan yöntemlerin düşünsel eleştiriden geçirilerek doğruyu bulma çabası aynı zamanda bir eğitim sürecidir” (Çoban, 2019: 12-15). Felsefe ve eğitim etkisi ile şekil almaya başlayan birey, varlık ve değer dünyasında “Nasıl?” sorusunu sormasıyla anlam kazanmaya başlamaktadır. “Bu noktada yalnızca nasıl sorusunu merak etmez, niçin sorusuyla da ilgilenir ve kendisini, mahiyetini anlamlandırmaya devam etmesinin yanında bu soruların cevapları ise felsefeyle bakabilmekle” (Bayraktar, 2013: 11-12)mümkündür. Birey birçok şeyi eğitim

sayesinde elde etmekle birlikte tüm kabiliyetlerini eğitim yoluyla ve eğitim sayesinde geliştirir denebilir. “Hak, özgürlük ve değer duygularının gelişmesi erken başlayan bir eğitime bağlıdır” (Mengüşoğlu, 2015: 280).

Bu doğrultuda, eğitim ve felsefe arasındaki ilişkinin eğitim felsefesinin temel konusunu içerdiği anlaşılabılır. “Eğitim felsefesi konuları itibariyle eğitimin ne olduğunu, eğitimin amacının ve içeriğinin nasıl olması gerektiğini, eğitimde neyin ne kadar öğretilmesinin doğru olduğunu, eğitimin kimlere hitap ettiğini ve bu süreç sonucunda elde edilecek kazanımların neler olduğunu açıklayan geniş bir kapsama sahiptir” (Özgen, 2012: 15-17). Merak edilen soruların tek yönlü değerlendirilmesi eksik bir tutum olacağından felsefe ve eğitim birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Eğitim insanın özüne yönelik davranış değişikliklerini ele alırken felsefe insanın yer aldığı her alanda sorunlara cevap aramaya çalışır. Eğitim felsefesi ise ortak gaye olan insanda birleşerek, bireyin en iyi eğitimi, en kalıcı öğrenmelerini nasıl bir ortamda ve ne şekilde gerçekleştirmesine yönelik bir disiplin olarak karşımıza çıkar.

Mill’in ahlak ve eğitim hayatına bakıldığında ise, babası James Mill’in, faydacılık hareketinin önde gelen figürü ve babasının yakın bir arkadaşı olan Jeremy Bentham’ın etkisi altında yaşamının şekillendiğini söylemek mümkündür. Mill, babasının ve Bentham’ın öğretisi altında, erken yaşta klasik edebiyat, felsefe, ekonomi ve siyaset gibi konularla derinlemesine ilgilenmiştir. Bu sıkı entelektüel eğitimin, Mill’in felsefesinin temelini oluşturduğu ifade edilebilir. Mill, Aydınlanma Dönemi’nde yaygın bir model olarak kullanılan evde eğitim modeline uygun bir eğitim almıştır. Babası, J. S. Mill’in ileride faydacı ahlak felsefesini geliştirecek ve temsil edecek bir sosyal reformcu olarak yetişmesini hedeflemiş ve bu amaç doğrultusunda Mill’e akranlarından daha yoğun ve ileri bir düzeyde eğitim imkânı sunmuştur. Diğer bir ifadeyle, baba James Mill oğlunun eğitiminin içeriğini oldukça yoğun, kapsamlı ve zorlayıcı unsurlarla bezemiştir. Politika, dil, matematik, edebiyat, felsefe, ekonomi ve mantık alanlarında eğitim veren baba James Mill bütün bu dersleri büyük bir titizlik, disiplin ve istikrarla yürüterek mümkün olan en büyük faydayı elde etmeye çalışmıştır.

Mill büyük ölçüde J. Bentham’dan etkilenmiştir. Çalışmamızda da Bentham’ın ele alınmasını gerekli kılan en önemli özelliği faydacılığın 18.yüzyılda Bentham tarafından sistemli bir hâle getirilmiş olmasıdır. Faydacılığın (utilitarianism), “ahlâki failerin

hangi eylemi niçin seçmesi gerektiğiyle alakalı yol gösterme çabası” (Aydın, 2013: 144) içinde olduğu da söylenebilir. Mill, “Bentham’ın ortaya koyduğu faydacılık anlayışını bu teoriye gelen eleştiriler ve kendi düşünceleri ekseninde yeniden yorumlamıştır” (Aydın, 2013: 143). “Başta İngiltere olmak üzere, özellikle Anglo-Sakson kültürün hâkim olduğu coğrafyalardaki düşünce hayatı üzerinde oldukça etkili olan faydacılık, siyaset, iktisat, hukuk, sosyoloji, psikoloji ve eğitim gibi alanlara etkisi göz önüne alındığında Batı ahlâk düşüncesinin en etkili ve en yaygın ahlâk teorilerinden biridir” (Anay, 2011: 104). Özellikle teleolojik etik anlayışının önemli düşünürlerinden biri olan J. S. Mill tüm insanî eylemlerin son ereğinin -varılmaya çalışılan en yüksek iyyinin- hem nitelik hem de nicelik bakımından mümkün oldukça acıdan kurtulmak ve sevinç duymak olduğunu belirtir. Mill’e göre de “iyi, acının yokluğu ve hazzın varlığı anlamına gelmektedir” (Macit, 2009: 86).

Bütün“ahlaksal eylemlerin temelinde psikolojik bazı etkenlerin ve olguların yattığı savından hareket eden, bir ahlaksal eylemin değerini ise, o eylemin yararıyla ölçen yararcılık” (Özlem, 2001: 348-349). Sokrates ve Aristoteles’e dayandırılmasına rağmen asıl şeklini Jeremy Bentham ve John Stuart Mill’de bulmuştur. Yararcılığın en temel tezi, “soyutlamalardan, yüzeysel sonuçlardan ve mutlaklaştırılmış ilkelerden kendini uzak tutma, akılcı düşünceyi değil, deneyci düşünceyi esas alma” (James, 2003: 30) fikri üzerine inşa edilmiştir. Temel olarak Antik Yunan’dan esinlenerek hazzın iyi olduğu fikrini barındıran faydacılığın temelinde yer alan fayda ilkesiyse (the principle of utility) mümkün olan en yüksek sayıda insanın, mümkün olan en yüksek miktarda mutluluğunu ifade eder. Bu sebeple fayda ilkesi en yüksek mutluluk ilkesi (the greatest happiness principle) olarak da anılır (Audi, 1999: 16; Graham, 2004: 32; Cevizci, 2010: 45). Kişilere, eylem seçimi esnasında faydayı amaçlamasını öğütleyen bir etik teori olarak faydacılık, yapılan bir eylemin ahlâkî açıdan doğru olan bir eylem olmasını ise, eylemden etkilenen kişiler için alternatif öteki eylemlerden daha yüksek düzeyde fayda ortaya çıkarmasına bağlayan bir etik teori olarak ifade edilebilir. Kısaca faydacılık, eylemleri kişiye verdikleri saadet nispetinde iyi saymaktadır. Bunun aksi durumu da kötü olarak nitelendirmektedir. Ekonomiden siyasete, eğitimden ahlâka geniş bir yelpazede eser veren Mill, “sahip olduğu birikimle faydacılığı ele almış ve faydacılığın geniş kitleler tarafından benimsenmesinde çok büyük katkısı olmuştur” (Aydın, 2013: 145).

Utility teriminden türemiş olan utilitarianism kavramının -bir etik teorisini ifade edecek şekilde- ilk olarak faydacılığın kurucusu olarak görülen Bentham tarafından kullandığı ifade edilebilir. Utility terimini meşhur eseri *Fragment on Government* (1776)'da "herhangi bir şeyde bulunan ve onun vasıtasıyla mutluluk, iyilik, haz, avantaj elde etmeye yarayan eğilim" (Bentham, 1962: 271) anlamında kullanmıştır. Benzer şekilde "Utilitarian (Faydacı)" kavramını da yine Bentham'ın, 1781 senesinde George Wilson'a yazdığı bir mektupta Hristiyan din adamlarını tarif ederken "saygı değer bir yaratılışa sahip, bir hekim, bir naturalist, bir kimyager ve bir utilitarian" şeklinde ifade etmiştir.

Ayrıca faydacılık fikrinden sistemli bir şekilde ilk kez bahseden filozof da Jeremy Bentham olarak karşımıza çıkar. Bentham "felsefesinde çağrışım ilkesini ve en büyük mutluluk ilkesini ön plana çıkarmıştır" (Russel,1996: 133). Bentham'daki etik fikri, felsefesinde bulunan mutluluk ilkesinden ortaya çıkar. Bentham'a göre mutluluk ve haz veren şey iyi olan şeydir. Zevk vermeyen acı veren ise kötüdür. "Acıdan kaçarak mutlu olmak için hazza ulaşma çabası olması gerektir" (Russel, 1996: 135). Mill'e göre de her bir birey kendisinin faydasından yola çıkıp toplum faydasına olacak bir sonuca ulaşmalıdır. Mill için elzem olan şey ise sayı olarak çok daha fazla bireye fayda sağlanmasıdır. Bu fikir, faydacılık düşüncesinin tamamına yansıyan bir fikirdir. Hem Bentham'da hem de Mill'de sayı olarak daha fazla bireyin fayda bulması önemli görülmüştür. Her iki düşünüre göre de bir eylem, neticesinde yalnızca o eylemi gerçekleştiren kişiye değil bunun yanında duygulara sahip tüm canlılara faydalı olacak biçimde gerçekleştirilmelidir. Eylemin sonuçlarını ele alan faydacılık fikri etki altına aldığı canlıların sayısı bakımından da niceliksel olarak etkinin sonucunun ele alındığı bir düşünce sistemidir. Bunun yanında bu düşünce yapısı mutluluk, fayda ve hazzı aynı anlamda kullanır ve acının yokluğunu ifade eder. Faydacı filozofların her ikisi de, "hem Bentham hem Mill toplum mutluluğu ya da toplumun faydası gibi ifadelerle toplumda yaşayan bireylerin tek tek fayda görmüş olmasının yanısıra toplumun yapay bir uzantı olduğunu da belirtmişlerdir" (Türer ve Aydın, 2019: 131). Bentham'a göre birey yalnızca hazları peşinde koşup acıdan kaçınan bir canlı olarak ifade edilir. İnsan eylemlerinin temeline bakıldığında da acıdan kaçıp haz peşinden koşmak bulunur. "Mill de Bentham ile benzer fikirde olsa da o bu düşüncenin yanı sıra entelektüel hazzardan da bahsetmiştir" (Türer ve Aydın, 2019: 138).

Mill'in faydacı ahlak anlayışına geçmeden önce faydacılığın felsefi kökenini kısaca irdelemek yerinde olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

FAYDACILIĞIN FELSEFİ KÖKENİ

Faydacılığın kökenlerine değinmeden önce birbirine oldukça yakın görünen faydacılık ve pragmatizm kavramları arasındaki ilişkiyi açıklamak gerekir. Faydacılık ve pragmatizm her ne kadar aynı kavramlar olarak zaman zaman birbiri yerine kullanılsa da bu kavramların hem ortaya çıkışı hem savunduğu ilkeler hem de bu kavramları geliştiren düşünürler birbirinden farklıdır. Bu iki teori hem ortaya çıktıkları zaman ve mekân hem de temel kabuller açısından birbirlerinden oldukça farklı teorilerdir. Fakat bununla birlikte adı geçen iki teori birbirinden tamamen habersiz ya da kopuk teoriler de değildir.

Utilitarizm kavramından sonra 19. yüzyılın son çeyreğinde “utilitarizmle benzer düşünce alt yapısına ait pragmatizm akımı ortaya çıkmıştır” (Özer, 2022: 363). Utilitarizm ve pragmatizm aynı anlamda kullanılsa da bu iki kavram arasında doğal benzerlik ve ciddi farklar bulunmaktadır. İlk olarak savunulma ve ortaya çıkma tarihlerine bakılırsa faydacılık 18. yüzyılda ortaya çıkmış iken pragmatizm ise 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmıştır. Yani tarihsel bakımdan farklı tarihlere ait fikirlerdir. Ayrıca pragmatizm bir yöntem iken, utilitarizm ise bir felsefe olarak karşımıza çıkar. Bunun yanında pragmatizmde bir felsefe olma çabası da görülmez.

Faydacılık, Latince’den ismini alırken pragmatizmse Grekçe’den almıştır. Latince *uti* (to use: kullanmak, faydalanmak, istifade etmek) kökünden gelen *Utility* sözcüğü, İngilizce “fayda, yarar, menfaat, yararlılık; useful, profitable, beneficial” anlamlarında kullanılmaktadır. Utilitariansim kavramı etimolojik olarak bu şekilde bir kökene dayanırken pragmatizmse Grekçe *pragma* (iş, amel, fiil; practice, practical) kavramından türemiştir. Teorinin kurucusu Peirce’de bu kavramı Kant’ın felsefesinden derler. *Salt Aklın Eleştirisi* isimli eserinde pragmatik inanç olarak ifade eden Kant burada, “belirli eylemlere götüren araçların olgusal kullanımına temel sağlayan mümkün inanca pragmatik inanç diyorum” der. Peirce’de buradan yola çıkıp, “Pragmatik Anlam ya da daha genel boyutta Pragmatik Felsefe kavramlarına geçiş yapmıştır” (Çelik, 2016: 28-29).

Pierce'nin pragmatizmine bakıldığında öncelikli olarak bilimsel bir araştırma yöntemi açıklama amacı güttüğü söylenebilir. Çünkü "ulaştığı yeni, modern, mantıksal konum gereği, geleneksel tümdengelimsel mantık anlayışını tümüyle terk etmese bile, tümevarımsal ve hipotetik bir mantık yaklaşımının benimsenmesi, savunulması ve uygulanması gerektiği noktasına gelmiştir" (Çelik, 2008: 26). "Pragmatizmin savunucusu olan ve onu şekillendiren bir diğer isim olan James'e göre de pragmatizm sadece bir yöntemdir" (Özer, 2022: 363). "Bir yöntem olarak pragmatizm insan yaşamının bir amacı olduğunu ve insan ile dünya üzerine olan rakip teorilerin, işte bu amaçla sınanması gerektiğini söyler" (Cevizci, 2013: 528). James'e göre pragmatik tavırda olmanın yanı sıra bir fikir ya da bir eylemin gerçek olup olmadığı da oldukça elzemdir. "Bu ise bu eylem ya da fikrin hayatımızdaki herhangi bir duruma katkı sağlayıp sağlamadığı veya bir sorunu çözüp çözmemesi ile ilişkilendirilir" (Doğan, 2003: 89).

William James ahlakın insanın pragmatik tutumu ile ilgili olduğundan bahseder. Ahlakın anlamlı hâle gelmesi insanların taleplerinin karşılık görmesi ile ilgilidir. İyi kavramı da bu taleplerin karşılanmasıyla yakından ilişkilidir. Talep kavramı ise "bireyin arzu ettiği ve amaçladığı şeydir" (Bilgin, 2010: 168-169). James'in pragmatizmi;

"düşünceyi yeni ve verimli sonuçlara gidecek şekilde harekete geçirmesine rağmen, mutlak ve değişmez hakikatlerle arasına mesafe koyarak bilimde ya da felsefede veya teolojide kesin hakikatler olmadığı inancıyla, teorilerin anlamlarının, kendi içsel, sözel tutarlılıklarında değil de problem çözme kapasitelerinde aranması gerektiğini öne süren James, salt tutarlılıklarla yetinmeyip bir teorinin nakit değerinin ortaya çıkarılmasını talep eder, demek ki özünde, insanın hayatı ve amacı açısından faydalı sonuçları temin etme düşüncesini bulunan pragmatizm, pratik hayat yönünden herhangi bir farklılık yaratmayan bir teorinin terk edilmesi gerektiğini söyler" (Cevizci, 2013: 529).

Bir diğer pragmatizm savunucusu olan Dewey'e göre de pragmatizm, tüm felsefi akımlardan farklı düşünce yapısına sahip bulunmaktadır. Dewey felsefede her şeyin teorik olarak algılanmasının doğru olmadığını vurgulamakla beraber bu durumun felsefeyi pratiklikten uzaklaştırdığını savunur. Felsefenin teorilerden başladığı ifadesine katılmayan Dewey pratikte olan eylemlerin önemine vurgu yapmıştır. Dewey "teorilerin ve pratikteki tüm eylemlerin birbirleri ile uyumlu olması gerektiğini, pratikteki bilgilerin insanı daha fazla mutluluğa götürdüğünü söyler" (Çıtır, 2014: 194-195).

“Filozoflar birçok unsurun etkin olduğu bir durumdan bir unsuru soyutlayarak ayırt eder, bu eylem bir deneyimi başka birdeneyime aktarmak ve böylece deneyimler arasında bir süreklilik inşa etmek açısından önemlidir ancak filozoflar daha sonra yaptıkları işin niteliğini unutarak kompleks durumu sadece soyutladıkları unsurla açıklamaya çalışırlar” (Dewey, 1988: 31).

Ayrıca John Dewey geleneksel felsefenin içinde bulunduğu tutumun da felsefe için olumsuz bir izlenim oluşturduğunu belirtir. Dewey felsefenin yapay şekilde olan ve yalnızca teorilerde bulunan fikirlerden uzaklaşıp düşüncelerin reel hayattaki karşılığına bakması gerektiğini vurgular. Felsefe “insanın sosyal ve pratik hayattaki rolü üzerine yoğunlaşmalı ve onu mutlu etmeye çalışmalıdır” (Çıtır, 2014: 204). “Şartlar tarafından engellenenler ve bilgilerini olayların gidişatını belirlemekte etkili bir faktör olarak kullanmaktan aciz olanlar fazlasıyla kutsal olan bilmenin değişim ve pratik şeylerle kirlendiği düşüncesinde bir sığınak ararken onlar bilmeyi ahlaki açıdan sorumsuz bir estetizme dönüştürürler” (Dewey, 1982: 147). Dewey her türlü bilginin gündelik hayatta insanlara fayda sağlaması gerektiğini ifade eder. “Teori ve pratikte farklılık gösteren, çelişen bilgiler Dewey’e göre bilgi sayılmaz” (Peters, 1952: 13).

Bizatihi mutluluğun temel hedefiyle faydacılık kavramı, birey ve haz arasındaki bağlantı çok uzun zamandan beri farklı dönemlerde tekrar tekrar ele alınmış, tartışılmış ve bu bağlamda fikirler ortaya atılmıştır. Kişinin var olan faydasını artırma arzusu ve faydayla mutluluk arasında doğrudan bir ilişki kurma fikrinin de özellikle antik Yunan felsefesinde somutlaştığını söyleyebiliriz. Buradan hareketle faydacı, hazzı, mutlulukçu ya da benzer adlara sahip ahlak anlayışlarının felsefe tarihinde ufak farklılıklarla da olsa gündeme geldiğinden bahsedilebilir. Bu açıdan bakıldığında faydacı ahlak anlayışının ilk çağlara dayandığı düşünülebilir.

Modern dönemde kendini daha fazla açığa çıkaran faydacılık anlayışı temel olarak hazzı bir fikir yapısına sahiptir denebilir. Faydacılığın İlk Çağ’daki temelleri ele alınırsa buna Demokritos’la başlamak doğru olacaktır. Bunun yanı sıra Demokritos ve Epikür’ün hazzı konusunda da yine faydacı motifleri de görülebilir. Hedonizm ise felsefi olarak hazzı en yüksek düzeydeki değer şeklinde ele alan düşünce olarak ifade edilebilir. Bu kavram, Yunanca hedon sözcüğünden türetilmekle birlikte, hazzın anlamına gelmektedir. Denilebilir ki faydacı görüşler insanın düşüncesi kadar eski bir geçmişe sahiptir. Ancak kökleri Eski Yunan felsefesine kadar uzanan hazzı, mutlulukçu ve

faıdacı ahlak anlayıřlarının sistemli bir řekilde savunulması temel olarak İngiliz dūřūnūrleri tarafından yapılmıřtır.

“Yunan ahlak öğretisinde belli bir yeri olan mut  luğun kurucusu olarak değerlendirilebilecek olan Demokritos kendinden sonra gelen bütün Yunan ahlak felsefesini etkisi altında bırakmıştır” (Gürbüz, 2012: 9). Demokritos(M   460)“hazcılık teorisine temel oluşturabilecek fikirler ortaya koymakla birlikte onun ahlak ile ilgili görüşleri akılcı,   l       ve dengeli bir ahlak anlayışını öngörmektedir”(Arslan, 2008: 337). Demokritos’un ahlak ile ilgili yazılarına bakıldığında, fazlaca deneyim yaşayıp   şitli gözlemler yaptığını ve sonuç olarak da ciddi ahlak ilkeleri ortaya koyduğu söylenebilir. Demokritos, “haz elde etmeyi ve acıdan kaçınmayı insanoğlu için en değerli şey olarak göstermiştir fakat bu kavramlar hakkında yeterli açıklamalarda bulunmamıştır”(Akarsu, 1998: 34-35). “Demokritos’un hedonizmi temiz ve asil bir hedonizmdir, kim mutlu olmak istiyorsa o zaman yararına olanla olmayanı ayırt edebilmelidir” (Gökberk, 2000: 37).

Ahlakın kaynağının ne olduğu sorularına verilen yanıtlardan biri de hedonizm düşüncesidir. Hedonizmin genel olarak anlamına bakıldığında hazcılık olduğu g  r    r. Bu fikir insanların haz noktasında doyumsuz olduğuna ve bulunduğu eylemlerinde ise hazzı temele almasına sebep olur. Kavram olarak hedonizmden en net şekilde bahseden ilk düşünür Sokrates’in   ğrencisi Aristippos’tur. Ona göre ise tüm insanların eylemlerinin altında yatan ana nokta haz iken, hazlar insanları mutlu etmektedir ve insanlar mutlu olmak için bu dünyaya gelmiştir. Bu kapsamda eylemler haz noktasında ilerlerken, bilgilerimizde bu duruma bağlıdır. Kişileri hazza ulaştıracak şey ise duygulardır. İnsanlar mutlu olmak amacıyla bu noktadan hareket ederek bilgilere de ulaşmaktadır. “İnsan yaşamı boyunca ona acı verecek şeylerden ka  ar ve mutluluğa yani hazza yönelir” (Akarsu, 1998: 56-57). Düşünür bir hazzın iyi olmasını onun haz olmasına bağlar ve bu yüzden iyi olarak kabul eder. Ayrıca hazlar arasında da önem açısından birinin diğerinden üstün ya da düşük olması söz konusu değildir. Bunun yanında Aristippos düşünsel hazlardan daha çok bedensel hazlara yoğunlaşır. Filozof yaşamın amacının bedensel hazlara ulaşmayı hedeflediğini söylemiştir (Gürbüz, 2012: 11-12). Bunun yanında Aristippos hazları ele alırken bedensel hazları öncelikli olarak görmekle beraber nicelik bakımından da daha çok hazza ulaşmayı da kendine ilke edinir. “Ona göre hazzın yoğunluğu ve miktarı oldukça önemlidir” (Cevizci, 2002: 46).

“Aristippos insanları mutlu eden en önemli faktör olarak bilgiyi öne sürer ve insanların bilgilerinonları o anda tutarak geçmişe duyulan pişmanlıktan da kurtardığını belirtirken yine bilginin gelecek kaygılarından da uzaklaştırdığını belirtir, Aristippos insanın anın yani yaşadığı anın kıymetini bilmesi gerektiğinden bahseder ve bilginin insanı kendisinin bilincine vardırarak insanın mutlu olmasına yardımcı” (Cevizci, 2002: 46) olduğunu ifade eder.

İlk Çağ filozofu olarak hazcılık fikrinden bahseden diğer bir isim ise Epiküros’tur. O, ahlak anlayışında hazcılığı temele alırken bilgi anlayışında ise deneyciliği temele alır. Epiküros, Aristippos’un hazcılık düşüncesinin çerçevesinde kalmış ve bu fikri akla dayalı bir noktaya ulaştırmaya çalışmıştır. Filozofa göre insan bu hayatta varlığını devam ettirdiği süre boyunca en büyük amacı sakin ve mutlu bir yaşam sürmektir:

“Hazza karşı, onu ancak acı ile özlersek istek duyarız; yok eğer bu acıyı duymayacak olursak o zaman hazzın da yokluğunu duymayız. Bu sebeple şunu iddia ederim ki haz, mutlu bir hayatın başı ve sonudur. O bizim en başta gelen ve doğuştan bizim olan iyiliktir. Neyi seçmemiz, neden kaçınmamız gerektiğini bize gösteren odur, karşımıza çıkan bütün iyiliklerin değerlerini kestirebilmek için duyularımızı ölçü olarak kullandığımız zaman, onun, ölçeğiyle sonuca varırız. İşte o bizim her şeyin üstündeki tabiatın gelme iyimiz olduğu içindir ki öylerastgele her çeşit hazza atılmamalıyız, aksine, kendilerinden aynı derecede büyük sıkıntı gelmesi tehlikesi olanlar la karşılaşsak onlardan kaçınmalıyız, eğer uzun zaman katlandığımız acının sonucu daha üstün bir haz olursa, o zaman birçok acıları hazlardan daha üstün tutarız. Böylece her haz, kendi tabiatı gereğince bir, iyi’dir ama her haz erişilmesine uğraşmaya değmez; nasıl ki, bununaksine olarak, her acı bir kötüdür, ama bunun için mutlaka kaçınılması gerekmez. Bize düşen, faydalı ile zararlıyı tartarak ve ayırt ederek daima her şeyin değerini tam olarak vermektir; çünkü bazen iyiyi kötüymiş gibi, kötüyü de iyiymiş gibi kullanırız. Bize göre, kendi kendine yeterlik de çok iyidir... Bütün tabii olan şeyler en kolayelde edilenlerdir, boş olanlarınsa sağlanmaları güçtür; yoksunluğun meydana getirdiği acılar ortadan kalkınca o zaman bize en adi yemekler bile muhteşem bir sofranın verebileceği kadar haz verir; elde edebilmek için büyük bir ihtiyaç duyduktan sonra arpa ekmeği ile su bize en üstün hazzı sağlar” (Epiküros, 1962: 36).

Epiküros’a göre acının olamaması ile haz ortaya çıkmaktadır ancak ortaya çıkan bu hazların hiç biri aynı değere sahip değildir. Epiküros’a göre, hazların meydana gelmesinde üç tür arzudan söz edilebilir. Epiküros’un “ele aldığı üç temel hazdan ilki hem doğal hem de zorunlu olarak var olan hazlardır, ikincisi sadece doğaldır yani zorunlu değildir, üçüncüsü ise ne doğal ne de zorunludur bunlar ise bedensel hazlara yöneltir” (Cevizci, 1998: 160). Epiküros ilk grupta bulunan hazlardan insanların kaçamayacağını fakat dikkatli ve ölçülü olunması gerektiğini söylemektedir. İkinci grupta bulunanlardan ise insanların istedikleri takdirde vazgeçebileceğini belirtir. “Fakat

üçüncü türde bulunan hazlardan insanın kesinlikle vazgeçmesini söyleyerek kendisini kontrol altında tutması gerektiğini söyler” (Gürbüz, 2012: 20). “Bu nedenle de her bir haz kendi içinde oldukça önemlidir ancak bu hazlar birbirlerinden farklı hazlardır” (Özer, 2022: 361-362). Epiküros “Doğal bollukların hâlihazırda sınırlı olduğunu ve kolay bir şekilde tatmin edildiklerini, buna karşın içi boş hazların kendi içinde belirsiz olduğunu” (Taylor, 2020: 91) ifade eder. Epiküros’a göre insan hayatına anlam katan ve insanı asıl hazza götüren şey akıldır. O aklın insana bir ömür yetebilecek ölçüde haz sağladığı fikrine sahiptir. Onun benimsediği haz bir ömür süren hazdır. Çünkü akıl insanı hazza yöneltip, acıdan uzaklaştırabilir. Epiküros, “erdemli insanların kendilerini en üst düzeyde doyuma ulaştırabilen hazların peşinden gideceğini, yine bu bireylerin hazlar arası seçimlerinde akli temele alıp rasyonel olarak seçimler yapacağını ve netice olarak bu şekilde davranıp ona zarar verebilecek hazlardan uzaklaşabileceğini ifade eder” (Yıldız Turan, 2015: 254). Bunun yanında zarar veren haz veya bir acı durumuyla karşılaşmalarında ise bu durumu minimum düzeye indirgeyebilecek olanların bu ayrımı yapabilecek erdemli kişiler olacağını belirtir.

“Hazzın bizim için hayatın en üstün amacı olduğunu söylemekle ne sadece her şeyin tadını çıkarmak isteyen sefihlerin zevklerini, ne de maddi hazları söylemek istiyorum. Bunu yalnız, doktrinimizi anlamayan bilgisiz insanlar, ya da kötülük olsun diye anlamaz görünenler söylerler.... Mutlu bir hayatı meydana getiren ne ardı arkası kesilmeyen içki alemleri, ne güzel çocukların ve kadınların verecekleri zevk, ne de zengin bir sofranın sunabileceği nefis balıklar ve başka yemeklerdir. Bunu sadece istenmesi ve kaçınılması gerekenlerin nedenini ta derinliğine kadar inceleyen ve ruhu bir kasırga gibi sarsan boş hayalleri kovan uyanık akıl sağlar”(Epiküros, 1962).

Epiküros hazların durumlarının değişebileceğini belirtir. Örnek olarak da şu anda haz alınan bir şeyin daha sonra acı veren bir duruma dönüşebileceği veya bu durumun tersinin de olabileceğini ifade eder. Epiküros’da akli ön planda tutan ve rasyonellikten yana olan erdem sahibi kişi bu durumu çok daha önceden fark edip bu duruma daha tedbirli yaklaşabilmektedir. Epiküros, bunu ifade ederken insan hayatı süresince yalnızca, dingin ve yalın bir hayat aramayı temele alacağını düşünmektedir. Epiküros öğretisini şöyle bir örnek ile açıklamaktadır; “Sıradan bir yiyecekten ve ciddi bir temâşadan oluşan basit bir yaşam gerçek haz yaşamıdır” (Taylor, 2020: 84).

Epiküros’a göre bedensel hazlar, belli bir noktadan sonra kişiye zarar verebilir ve onu acıya götürebilir. Bunun sebebi, bedensel hazların tatmin edilmesinin çok zor

olması ve her zaman daha fazlasını isteme eğilimine yol açmasıdır. Bu durum, doyumsuzluk ve sürekli bir tatminsizlik duygusuna yol açar. Epiküros, arzuları da disipline ederek bu durumdan kaçınmanın mümkün olduğunu savunur. Ona göre insan, var olan mevcut durumlarla yetinmeyi bilmeli ve aşırı haz arayışından kaçınmalıdır. Bu sayede huzur ve dinginlik elde edilebilir.

İlk Çağ filozoflarından olan Sokrates ise erdemi bir bilgi olarak görür. Ayrıca kimsenin bilerek kötülük yapmayacağını ifade eder. Filozof ahlak anlayışını da bu temelin üzerine kurmaktadır. Sokrates bireylerin bedensel özelliklerinin değiştiremeyeceğini fakat eylem ve düşüncelerini değiştirebileceklerini savunur. Bu düzeltme ve değiştirme ancak ve ancak ahlakla olmaktadır. Sokrates kişinin bile bile kötü olmayacağını belirtir yani kişiyi bilgisizliğe götüren şey de yine onun cahilliği ve bilgisizliğidir. Platon ise “insan yaşamının nihai hedefi eudaimonia veya bir tür kendini gerçekleştirme hâli olarak mutluluk olduğunu ve insanın bu hedefe erdemli bir hayat sürerek ulaşabileceğini söyler” (Cevizci, 2013: 70).

Haz ve hazza yönelme, sadece İlk Çağ filozoflarında değil, sonraki dönemlerde de birçok filozof ve düşünür tarafından ele alınan ve tartışılan bir konudur. Bu durum, yalnızca İlk Çağ insanların değil, her dönemdeki insanların haz ve tatmin arayışının temel bir insan ihtiyacı olduğunu gösterir. Zamanla insan ve ihtiyaçları değişiklik gösterse de, temelde haz ve tatmin arayışı değişmemiştir denebilir. Bu nedenle hazcılık felsefesi, her dönemde felsefenin önemli konularından biri olmaya devam etmiştir denebilir.

Hedonizm fikrine göre insanlar bireysel hazları amacıyla, yani tatmin olduğu bir hayat için yaşar. Hedonizme göre ise haz veren eylemler yararlı olarak görülür. Yararlı şey de iyi kategorisine dâhil olur. Bu düşünce sistemi 18. yüzyılda “felsefe tarihinde karşılık bularak faydacılık anlayışını ortaya çıkarmış ve hedonizm”(Özer, 2022: 362) düşüncesi İlk Çağ dönemi sonrasında tekrardan felsefe tarihinde gün yüzüne çıkıp üzerine yeniden konuşulmaya başlanmıştır.

18. yüzyıl filozoflarından Hobbes “haz veya hoşlanmayı, iyiliğin görünüşü veya algısı” (2007, s. 49) olarak ifade eder. Ayrıca hazları;

“Neşsin hazları, aklın hazları, sevinç, acı, keder olarak ayırır. Haz ve zevklerden bazıları var olan bir nesnenin algılanmasından doğarlar; bunlara neşsin hazları

denilebilir; sadece kınayanlar tarafından kullanıldığı şekliyle, nefsanî sözcüğünün yasalar oluncaya kadar yeri yoktur. Bu tür hazlar arasında, vücudun bütün külfetleri ve rahatlamları ve ayrıca görülmesi, işitilmesi, koklanması, tadılması veya dokunulması hoş olan her şey vardır. Diğerleri ise, duyumsandıklarında ister zevk ister rahatsızlık versinler, şeylerin sonucunun tahmin edilmesinden kaynaklanan beklentiden doğarlar. Bunlar, bu sonuçları çıkaranın aklının hazları olup genellikle sevinç olarak adlandırılırlar. Aynı şekilde, bazı rahatsızlıklar duyumsamada yer alır ve acı olarak adlandırılırlar; diğerleri ise sonuçların beklentisindedir ve keder adını alırlar (s. 49)''.

Hobbes (2007)'a göre mutluluk ise, "bir nesneden diğerine, arzusunun devamlı ilerleyiştir, bir şeyin elde edilmesi bir başka şeye giden yoldur sadece ve bunun nedeni insan arzusunun nesnesi bir defa ve sadece bir anlık haz almak değil gelecekteki arzularının yolunu daimi olarak güvence altına almaktır" (s. 76). Bunun yanında;

"Bütün insanlardaki durmak bilmez kudret arzusu. Böylece, ilk sıraya, bütün insanlarda varolan ve ancak ölümle sona eren sürekli ve durmak bilmez bir kudret, daha fazla kudret arzusu eğilimini koyuyorum. Bunun nedeni, insanın halen elde ettiğinden daha büyük bir haza ulaşmayı istemesi; veya ölçülü bir kudretle yetinmemesi değil; iyi yaşamak için halen sahip olduğu kudret ve imkanları, daha fazlasını elde etmeksizin, güvence altına alamayacağı gerçeğidir" (Hobbes, 2007: 76).

İnsanın doğası gereği sosyal bir varlık olmadığını, bencil olduğunu, yalnızca kendisinin iyiliğini isteyip diğerlerinin iyiliğine karşı ise duyarsız davrandığını doktrininin ana ilkesi şeklinde belirleyen Hobbes bu durumun gerekçesini de insanın öteki insanlara karşı daha iyi durumda bulunma ve diğer insanlar üzerinde hakimiyet kılmak istememesi durumlarını göstermektedir.

Hobbes'a göre egemen gücün emirleri ile insanların boyun eğmeye zorlanması onların mutlu olması anlamını taşıırken Bentham ve Mill bunu yadsımaktadır. "Onlar en yüksek sayıdaki insanın en büyük mutluluğunun gerçekleştiği toplumu en iyi toplum olarak niteler" (Palmentaz: 10). "İngiliz yararçı okulunun Hobbes ile sıkı bir bağ içinde olduğu kesindir, Bentham ve Mill tüm entelektüel yaşamlarını onun gölgesi altında geçirmişlerdir" (Gürbüz, 2012: 38). Öte yandan Hume'nin Hobbes'den etkilendiği de söylenebilir.

Bir diğer 18. yüzyıl filozofu olan Hume'un haz ile ilgili görüşlerine bakacak olursak ona göre;

“İnsan zihnine, tüm eylemlerinin başlıca kaynağı ve harekete geçiren ilkesi olarak bir acı ve haz algısı yerleştirilmiştir. Ancak acı ve hazın zihinde ortaya çıkışlarının iki yolu vardır ki bunlardan birinin doğurduğu sonuçlar ötekinkilerden çok farklıdır. Acı ve haz ya izlenim olarak gerçek duyguya görünebilirler ya da şimdi onlardan söz ederken olduğu gibi, yalnızca tasarımda ortaya çıkarlar (s. 91)”.

Hume haz ve acıyı tüm eylemleri harekete geçiren bir kaynak olarak ele almaktadır. Ayrıca acı ve haz tasarım olarak ya da gerçek dünyaya götürebilirken ortaya çıkan sonuçlar oldukça farklıdır.

Yine bunun yanında Hume (2009)“Bizzat bizim, araçları amaçlara uyarlamada us ve niyet tarafından yönlendirildiğimiz ve kendimizi korumaya, haz elde etmeye ve acıdan kaçınmaya yönelik eylemleri bilmeden ya da rastlantısal olarak yerine getirmediğimiz bilincindeyizdir”(s. 127) der.Ayrıca Hume (2009) “dış ya da iç izlenimler, tutkular, duygular, duyular, acılar ve hazlar başlangıçta aynı temele dayanırlar ve aralarında başka ne gibi farklılıklar gözlersek gözleyelim tümü de esasında izlenimler ya da algılar olarak”(s.135) göründüklerini ifade eder.

Araçları amaçlara uyarlarken bu durumun rastgele olmadığını savunan Hume bu durumun akıl ve niyet tarafından yönlendirildiğini ifade eder. Yararcılığın kurucusu olarak da kabul edilen Hume yararcılığın ana noktalarını da açıklayarak her zaman kendini korumuştur. Hume’un yazılarında bulunan yararcılığa ait öğeler ve bu öğelerin desteklenip ayrıntılı bir biçimde geliştirilmiş hâli Bentham’ın çalışmalarının da çatısını oluşturur. Öte yandan Hume’un bencilliğe özellikle bir değer yüklememesi ve sempati terimini vurgulaması da Mill’in bu bağlamdaki fikirlerinin oluşmasına katkı sağlamıştır denebilir. Bu bakımdan Hume’un yararcılığı ve bu yararcılığın Mill’in düşünceleri ile ortak taraflarının Bentham’ınine kıyasla daha çok olduğunu ifade etmek mümkündür.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Mill’in ele alınan konular ile ilgili görüşlerine bakılacak olursa Mill ahlak felsefesinin ana problemi olarak“summum bonum” (en yüksek iyi)’u ele almakla birlikte bu mesele ile ilgili görüşlerini de ortaya koymaktadır. Mill’e göre ahlakın temeliyle ilişkili elzem bir soru şeklinde ortaya çıkan summum bonum konusu geçmişteki filozoflar kadar kendi zamanında bulunan en becerikli zihinleri de meşgul eder. “Aradan geçen yaklaşık iki bin seneye rağmen düşünürlerin bu meselede Platon’dan çok daha uzağa gittiklerini söylemenin”(Aydın, 2017: 239) kolay olmadığını ifade eden Mill, Antik Yunan’daki kamplaşma benzerinin bulunduğu

dönemde de hâlâ devam etmekte olduğunu savunur. Bulunduğu dönemde faydacılık ile sezgicilik tartışmasında iki ana tarafı temsil etmektedir. Kişisel eylemlerin ahlakiliğinin tespit edilmesinde genel olan bir ilkenin tikel durumlara uygulanmasında aynı fikri paylaşan faydacılık ve sezgicilik, bu genel kural ile ilgili olarak otoritenin ne olduğunun yanı sıra bu kuralın geçerli olmasında etkili olan şeyin ne olduğu hakkında birbirinden ayrılmaktadır. Sezgiciler genel ahlak ilkelerini apriori şeklinde apaçık olarak ele alırken faydacılar ise, sözü edilen ilkelerin sadece gözlem ve deney temelinde doğrulanabildiğini savunmaktadır. Mill’e göre ise “sezgici okul tikel eylemlere rehberlik eden genel ilkelerin neler olduğunu ortaya koymakta başarısızdır”. Bu sebeple birbirleri ile çelişen bu iki ahlaki kuralın arasında kalan faile rehberlik hususunda sezgicilik önemli bir eksiklik yaşamaktadır. Fakat Mill’e göre “faydacılık söz konusu olduğunda en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğunu ifade eden fayda ilkesi sezgici okulun bıraktığı boşluğu doldurur”(Aydın, 2017: 240).

James ve Mill arasında da dolaylı bir ilişkinin varlığından bahsedilebilir. Bu durumun en açık söylemi ise James’in *Pragmatism* isimli eserinin girişinde bulunan ve Mill’e yönelik olan ithaf ifadeleridir. “Zihnin Pragmatik açıklığını kendisinden öğrendiğim, eğer yaşasaydı liderimiz olacağını düşünmekten keyif alacağım John Stuart Mill’in anısına” (James, 2003: 4). Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi-Mill ve James arasında hoca öğrenci ilişkisi bulunmasa da- entelektüel olarak James’in, Mill’i bir önder olarak kabul ettiği ifade edilebilir. “Fakat bu entelektüel yakınlığın teorilerin inşa sürecinde çok etkili olduğunu söylemek mümkün değildir” (Türer ve Aydın, 2019: 126).

Mill’de, “Aristippos’a benzer şekilde bedensel hazların iyiliğinden bahsetmemiş, Epiküroscu hazcılığın faydaya dönüşmesinden söz ederken, o da Epiküros gibi entelektüel anlamda haz veren zihinsel tatminden bahsetmiştir” (Russel,1996: 137). “Faydacılık düşüncesi İlk Çağ döneminde Epiküros’un hazcı düşüncesini zemine alan bir anlayış olarak karşımıza çıkar” (Özer, 2022: 363). Faydacılık, etkin olarak ortaya çıktığı 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Batı’daki ahlak düşüncesi teorilerinden biri olmayı başarmıştır. Özellikle Anglo-Sakson dünyasının ahlak düşüncesini ve genel karakterini ifade etmesi ile düşünce tarihinde ortaya çıkan faydacılık bireylere, en fazla sayıdaki insanın en yüksek düzeydeki mutluluğunu ortaya çıkarmayı başaracak eylemlerde bulunmalarını öğütler.

Haz ve fayda kavramları arasında tezat olduğu ile ilgili fikirleri eleştiren Mill, Epikür'den Bentham'a dek gelen hazcı gelenek içinde fayda kavramı ile acıdan uzak olan haz durumunun belirtilmek istediğini söyler. Bu kapsamda Mill, faydayı/hazzı, faydacılığı veya en yüksek mutluluk ilkesini ahlakın temeli sayan etik teori şeklinde tanımlar. Bu etik teori eylemleri, mutluluğu ortaya çıkardığı seviyede doğru bulurken, acı ürettiği seviyede de yanlış bulmaktadır. Yani eylem mutluluğu ortaya çıkarmalı ve yüksek iyiyi hedeflemelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMANIN AŞAMALARI

2.1. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, çağdaş filozoflarda biri olan J. S.Mill'in eğitim ve ahlak anlayışını ele almaktır. Mill'in öne çıkan bazı görüşleri ele alınmışken eğitim ve ahlak anlayışını müstakil olarak detaylıca ele alan bir çalışmaya literatürde rastlanmamıştır. Bu sebeple konunun ele alınması gerektiği düşünülmüştür.

2.2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Yapılan literatür taramasında Mill'e ait birçok çalışmaya rastlanırken Mill'in eğitim ve ahlak anlayışının müstakil olarak ele alınmadığı görülmüştür. Bu sebeple alandaki bu boşluğu doldurmak adına Mill'in eğitim ve ahlak anlayışı üzerine çalışılmasının hem alana katkı sağlayacağı hem de çalışma yapmak isteyenlere yeni ufuklar açabileceği varsayılmaktadır.

2.3. ÇALIŞMANIN SINIRLILIKLARI

Bu çalışma kişi olarak J. S. Mill ile kavram olarak ise düşünürün eğitim ve ahlak hakkındaki görüşleri ile sınırlıdır.

2.4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma nitel yöntemle dayalı olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırmaların“yirminci yüzyılın başlarında, insan yaşamının karmaşık doğası, insana dair pozitivist yaklaşımın kabul etmediği olgu ve gizemleri belirleme çalışmaları olarak antropoloji, psikoloji ve sosyoloji bilimlerinde başladığı görülmektedir” (Baltacı, 2019: 369).

Tarihî bakımdan nitel araştırmaya, doğal olguları belirlemeye çalışmasından hareketle “doğal araştırma, probleme ilişkin araştırmacının öznel görüşlerini barındırması sebebiyle yorumlayıcı araştırma ve bir konuyu belirli bir sosyal ortam

içinde derinlemesine incelemesinden dolayı alan araştırması” (Baltacı, 2017: 369)gibi çeşitli isimler verilmiştir.

Nitel araştırma, “incelediği probleme ilişkin sorgulayıcı, yorumlayıcı ve problemin doğal ortamındaki biçimini anlama uğraşı içinde olan bir yöntemdir” (Guba ve Lincoln, 1994; Klenke, 2016). Bir problemin çözümüne ilişkin “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerini kullanan nitel araştırma, daha önceden bilinen veya fark edilmemiş problemlerin algılanmasına, probleme ilişkin doğal olguların gerçekçi bir şekilde ele alınmasına yönelik öznel-yorumlayıcı bir süreci” (Seale, 1999)ifade eder.

“Sosyal hayatın akışı içindeki olgulara odaklanan ve bu olguları herhangi bir dönüşüme uğratmadan inceleme uğraşı” (Maxwell, 2008) içinde olan nitel araştırma, “modern sosyal yaşamın çok yönlü ve karmaşık doğasını belirlemek için kullanılan çok çeşitli bakış açılarını içerir” (Kitzinger, 1995). Sosyal gerçekliğin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekliliği, açıklanmasındaki karmaşıklık ve gitgide farklılaşmakta olan problem algısı (Denzin ve Lincoln, 2008) nitel araştırmanın dinamik tarafını vurgulamaktadır.

Özellikle “etnometodoloji (kültür analizleri), fenomenoloji (olgubilim) ve durum çalışmaları, kuram oluşturma ve eylem araştırmaları gibi çok sayıda yaklaşımı kapsayan nitel araştırmalar, insana dair olgu ve olayların, kendi bağlamından kopmadan ve derinlemesine anlaşılmasını sağlamıştır” (Bogdan ve Biklen, 1997).

Nitel yöntemle “desenlenmiş araştırmalarda incelenen olay veya olgu hakkında derin bir algıya ulaşma gayreti söz konusudur” (Morgan, 1996). Nitel araştırmalarda genelde söylev analizi, gözlem, doküman analizi ve görüşme gibi nitel veri toplama teknikleri kullanılmaktadır. Bunun yanında, “insana ilişkin algı ve olayların, sosyal gerçeklikte ve doğal ortamında derinlemesine incelenmesinin esas olduğu nitel araştırma, farklı disiplinleri birleştiren bütüncül bir bakış açısına da sahiptir” (Hatch, 2002; Merriam ve Grenier, 2019).

Bunun yanında nitel araştırma ele aldığı problematiği; bağlamında ve yorumlayıcı yaklaşımla incelemektedir.Olgu ve olayları yorumlarken de insanların atfettiği anlamlara odaklanmaktadır. “Nitel araştırmaya yönelen bir araştırmacının keşfedici

zihinsel süreçleri işlevselleşir” (Malterud, 2001) ve “olaylar arasındaki farklı bağıntıları daha keskin bir idrak ile algılar” (Eysenbach ve Köhler, 2002).

Keşfetme süreci, “tüm araştırma yöntemlerinde işe koşulsa da nitel araştırmalarda incelenen olay ve olgunun detaylarının keskinleşmesi için elzemdir bunun yanında araştırmacı odaklı bir inceleme sürecini içerdiğinden nitel araştırmalar büyük ölçüde öznel ve araştırmacının kişisel görüşlerinden etkilenebilir” (Shenton, 2004; Silverman, 2016).

Çalışmada nitel yöntemlerden doküman analizi deseni kullanılacaktır. “Araştırmada incelenen olgu veya olaylarla ilintili bilgiler içeren yazılı belgelerin ayrıntılı olarak taranması ve bu bilgilerden yeni bir bütünlük oluşturulması, doküman/metin analizi olarak adlandırılır” (Creswell, 2002).

Bu analiz yöntemi “araştırmacı için zaman ve diğer kaynaklarda tasarruf sağlarken, incelenen olgu ve olayların da önem sırasının oluşturulmasını, veri kaynaklarının tasnif edilmesini ve yeni veri setleri oluşturulmasını da kolaylaştırır” (Baxter ve Jack, 2008; Crabtree ve Miller, 1999; Guba ve Lincoln, 1994).

Bunun yanında “araştırma konusuyla ilgili raporlar, kitaplar, arşiv dosyaları, video ve ses kayıtları, görsel materyaller gibi belgeler de metin analizi yolu ile kullanışlı verilere dönüştürülebilir” (Merriam, 1998).

Veri toplama adımı ulaşılan veriler, literatürde bulunan farklı kaynaklarla da doğrulanmalıdır. Ancak literatürde bulunmayan, yeni ve özgün bir problem ele alınıyorsa, bu probleme kaynak gösterilebilecek farklı araştırmalardan da destek alınması gerekebilmektedir. Verilerin toplanması sürecinde farklı bir takım veri toplama yöntemleri işe koşulursa, bu süreçten en üst düzeyde faydalanılmasının da yolunu açmakla beraber elde edilen bulguların güvenilirlik ve geçerliğinin artırılması için de elzemdir.

Ayrıca elde edilen sistematik veriler, “analiz aşamasında araştırmacıya önemli bir kolaylık oluşturacak ve zaman kazandıracaktır” (Miles ve Huberman, 1994; Malterud, 2001; Silverman, 2016). Metin analizi “farklı metinler üzerinde detaylı incelemeler yaparak problemin çözülmesidir” (Golafshani, 2003; Seidman, 2006; Silverman, 2016).

2.5. ÇALIŞMA MATERYALLERİ

Bu çalışmanın materyalleri kütüphane, veri tabanları ve internette bulunan kaynakların toplanması ile elde edilmiştir. J. S. Mill ile ilgili yapılmış çalışmalar derlenerek konu ile ilgili olanlar ayıklanmıştır.

2.6. VERİLERİN TOPLANMASI

Çalışmanın verileri toplanırken üç aşamalı bir yaklaşım izlenmiştir. Öncelikle kütüphane katalog taraması yapılmış ve elde edilen kaynaklar belirlenmiştir. İkinci olarak veri tabanları üzerinden bir tarama gerçekleştirilmiştir. Son olarak ise internet ortamında bulunan kaynaklar taranmıştır. Bunun neticesinde elde edilen veriler bir araya getirilmiş çalışma ile ilgili olanlar, çalışma ile uzaktan ilişkisi bulunanlar ve çalışma ile ilgisi olmayıp düşünürün fikri yapısını, hayatını ve yaşamını ele alan kaynaklar olarak tasnif edilmiştir.

2.7. SÜREÇ VE UYGULAMA

	İşlem	Uygulama Basamakları		
Süre		1. Basamak	2. Basamak	3. Basamak
3 ay	Çalışma konusunun belirlenmesi	Üzerinde çalışılacak konunun belirlenmesi için literatür tarama.	Literatür taraması sonucu alanda eksikliği görülen konunun belirlenmesi.	Belirlenen konunun sınırlandırılması.
3 ay	Çalışma ile ilgili kaynakların taranması	Kütüphane katalog taraması	Veri tabanları taraması	İnternet genel tarama
3 ay	Çalışma ile doğrudan ilgili kaynakların ayıklanıp okunması	İlgili kaynakların derlenmesi	İlgili kaynakların tasnifi	Doğrudan ilgili kaynakların okunması
3 ay	Çalışmanın hazırlanması	Giriş ve çalışmanın amacı	Yöntem bölümü	Bulgular sonuç ve öneriler

2.8. VERİ ANALİZİ

Çalışma kapsamında ulaşılan kaynaklar içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir.

2.9. ARAŞTIRMACI ROLÜ

Araştırmacı çalışmanın başlangıcından sonuna aktif rol oynayarak çalışma ile ilgili kaynaklara ulaşmış ve bunlardan gerekli veriyi toplamıştır. Sonuç olarak da çalışmayı kaleme alarak sonlandırmıştır.

2.10. GEÇERLİK GÜVENİRLİK

Çalışmanın geçerli ve güvenilir olması için elde edilen verilerin içerik analizi yapılırken karşılaştırmalı bir çalışma yapılmıştır.

2.11. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

“John Stuart Mill’de Ahlak ve Eğitim Anlayışı” adlı bu çalışma nitel araştırma yöntemine dayalı olarak tasarlanmış bir referans çalışması şeklinde ifade edilebilir. Mill üzerine yapılan çalışmalar ele alındığında düşünür ile ilgili birçok çalışma olduğu ancak ahlak ve eğitim anlayışı özelinde derinlemesine bir çalışma olmadığı görülmüştür. Bu sebeple düşünürün ahlak ve eğitim anlayışının da literatüre kazandırılmasının ilgili alan yazına katkı sağlayacağı düşünüldüğü için bu çalışma tasarlanmıştır.

Mill ile ilgili uluslararası literatüre bakıldığında oldukça geniş bir yelpazenin karşımıza çıktığından söz edilebilir. Robson (1968) çalışmasında “İnsanlığın gelişimi: John Stuart Mill’in sosyal ve politik düşüncesi”ni inceler. Whitaker’de (1975) yaptığı çalışmada John Stuart Mill’in Methodolojisi üzerinde durmaktadır. Hausman ise(1981) çalışmasında John Stuart Mill’in ekonomi felsefesini ele alır.

Anderson (1991) yaptığı çalışmada Mill’in Yaşam Deneyimleri Teorisi’ni yeniden yapılandırmaya çalışır Donner (1991) ise“Liberal benlik: John Stuart Mill’in ahlaki ve politik felsefesi” üzerinde durmaktadır. Jones (1992) çalışmasında bir ahlakçı olarak Mill üzerinde durur.

Donner (1993) çalışmasında John Stuart Mill'in liberal feminizmini ele alır. Gordon (1997) tarafından yapılan *John Stuart Mill and the Marketplace of Ideas* adlı çalışmada düşünürün özgürlük üzerine fikirleri incelenirken Terchek vd. (2001) demokrasi teorileri üzerine yaptıkları bir okumada Mill'i de ele alır.

Raeder'da (2002) *John Stuart Mill and the religion of humanity* adlı çalışmasında insanlığın dini üzerinde dururken Mill'in görüşlerinden yola çıkmaktadır. Berger(2023) *Mutluluk, adalet ve özgürlük: John Stuart Mill'in ahlaki ve politik felsefesi* adlı çalışmasında ele aldığı üç kavramı Mill'in ahlak ve politik felsefesi çerçevesinde değerlendirir.

Loizides (2023) ise çalışmasında John Stuart Mill'e göre yerel ve bağlamsal olarak kadınların boyun eğmesi üzerine eğilir. Stoner (2023) ise Mill'in ifade özgürlüğü konusunda haklı olup olmadığını tartışır.

Stepukonis (2023) çalışmasında kültürel hedonizmi yeniden düşünüp ele alırken John Stuart Mill'in göre fayda ilkesini kullanır. Kim (2023) çalışmasında fayda ilkesini temel alarak Mill'in faydacılığı üzerine eğilmiştir.

Ulusal literatür incelendiğinde ise uluslararası literatürden daha geç bir tarihte düşünür ile ilgili çalışmaların başladığı söylenebilir. Çavuşoğlu (2002) Mill'in hürriyet ve siyaset anlayışını, Küçük (2010) çalışmasında Mill'de kadın sorununu ele almıştır.

Aydın (2013) tarafından yapılan *John Stuart Mill'in Faydacı Ahlâkı* adlı çalışmada faydacılık ile ilgili genel bir bilgi verildikten sonra Mill'in katkısı ve faydacılık ahlakı üzerinde durulmuştur.

Aydın (2013) yaptığı doktora çalışmasında Mill'in ahlak felsefesinin problemlerini, Pınarcı (2013) ise yaptığı doktora çalışmasında Mill'in liberalizm anlayışını ele almıştır. Bayram (2013) Mill'de ifade özgürlüğü üzerine çalışmıştır.

Geçit (2013) çalışmasında Mill'e göre kadının toplumsal konumu üzerinde durmuştur. Dülger ve Özcan (2014) ise lisansüstü çalışmalarında John Mill'de bireysel ve toplumsal faydayı ele almışlardır. Tüzen (2014) çalışmasında John Stuart Mill'de demokrasinin meşruiyetini ele almıştır.

Möngü (2015) modern dünyada mutluluğu Mill'in faydacı etiği üzerinden ele almıştır. Gökhan (2015) ise yaptığı çalışmada Mill'in düşününe göre bireyin özgürlüğü

üzerine eğilmiştir. Kaçer (2017) Mill'in siyasi düşüncesinde çoğul oy üzerine çalışırken Aydoğan (2018) çalışmasında hoşgörünün liberal yaklaşımı olarak Mill üzerinde durmuştur.

Odabaş (2018) Mill'in düşüncesinde özgürlük sorununu irdelemiştir. İsmail (2018) çalışmasında John Stuart Mill'in siyaset felsefesinde demokrasiyi ele almıştır. Aydın (2021) çalışmasında 19. yüzyıl İngiliz ahlak düşüncesinde Whewell ve Mill hakkındaki polemigi ele almıştır.

Akdemir (2022) çalışmasında Mill'in insanlık dini anlayışını ele almıştır. Aktaş (2022) bu çalışmasında Mill'in Faydacılık Teorisinde yer alan "Ahlaki Yaptırım" problemi üzerine eğilmiştir. Rabia (2019) kadınların siyasal hak mücadelesinde farkındalık oluşturan bir erkek olarak Mill'i ele almıştır.

Mill ile ilgili lisansüstü çalışmalar incelendiğinde 25 adet lisansüstü çalışma olduğu görülmektedir. İlk çalışmanın 1985 yılında Öztürk tarafından yapıldığı görülür. Öztürk (1985) bu çalışmasında Mill'in ahlak anlayışını ele almıştır. Daha sonraki yıllarda çalışma yapılmazken Başdemir 2000 yılında Mill'in hürriyet anlayışını ele aldığı çalışma ile karşımıza çıkar. Çavuşoğlu ise 2002 yılında Mill'in hürriyet ve siyaset anlayışını incelemiştir. 2003 yılında ise Küçük, Mill'in felsefesinde özgürlük ve eşitlik sorununu ele almıştır. Bu çalışmayı 2005 yılında Hasırcı tarafından yapılan Mill'in tümevarım anlayışı adlı doktora çalışması izlemektedir. Bir yıl sonra 2006 yılında ise Yaylalı yaptığı çalışmada Mill'in Refah Kuramı'nı ele alır. 2009 yılına gelindiğinde Er, J. J. Rousseau ve Mill'de özgürlük problemi çalışmasını gerçekleştirir. 2010 yılında Yılmaz Kant ve Mill'in teolojik etik deontolojik etik karşılaştırmasını yapar. Yine 2010 yılında Çakmak "Klasik iktisat düşüncesinde kadının konumlandırılışına farklı bir yaklaşım: John Stuart Mill" adlı yüksek lisans çalışmasını yapmıştır. 2012 yılında Tüzen "Utilitarist öğretisi ve John Stuart Mill'de etik-siyaset ilişkisi" adlı çalışması ile karşımıza çıkarken 2013 yılında Aydın "John Stuart Mill'in ahlak felsefesinin problemleri"ni ele almış, Bayram ise "John Stuart Mill'de ifade özgürlüğü ve siyasi sistem tartışması"ni ele almıştır. Yine aynı yıl Pınarcı (2013) Mill'in liberalizm anlayışı adlı çalışmayı yapmıştır. 2014 yılında ise Ümütlü, "John Stuart Mill ve Herbert Spencer'da özgürlük bağlamında adalet kıyaslaması" ve Dülger "John Stuart Mill'de bireysel ve toplumsal fayda" çalışmalarını yapmışlardır. 2018 yılına gelindiğinde

Aktuyun tarafından yapılan “John Stuart Mill’de özgürlük ve politika” ile Peker tarafından yapılan “ John Stuart Mill’in bilimsel açıklama anlayışı” adlı iki çalışmalar karşımıza çıkar. 2019 yılında Öztürk tarafından yapılan “John Stuart Mill’de eğitim ve bireysel özgürlük”, Uzelli tarafından yapılan “John Stuart Mill’in felsefesinde fayda ve özgürlük sorunu” ve Aydar tarafından yapılan “John Stuart Mill’de birey-toplum ilişkisi” adlı üç çalışma olduğu görülür. Bu çalışmaları Budak tarafından 2021 yılında yapılan “John Stuart Mill’in özgürlük anlayışının değerlendirilmesi” takip eder. 2022 yılında Yüceler tarafından “Jeremy Bentham ve John Stuart Mill’de mutluluk kavramı” adlı çalışma yapılır. 2023 yılında Kaplan “John Stuart Mill’in faydacı feminizmi”ni ele alır ve son olarak 2024 yılında Yıldız “John Stuart Mill’in özgürlük teorisinde liberal eğitimin gerekçelendirilmesi” adlı çalışmayı yapar.

Görüldüğü üzere hem ulusal hem de uluslararası boyutta Mill ile ilgili birçok çalışma mevcuttur. İsimleri zikredilen çalışmalardan da görüldüğü üzere Mill; özgürlük, ekonomi, eğitim, politika, ahlak, feminizm gibi birçok disiplinde adından söz ettirmiş, fikirlerine önem verilmiş ve bu bağlamda oldukça geniş bir yelpazede ele alınıp incelenmiş bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda eğitim ve ahlak ile ilgili görüşlerinin çalışmada ele alınması ve ortaya konması hem literatüre katkı sağlayabilirken hem de ileride yapılacak bazı çalışmalara ilham kaynağı olabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JOHN STUART MILL

3.1. JOHN STUART MILL'İN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1806 senesinde Londra'da doğmuş ve 1873 senesinde Fransa'nın Avignon şehrinde ölmüş olan John Stuart Mill, 19. yüzyıl İngiltere'sinde en etkin entelektüeller arasında yer alır. Hayatında hiç okula gitmemesine karşın babasından ve elit bir çevreden aldığı eğitim sayesinde oldukça genç yaşlardan itibaren o dönemin oldukça ünlü İngiliz düşünürlerinin arasında kendine oldukça önemli bir yer edinmiştir. Böylece birçok ünlü düşünce adamı ile birlikte çalışmanın yanı sıra fikir alışverişinde bulunma şansında da sahip olmuştur. Mill, hem bu ünlü entelektüel kişilerden etkilenirken hem de onları etkilemiştir. Ancak dönemin ünlü düşünce adamları ile girdiği bu ilişkilerde bazılarında daha fazla etkilendiği ve bu etkilerin de onun faydacı ahlâk anlayışı üstünde önemli etkileri olduğu düşünülebilir. “Mill'in entelektüel gelişimini etkileyen önemli kişilerin başında dönemin en ünlü düşünürleri arasında yer alan babası James Mill gelirken, James Mill özellikle John Stuart Mill'in sıkı bir Benthamcı ve faydacı olarak yetişmesinde başrolü oynayan kişidir” (Aydın, 2013: 145). Stuart Mill, resmi olarak hiçbir eğitim almazken, Aydınlanma döneminin geleneği olarak evinde babası tarafından eğitilmiştir. Bu kapsamda oldukça küçük yaşlarda iken Yunanca ve Latince öğrenip henüz on beş yaşına gelmeden de, ekonomi, mantık, felsefe ve psikoloji konularında birçok düşünür ve eser üzerinde çalışmıştır. Baba James Mill tarafından uygulanan bu sıra dışı eğitimin sonucu olarak da akademik yönünü geliştirmiş, dahi pozisyonuna gelmesine karşın, yalnızca rasyonalite temelli yetiştirme yönteminden dolayı yirmi bir yaşında mental bir kriz geçirmiştir. Bunun sonucunda da hayatının geri kalanını da etkileyecek önemli bir kırılma yaşamıştır. Yaşadığı bu krizin sonrasında ise duygu, özgürlük ve sanat alanları ile adeta ilk defa ilişki kurarak bireyin sadece rasyonaliteyle var olmayıp öteki yönleriyle de seçkinleştiğini fark etmiştir. “Kendi eğitim süreci üzerine refleksif düşünceleri, onun, yeni bir karakter formasyonu modeli geliştirme motivasyonunu tetiklemiştir” (Öztürk, 2019: 132).

Entelektüel kişiliğe sahip Mill, önemli bir figür kimliğiyle varlık gösteren eşi Harriet Taylor (1807-1858) “vasıtasıyla pekiştirdiği bu entelektüel yaklaşımı, Mill'in

hem özgürlük, çeşitlilik, özerklik vurgusunun temelini oluşturmuş hem de salt rasyonalite merkezli eğitim sürecine karşı bir reaksiyon şeklinde devam etmiştir” (Mill, 2009). “James Mill’den sonra Mill’in entelektüel yaşamında en etkili kişi, faydacılığın kurucusu Jeremy Bentham’dır” (Mill, 2009: 60; Capaldi, 2011: 65). Sıkı bir Benthamcı olan baba James Mill yoluyla John Stuart Mill, entelektüel gelişimin dönemlerinin başlarında Bentham’ın fikirlerine sıkı bir bağlılık içinde yetişmiştir. Bentham’la Mill arasındaki entelektüel ilişki oldukça girift bir yapı seyretmesi sebebiyle, iki fikir adamı arasındaki düşünsel bağlantıyı açıkça ortaya çıkarmak oldukça güçtür. Mill’in Benthamcı düşünce yapısını, doğrudan ondan değil de baba James Mill’den benimsemesi de bu karışıklığın nedenlerinin başındadır. Bu sebeple “Mill ile Bentham arasındaki bu karmaşık ilişkiyi daha net ortaya koymak amacıyla, bu ilişkiyi Mill’in düşünce hayatında yaşamış olduğu keskin dönüşümlerden hareketle dönemler üzerinden de ele alınabilir” (Aydın, 2013: 25).

Bentham ve Mill arasında bulunan ilişkinin ilk safhasını oluşturan birinci dönemi; Mill’in çocuk yaşta başlayan eğitimi ile başlatıp 1826 senesi sonbaharında geçirdiği ruhsal bunalıma kadar götürmek mümkündür. Bu dönemin temel özelliği olarak Mill’in fanatik bir Benthamcı şeklinde yetiştirilmesi oluşturmaktadır denebilir. Mill henüz küçük bir çocukken, *Autobiography*’de “Bentham’ın fikirlerine en yakın olan ve en iyi bilen kişi(s. 54)”olarak belirttiği babası James Mill tarafından başlatılmış olan Benthamcı eğitim süreci, daha sonra Bentham’ın da bu sürece katılması ile saf bir yapıya dönüşür.

Bentham ve Babası tarafından ciddi bir biçimde Benthamcı öğretiler ile yetiştirilmiş olan Mill, bu eğitimden büyük oranda etkilenirken bu öğretiye karşı hiçbir itirazda bulunmadan kabul etmiştir. Bu durumu kendisi *Autobiography*’de şu şekilde ifade etmektedir:

“Bentham’ın Traite de Legislation adlı eseri düşünsel hayatımın dönüm noktasıydı. İlk eğitimim bir bakıma Benthamcılık kursu gibi olmuştu eserin daha ilk sayfalarında yeni bir şeyle karşı karşıya olduğumu anlamıştım. Daha önceki tüm ahlakçıların artık geride kaldığı ve düşünce alanında yepyeni bir dönemin başladığı duygusuna kapılmıştım. Eserin son cildini bitirdiğimde artık yepyeni bir varlık olmuştum. Bentham’ın anladığı şekliyle fayda ilkesi. Bilgi ve inançlarımın birbirinden kopuk ve bölük pörçük parçalarını birleştiren bir kilit taşı gibi yerli yerine oturmuştu”(s. 64-67).

Bu düşünceleri ifade ettiği zaman Mill henüz on altı yaşındadır ve erken yaşlardan itibaren fanatik bir Benthamcı olan Mill'in bu fikirleri uzun zaman bu şekilde devam etmemiştir. Dört yıl sonrasında bu düşünceler, geçirdiği ruhsal bunalım ile birdenbire değişmiş ve Bentham ile aralarında bulunan entelektüel ilişki daha farklı bir boyut kazanmıştır.

Mill'in yaşadığı ruhsal bunalım, bir çeşit eleştiri ve sorgulama döneminin de başlangıcı olmuştur. Yaşadığı bu dönem de ikinci dönemi şeklinde adlandırılabilir. Bu dönem Mill'in hem sosyal hem de entelektüel hayatının en çalkantılı ve hareketli dönemdir. Bir yandan bu dönemde hayatında gerçekleşen acı olaylar, öte taraftan Carlyle, Harriet Taylor, Coleridge, Comte gibi hayatına dahil olan entelektüeller Mill'i oldukça derinden etkilerken hem sosyal yaşantısını hem de entelektüel radikal biçimde değiştirmiştir. Bu değişimlere ise üç olayın sebep olduğu ifade edilebilir. Bu olayların birincisi Mill'in, 1826 senesi sonbaharında yaşadığı–nedenleri ile alakalı olarak birçok spekülasyonun bulunduğu ve entelektüel gelişiminde oldukça bir tesiri olan- ruhsal bunalımdır. Bu ruhsal bunalımı, *Autobiography*'de Mill şöyle anlatır:

“İlk kez Bentham'ı okuduğum 1821'den ve özellikle de Westminster Review'ın çıkışından beri hayatta gerçek bir hedefim vardı; dünyayı değiştirmek istiyordum. Mutluluk anlayışım tamamen bu hedefle ilintiliydi. Fakat zaman geldi, bu düşten uyanmak durumunda kaldım. 1826 sonbaharıydı. Zaman zaman herkeste olabileceği üzere içimi bir sıkıntı basmıştı. Hiçbir şeyden zevk alamaz olmuştum. Başka zamanlar zevk aldığım şeyler şimdi sıkıcı ve itici geliyordu. Genellikle metodizme dönenlerin içine düştüğü o ruh hali, yani ilk anda kapıldıkları günah duygusu gibi bir şey sanırım. Bu zihin durumuyla kendime doğrudan şu soruyu sormak geçti içimden. Hayattaki bütün hedeflerine ulaştığını, peşinden koştuğun o bütün kuramsal ve düşünsel değişimlerin tam şu anda gerçekleştiği varsayalım. Bu seni çok mutlu edecek mi? O önüne geçilemeyen özbilinç kendine özgü bir biçimde cevap verdi: Hayır! O an yüreğime bir şey saplandı, hayatımın üstüne kurulu olduğu tüm temel çöktü. Oysa bütün mutluluğu bu hedefin peşinde koştuktan kaynaklanıyordu. Hedef çekiciliğini yitirmişti. O zaman araçların ne anlamı kalırdı ki, yaşamak için hiçbir gerekçem kalmamış gibiydi”(s. 134).

Bentham hakkında Mill'in kaleme aldığı bu yazı Benthamcı düşünce ile araya koyduğu mesafeyi belirtmesi bakımından elzemdir. Bu yazının satır aralarına bakıldığında bir başka gerçeği de ifade ettiği görülebilir. Bu da Mill'in 1826 bunalımı ile başlamış olan ve düşündüklerini hür bir şekilde söyleme çabası içine girdiğidir. Mill'in, 1833 yılında *Remarks on Bentham's Philosophy*'yi yazarken, hâlâ düşüncelerini özgür bir şekilde söyleyebilen bir fikir adamı olmadığı ifade edilebilir.

“Her ne kadar Bentham’ın hayatta olmaması onu eleştirmesi için nispeten rahat bir ortam sağlasa da babasının varlığı bu eleştirilerini tamamıyla ortaya koyması önündeki en büyük engeli teşkil ediyordu” (Capaldi, 2011: 270). James Mill’in Bentham ve oğlu John Stuart Mill arasındaki varlığının bu ilişkiyi her zaman karmaşık bir hâle getirdiği söylenebilir. Açıkça James Mill’in varlığı Bentham’ın yanında John Stuart Mill için ikinci bir otorite anlamına geliyordu denebilir. Bu sebeple Mill, Bentham felsefesi ile alakalı eleştirilerini ifade ederken yalnızca Bentham’ın otoritesi ile değil, bunun yanında ayrıca babası James Mill’in otoritesi ile de mücadele etmek zorunda kalmaktaydı. “Mill’in Bentham ve James Mill arasındaki bu konumu onun ikili bir hayat yaşamasına neden olmuştur denebilir. Bir başka ifadeyle dışa karşı babasının ve Bentham’ın arzu ve görüşlerine tamamen sadıktı ama bir yandan da babasına ve Bentham’a karşı bağımsızlığını ilan ettiği gizli bir entelektüel yaşamı vardı” (Capaldi, 2011: 60).

Mill’in entelektüel gelişimi sürecinde etkisi görülen önemli olayların başında 1832 senesinde Bentham’ın ölümü gelirken sonrasında 1836 senesinde babası James Mill’in ölümü gelmektedir. “Bu iki üzücü olay Mill’in düşünce özgürlüğünü kazanmasını sağlaması açısından çok önemlidir çünkü James Mill ve Bentham hayattayken her düşüncesini özgürce ifade edemeyen Mill, bu iki olaydan sonra tam anlamıyla artık istediğini ifade edebilen özgür bir düşünür olmuştur” (Capaldi, 2011: 129).

Mill’in entelektüel yaşamında önemli bir etkiye sahip bir diğer kişi ise pozitivistin kurucusu olan ünlü Fransız filozof Auguste Comte (1798–1857)’dur. Mill, “Comte’un üç hal kanunu teorisinden, pozitif metodoloji” (Capaldi, 2011: 176) ve “toplumun aydın bir sınıf tarafından yönetilmesi gerektiğiyle alakalı düşüncelerinden etkilenmiş ve onun bu düşüncelerine faydacı ahlâk anlayışı içersinde yer vermiştir” (Capaldi, 2011: 181).Dönemin ünlü romantiklerinden Thomas Carlyle (1798–1857), Mill’in entelektüel yaşamında önemli yere sahip başka bir isimdir. “Mill’in hayatındaki en önemli rolü, Mill’in romantizmi keşfetmesini sağlayarak babasının” (Rosen, 2003: 171)ve Bentham’ın faydacı anlayışındaki sorunlu noktaları farketmesini sağlamış olmasıdır. “Bunun yanında onun faydacılığa yapmış olduğu eleştiriler, Mill’i ahlâk alanında çalışmaya yöneltmiştir” (Habibi, 2001: 72). Mill’in entelektüel yaşamında önemli bir etkiye sahip olan bir başka kişi de Samuel Taylor Coleridge (1772–1834)’dir. “Onun muhafazakâr görüşleri, Mill üzerinde etkili olmuş ve bu görüşler faydacılık

içersinde yer alan muhafazakâr düşüncelerin temelini oluşturmuştur” (Capaldi, 2011: 103).

Mill’in entelektüel hayatı bakımından söz edilmesi bir diğer kişi ise Avignon’da tanışıp 1851 senesinde evlendiği eşi Harriet Taylor (1807–1858)’dır. “Taylor’ın Mill’in fikirlerini ne ölçüde etkilediği, günümüzde Mill’le ilgili olarak yapılan önemli tartışmaların başında gelmektedir. Ancak etkisinin ne ölçüde olduğu tartışmalı olsa da” (Skroupski, 2006: 3) “Taylor’ın Mill’i feminizm ve sosyalizme ilgi göstermesi noktasında etkilediği, ikili arasındaki ilişkide eleştirmenler arasında genel kabul gören bir görüştür” (Crisp, 1997: 52). Mill’in entelektüel gelişimini yalnızca kişilere bağlı şekilde açıklamak, Mill’in faydacı ahlâk anlayışının ne şekilde bir dönüşümden geçtiğinin ortaya konması bakımından eksik bir yaklaşım olarak görülebilir. Çünkü Mill’in yaşadığı olaylar da, en az bahsedilen ünlü düşünürler derecesinde önemli etkiler bırakmıştır. Hayatı boyunca Mill, özellikle de *On Liberty* isimli eserinde tüm düşüncelerin özeleştirilerek incelenmesine eşlik eden ahlaki dönüşümü ve özgürleştirici etkileri savunur. Mill’in bu eseri, devraldığı görüşlerden önemli derecede ayrıştığını göstermesi bakımından da önemlidir. Mill, faydacılık ekolünün sıkı ilkeleri doğrultusunda eğitilip faydacı bir filozof olarak bilinmesine karşın, Bentham’ın faydacılığına eleştiriler getirmiş bu ekolün sınırlarını da çokça aşmakta olan bir felsefi miras bırakmıştır. Mill’in felsefesi çoğulculuk ve bireysel özerklik kavramlarıyla ilişkilidir.

Benthamcılık Mill’e göre, kamuoyu tiranlığına ve özgürlük düşmanlığına kapı açmaktadır denebilir. “Demokrasiyi insanlığın yararına işleyen bir sistem haline nasıl getirebilirim” kaygısını taşıyan Mill, *Considerations on Representative Government* adlı eserinde bazı sakıncalarına karşın demokratik sistemi ve önemini hararetle savunur. *The Subjection of Women* adlı eseri ise düşünce tarihinde bir erkek tarafından kadın haklarını savunmak üzere yazılmış ilk çalışma olarak karşımıza çıkar.

Eserleri ile özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısına damga vuran Mill’in eserleri şunlardır: “A System of Logic, Ratiocinative and Inductive (1843), Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy (1844), Principles of Political Economy (2 Cilt, 1844), On Liberty (1859), Thoughts on Parliamentary Reform (1859), Dissertations and Discussions, Political, Philosophical and Historical (4 Cilt, I-II: 1859, III: 1867, IV:

1875), Considerations on Representative Government (1861), Utilitarianism (1863), An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy (1865), Auguste Comte and Positivism (1865), Inaugural Address Delivered to the University of St. Andrews (1867), England and Ireland (1868), The Subjection of Women (1869), Chapters and Speeches on the Irish Land Question (1870), Autobiography (Helen Taylor tarafından derlenmiştir, 1873), Nature, the Utility of Religion, Theism: Being Three Essays on Religion (1874), Socialism (W. D. P. Bliss tarafından derlenmiştir, 1891), Letters of John Stuart Mill (Hugh Elliott tarafından derlenmiştir, 2 Cilt, 1910), On Social Freedom (1941)".

3.2. J. S MILL'İN AHLAK ANLAYIŞI

Mill'in görüşlerinin ahlak felsefesindeki tartışmaların önemli bir durağını (Öztürk, 2019: 2) oluşturduğu söylenebilir. Ahlaka Mill tarafından bakılırsa, onun Bentham tarafından sistematikleştirilen faydacılık akımı içinde yer aldığı görülür. Bentham'ın, baba James Mill'in arkadaşı olmasından dolayı, Mill küçük yaşlardan itibaren Bentham'la tanışma fırsatını elde etmiş, bunun yanında Bentham'ın bazı yazılarına da editörlük yapmıştır. Mill bu çevrede entelektüel bir ortamda yetişmiş ve ahlak öğretileri de bu doğrultuda şekillenmiştir.

Faydacılık, "mutluluk eksenli ve sonuççu (consequentialist) bir ahlak yaklaşımıdır" (Quinton, 1973: 34). Mutluluğun amaç hâline getirilmesi açısından yeni bir anlayış olmamakla birlikte Sofistler, Sokrates, Platon ve özellikle de Aristoteles'ten berisüregelen felsefi tartışmaların durağı niteliğinde iken, mutluluk bu düşünürlerce nihai hedef şeklinde belirlenmekte olsa bile onların görüşleri sonuççu olarak nitelendirilemez. Bu düşünürlere göre bir eylemin doğru olması ya da iyi olması yalnızca eylemin sonucu kapsamında belirlenemez. Bunun yanında faydacılık, Aristippos ve Epikuros gibi filozofların "acıdan kaçınma ve hazzı arama" olarak belirledikleri yaklaşımın modern bir değerlendirmesi olarak görülse de yine aynı felsefi gelenekten beslenip ortaya çıkmıştır denebilir.

Faydacılık bağlamında merkeze yerleştirilmiş olan, "mutluluk, acı ve haz" terimleri ahlak felsefesine konu edinilmesi açısından yeni değilse bile sistematikleştirilmeleri bakımından bir "bakış açısı" geliştirilmesinin yeni bir ürün veya

sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda, bireyin bütün eylemlerinin ana amacı mutluluğa ulaşmaktır, acıdan kaçınarak hazzı hedefleme ise kişiyi bireyi mutluluğa götürmektedir dolayısı ile fiillerimiz bizi mutluluğa götürebildiği oranda ahlaki ve doğru iken, götürmediği oranda da yanlış ve ahlak dışıdır (Cevizci, 2013). Faydacı ahlak anlayışının bireysel mutluluktan daha elzem bir tutumla toplum mutluluğunu işaret etmesi ile de egoizmden ayrıldığı söylenebilir. Buna göre, eylemde herhangi bir ahlakilik olmamakla birlikte değer ifade eden şey eylemin sonucu olarak karşımıza çıkar. Bentham bireysel mutluluğun, toplumsal mutluluğu arttırması gerekmesi fikrinden hareketle tüm eylemlerin bu toplam hazzı elde ederek acıdan kaçma temeline ne derecede katkı sağlandığı bakımından ölçülüp değerlendirilmesi gerektiğini öne sürer. Bu ölçme ve değerlendirmenin hazlar arası herhangi bir nitel ve nicel bir ayırım yapmadan yalnızca hazların süreklilik, şiddet ve yoğunluk gibi özelliklerini ele almıştır (Bentham, 2003). Öte yandan Mill, faydacılık akımının içerisinde, hazları yüksek (entelektüel, ahlaki) ve düşük (bedensel) olarak ayırıp aktüel ve farklı bir bakış açısı geliştirdiği görülür (Mill, 2017b).

Mill birtakım eleştirilere sebep olan faydacılıktaki haz anlayışına da değinir ve bu anlayış kapsamında hazları düşük ve yüksek hazlar şeklinde ayırmak da mümkündür. Bu ayırım bir bakımdan Benthamcı haz anlayışına da bir itiraz olarak görülebilir. Mill'in hocası ve selefi Bentham hazların yalnızca nicelik temelinde bazı ayrımlara gidilebileceğini belirtirken, Mill niteliğin de bu ayrıma dâhil edilmesi konusunda ısrar eder. Faydacılığın ahlaki faile yüklediği hayat biçiminde düşük hazlar ile entelektüel yetileri gelişmiş olan bir kişinin mutlu olma imkânı bulunmamaktadır. Zorunlu olarak bu kişi yüksek hazlara, başka bir deyişle entelektüel hazlara yönelmekle gerçek mutluluğu yakalayabilmektedir. Bunu ele alırken de günümüz ahlak yazılarında da sıkça bahsedilen meşhur ifadeleri kullanır: “Halinden memnun bir domuz olmaktansa memnuniyetsiz bir insan olmak, mutlu bir aptal olmaktansa mutsuz bir Sokrates olmak daha iyidir.” Bütün bunların yanı sıra Mill'in ahlaki faile belirlediği nihai erek hem toplum hem de kendisi için mümkün olduğu kadar “acıdan uzak haz dolu” bir yaşamdır. Mill, yaşamın ereğinin mutluluk olamayacağına dair iddialarda bulunanlara da önem verilmemesi gerektiğini vurgular. Burada yine önemli konuya daha dikkat çekmektedir. Bu da toplumsal mutluluk amacıyla ahlaki failin yaptığı fedakârlıklarla ilgilidir. Faydacılık ahlaki failden her durumda kendisinin mutluluğunu feda etmesini beklemez.

Ahlaki fail eğer ikilem içerisinde kalırsa ve hangi eylem kişiye daha fazla mutluluk getiriyorsa ahlaki failin onu seçmesini söyler. Zaman zaman bu durum ahlaki failin fedakârlık yapmasını gerektirir iken bazen de ahlaki failden çıkarına geleni seçmesini söyler. Bu konuyla ilgili olarak da dikkat çeken bir örnek verir. Mill'e göre; "eğer kendisini savaşta feda ederek şehit olan bireyin yaptığı bu fedakârlık, daha çok mutluluk ortaya çıkaracak bir eyleme rağmen yapılmışsa, boşuna yapılmış bir fedakârlıktır".

"Ahlaki failden eylemlerinde hem kendi mutluluğunu hem de toplumun mutluluğunu dikkate almasını talep etmek, faydacılığın çok talepkâr ve uygulanamaz bir teori olarak addedilmesine de neden olurken Mill, bu eleştiriye katılmaz, ona göre bu eleştirinin benzeri dindar insanlar için de yapılabilir ve dindar insanlar da her davranışlarında kutsal kitapta kendilerine emredilen birçok emri göz önüne almak zorundadırlar, hâlbuki günlük yaşamda dindar insanlar belirli alışkanlıkları sayesinde kutsal kitaba uygun davranışlarda bulunabilmektedirler aynı şekilde faydacılığı benimseyen insanlar da zamanla oluşan alışkanlıklar sayesinde fayda ilkesinin taleplerini kolayca yerine getirebileceklerdir" (Aydın, 2017: 241).

Devamında ise faydacılığın Tanrı tanımayan bir teori olduğu ile alakalı eleştirileri de yanıtlayan Mill, faydacılığın bütün ilkelerinin Hristiyanlık öğretileri kapsamında bulunduğunu söyleyerek şöyle devam eder: "sana davranılmasını istediğin gibi davran ve komşunu kendin gibi sev kuralı, faydacı ahlakın ideal mükemmelliğini teşkil eder." (s. 81).

Mill, "faydacı ahlâk anlayışının temel ilkelerini, faydacılığa karşı yapılan eleştirilere cevap vermek ve toplumda yaygın olan yanlış faydacı anlayışları düzeltmek amacıyla 1854'te yazmaya başladığı ve 1861'de *Fraser Magazine*'de üç makale hâlinde yayımladığı Utilitarianism adlı eserinde ortaya koyar ve bu eserde onun iki temel amacı vardır, birincisi en yüksek iyinin (summum bonum) ahlâk felsefesindeki yerini belirlemek, ikincisi ise bu en yüksek iyinin doğasını açıklamaktır" (Urmson, 1968: 14). Mill, eserindeki ilk cümlede ahlâkın nasıl bir mihenge vurulabileceği ile ilgili tartışmaların hâlen daha devam etmekte olduğunu, binlerce yıldan beri bu konu ile ilgilenen en üst düzey zekâların dahi bu probleme verecek dişe dokunur bir yanıt bulamadıklarını belirtir. Öyle ki bu probleme yanıt arayış noktasında ise bu problemi felsefe gündemine taşımış ilk şahıs olarak ifade ettiği Sokrates'ten bile daha ileriye gidip gidemediğimizin tartışılabilceğini belirtir (Mill, 1986: 1). Utilitarianism isimli eserinin ilk sayfalarında bu tartışmayı ele alan Mill'in faydacı ahlâk anlayışı, tamamıyla

bu tartışmada ele aldığı en yüksek iyi kavramı çevresinde şekillenir. Onun düşüncesine göre ahlâk alanında yapılacak ilk iş, en yüksek iyinin belirlenerek bu ilkenin bu alanda nesnel ve tek ölçüt şeklinde kabul edilmesini sağlamaktır.

Mill'e göre ahlâkî alanda nesnel ve tek bir kıstas ortaya konmaz ise, yani bu alanda yapılan tercihler ahlâkî fail tarafından yapılırsa, nesnellikten söz edilemeyeceği gibi bu alana da anarşi hâkim olacak ve doğal bir sonuç olarak da kişilerin ahlâk ile ilgili inançları ortadan kalkacaktır (Mill, 1986: 3). Ahlâkî alanında bulunan bu eksikliği gözler önüne seren Mill bu alanda tek amaç olarak, nesnel bir kıstas belirlemeyi hedeflemiştir denebilir. Mill'in bu tek kıstas ortaya koyma çabası ise onu "en yüksek mutluluk ilkesi"ne diğer bir deyişle "fayda ilkesine" götürmektedir.

3.2.1. Fayda İlkesi

Mill, fayda ilkesini "eylemleri haz sağladıkları oranda doğru-iyi, acıya neden oldukları oranda yanlış-kötü olarak kabul eden ilke" (Mill, 1986: 11) şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımdan hareketle Mill, "ahlâk için en yüksek iyi olarak hazzın varlığı, acının yokluğu" (Mill, 1986: 11) olarak tanımladığı "mutluluk" kavramını göstermektedir. Mutluluk kavramını en yüksek iyi olarak belirten Mill'in bu noktadan sonra ahlâk alanındaki tüm çabası mutluluk kavramının en yüksek iyi olduğunu ispatlamaktır. Bunun birinci adımı olarak ise düşünür, "ahlâk kavramını, tüm etik teorilerin temelindeki tek ilke" (Mill, 1986: 5) olarak gösterdiği fayda ilkesinden hareketle "kendilerine uyulduğu zaman, mümkün olan en yüksek sayıda insana, yalnız insana değil, diğer tüm duygulu varlıklara nitelik ve nicelik bakımından hazca en zengin hayatı sağlayan bir takım kural ve ilkeler" (Mill, 1986: 19) olarak tanımlamaktadır. Mill'in buradan sonraki adımını ise ahlâkın nihai hedefi olarak belirlemiş olduğu mutluluk kavramının temelini oluşturan fayda ilkesinin kanıtlanması oluşturur.

Karar verme aşamasında ahlâkî faile fayda ilkesinin her zaman olmasa da açık ve kolay, elle tutulur bir yöntem önerdiğini savunan Mill, bu ilkenin kanıtlanmasına da oldukça büyük önem verir. "Filozofun bu konuyu, *Utilitarianism* adlı eserinde müstakil bir bölüm olarak 12 paragrafta ele alması, onun bu konuya verdiği önemin bir göstergesi olarak yorumlanabilir ki zaten bazı eleştirmenler, bu bölümü ahlâk felsefesi tarihinin en önemli tartışması olarak kabul etmektedirler" (West, 2006: 175).

Fayda ilkesini kanıtlanmayı Mill üç adımda gerçekleştirir. Birinci adımda hangi yöntemin kanıtlama amacıyla kullanılması gerektiğini ele alırken, ikinci adımda ise fayda ilkesi ile alakalı nasıl bir kanıtlamanın mümkün olabileceğini üçüncü adımda da ikinci adımda belirlenmiş olan kanıtlamanın fayda ilkesine ne şekilde uygulanacağını vurgular.

Mill birinci adımda, fayda ilkesinin kanıtlanması ile alakalı tartışmada yöntem sorununa dikkati çeker. Yöntem sorusunda “klasik İngiliz deneyciliğinden hareket eden düşünür, fayda ilkesinin kanıtlanmasının deney ve gözlem sınırları içerisinde yer aldığını savunarak” (Mill, 1986: 7; Anay, 2011: 104) fayda ilkesinin gözlem ve deney dışındaki herhangi bir şekilde kanıtlanamayacağını ileri sürer. Burada Mill açık bir şekilde, ahlâkın sezgi ile kanıtlanamayacağını savunan sezgicilere saldırır. Aslında Mill’in sezgicileri “ilk prensipleri ortaya koyma noktasında isteksiz fakat bütün ahlâk yasasını ortaya koyma noktasında istekli olan, hantal, sıkıcı bir tez” (Stephen, 1900: 309) olarak nitelediği düşünülürse, fayda ilkesinin ispatlanması ile ilgili olarak ısrarla yöntem üzerinde durmasının sebebi daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır.

Fayda ilkesinin ispatlanmasında deney ve gözlemi tek yöntem şeklinde belirlemiş olan Mill’in bu ilkenin ispatlanmasındaki diğer adımı da, ilk ilkenin fayda ilkesi olması sebebiyle doğrudan ispatlanamayacağını savunması oluşturur. Mill’e göre nihai amaçlara ait ilkelerin doğrudan kanıtlanması uygun değildir. Buradan hareket edilmesi durumunda fayda ilkesinin de nihaî amaç olması bağlamında, bu ilkenin doğrudan ispatlanması mümkün değildir. Bu sebeple Mill, fayda ilkesini dolaylı yollardan ispatlamaya çalışır. Şöyle ki, iyi olduğu kanıtlanabilen herhangi bir şey, iyi olduğu kanıtsız olarak kabul edilen bir şeye sebep gösterilerek iyi olmaktadır. Örnek olarak hekimlik sanatı iyidir, çünkü sağlığı temin eder, yine aynı şekilde musiki de iyidir çünkü bize haz sağlar. Bu bağlamda Mill, “kendiliğinden iyi olan her şeyi kapsayan bir ilkenin varlığının iddia edilmesi ve bütün diğer iyi şeylerin bu ilkenin sebepleri değil, sonuçları olduğunun savunulması durumunda, bu ilkenin ya kabul edileceğini ya da reddedileceğini ancak kanıtlanmamış olmayacağını iddia etmektedir” (Mill, 1986: 7). Böylece Mill “fayda ilkesinin kanıtlanmasında gözlemden hareket ederek olandan olması gerekeni çıkarmaktadır” (Anay, 2011: 104).

Fayda ilkesinin kanıtlanması “kanıtın nasıl olması gerektiğini tartıştıktan sonra Mill, üçüncü adımda fayda ilkesi için olabilecek tek kanıtlama” (Mill, 1986: 55) olarak belirttiği kanıtı ortaya koyar. Mill’e göre, “bir şeyin görülebilir olmasının tek kanıtı herkesin o şeyi görmesi iken aynı şekilde bir şeyin işitilebilir olmasının tek kanıtı da herkesin o şeyi işitmesidir”. Buradan hareketle Mill, “aynı kanıtlamanın fayda ilkesi için de kullanılabileceğini” savunmaktadır. Buna göre o, “bir şeyin arzu edilir olmasının tek kanıtı olarak herkesin o şeyi arzu etmesini gösterir” (Mill, 1986: 55). Dolayısıyla kanıtı tersten aldığımızda Mill, “herkesin, fayda ilkesinin nihai amacı olan mutluluğu arzu etmesinden hareket ederek mutluluğun arzu edilebilir olduğunu, bunun sonucu olarak mutluluğun sebebini teşkil eden fayda ilkesinin de aynı şekilde arzu edilir olduğunun ispatlanacağını savunmaktadır” (Mill, 1986: 55). Bu kanıtlamanın sonucu olarak Mill, “mutluluğun, bir tek arzu edilen, arzu edilmeye tek layık olan, insan yaşamının amacı olması bakımından ahlâkın mihengi ve tek ölçütü olduğunu iddia etmektedir” (Mill, 1986: 55). Mill’in, ahlâkın nihai hedefi olarak mutluluğu belirlemesi ve ahlaki failin mutluluktan başka bir şey arzu etmeyeceğini savunması bir problem ortaya çıkarmaktadır.

Bireyin eylemlerinde mutluluğu araması yönündeki talebi faydacılık tarafından makul karşılanabilmektedir. Fakat genelin mutluluğu amacıyla zaman zaman bireyden kendi mutluluğunu feda etmesini istemek, “Niçin kendi mutluluğumu başkaları için feda etmeliyim?” sorusunu akıllara getirmektedir. Bunun yanında “Fayda ilkesine uymamız için bizi ne motive edecektir?” Bir başka şekilde ele alınırsa fayda ilkesinin kurallarına uymayan ahlaki failleri ne gibi yaptırımlar beklemektedir? Mill, öteki ahlak teorilerinde geçerli olan bütün yaptırımların faydacılıkta da geçerli olduğunu ifade eder. Bu kapsamda, Tanrı’nın ödüllendirip cezalandırması, yasalarca cezalandırılma ve bireyin hemcinsleri tarafından sevilme ya da hemcinslerinin dışlamalarına maruz kalma fayda ilkesinin dışsal yaptırımlarını oluşturmaktadır. Fakat Mill, asıl olan yaptırımların içsel olduğunu düşünür. Bu da kişinin vicdanı olarak nitelendirilir. Fayda ilkesi bütün bağlayıcılık ve yaptırım gücünü ahlaki failin vicdanından almaktadır ki bu durum da kendini vicdani rahatlık veya vicdan azabı şeklinde gösterir. Herkesin eşit oranda vicdani duyarlılığa sahip olmaması ele alınırsa bu durumda “Vicdani duyguları körelmiş bir kişi için fayda ilkesinin yaptırımı nedir?” problemi karşımıza çıkacaktır. Mill’e göre, bu tür duyguları bulunmayan bireyler için fayda ilkesinin hiçbir şekilde bağlayıcılığı

bulunmaz. Fakat bu insanların herhangi bir ahlak ilkesine fayda ilkesine ettiklerinden daha fazla itaat etmeleri de beklenemez. Bunlar için yapılabilecek bir tek şey vardır o da dışsal yaptırımların üzerlerinde etkili olması şeklinde ortaya çıkar. Mill, insan doğasında bulunan vicdan dışında başka bir duygudan da bahseder, bu da hemcinslerimiz ile birlikte olmaktır.

“Bu duygu Mill’e göre eğitimle birlikte giderek güçlenebilecek olan bir duygudur ve toplumsal bağların kuvvetlendirilmesi ve toplumun sağlıklı bir şekilde büyümesi her bireye, başkalarının refahı için hareket ettiğinde güçlü bir kişisel menfaat sağlamaktadır aynı zamanda onu gitgide duygularını diğerlerinin iyiliğiyle tanımlamaya yönlendirir” (Aydın, 2017: 242). Eğitimle, kişide bulunan bu duygu öyle bir hal alır ki bir süre sonra toplumun çıkarına olan eylemler ahlaki failden içgüdüsel olarak hâsıl olmaya başlar. Medeniyet ilerledikçe kendimiz ve insan yaşamı hakkındaki düşünme biçimimiz gittikçe doğal olarak hissedilir. Mill, bu görüşüne karşı çıkanlara örnek olarak Auguste Comte’ın Traite de Politique Positive adlı eserinden yardım almalarını önerir. Ona göre “bahsi geçen bu eser bir dinin hem psikolojik gücünden hem de toplumsal etkisinden ve Tanrı inancından yardım almadan insanlığa hizmet etmenin imkânını oldukça iyi ve yeterli bir biçimde göstermiştir. Mill’in bu satırları, aydınlanmacılığın temel felsefesinin faydacılığın satırlarında hayat bulmuş hâlidir” (Aydın, 2017: 242).

Yukarıdaki bilgiler ışığında Mill’in dediği gibi ahlaki fail tarafından yalnızca mutluluk arzu ediliyorsa ve mutluluk belirli değerlere uyulması ile elde edilecekse nasıl bir değer anlayışına sahip olunması gerekmektedir?

Mill’in değer teorisinin temelinde yukarıda da ifade edildiği gibi “tek arzu edilir olan şey mutluluktur”(Mill, 1986: 11) düşüncesi yatar. “Bu sebeple onun için bir değerden bahsedilecekse bu ancak mutluluk olabilir bunun dışında Mill için herhangi bir değerden söz etmek mümkün değildir. Fakat Mill, yukarıdaki soruda dile getirilen bu problemi görmezden gelmez o, insanların mutluluk dışında başka erdemlerin peşinden gittiklerini inkâr etmenin mantıksızlığına inanır. Dolayısıyla insanların mutluluk dışındaki erdem, sağlık, güç ve ün gibi şeyleri arzuladığını ve peşinden gittiğini kabul etmektedir” (Aydın, 2017: 242). Ona göre “bireyin bunları arzulamasındaki sebep, mutluluğa alternatif bir amaç olmaları nedeniyle değil, bilakis mutluluğa götüren araçlar olması, bir başka ifadeyle bireyin bunları elde etmekle mutlu olmayı umduğu için gitmesidir. Çünkü bunlar ona göre bizatihi kendileri için değil daha ileri bir amaç, yani mutluluk için arzulanan şeyler olarak karşımıza çıkar” (Mill, 1986: 56). “Oysaki Mill’e göre mutluluk bizatihi amaç olarak arzulanmaktadır” (Scarre, 1996: 139).

Mill, erdemleri ele alırken onların mutluluğun doğal ve ana bileşeni şeklinde değil de, mutluluğun bileşeni olabilecek şeyler olarak görür. Bir erdem, başta mutluluğa götürebilen bir araç şeklinde düşünülürken daha sonraları kişilerce bir amacın bileşeni şeklinde algılanmaya başlar. Örneğin para aşkını ele alalım. Başlangıç olarak para, bireyde satın alabildiği eşya pahasından öte bir değer taşımaz bu sebeple de bizzat paranın kendi arzulanmaz. Ancak daha sonraları para kademe kademe mutluluk kavramındaki bir bileşen şeklinde algılanır. Mill'e göre de işte bu kademe sonrasında birey için para bizzat amacın kendisi olur. Artık kişi paranın sahibi olmakla mutludur ya da kendisini öyle mutlu zannetmektedir. Mill, aracın amaç olma durumunu amaçla araç arasında ortaya çıkan ortak paydadın kaynaklandığını savunmaktadır. Buna göre bu ortak payda birey tarafından bir kez kuruldu mu erdemin bizâtihi kendisine iyi gözüyle bakılmaya başlanmaktadır (Mill, 1986: 57). Bu fikirden bakıldığında Mill, ahlâki fail tarafından mutluluğun en nihâî erek kabul edilmesinin önünde bir takım engeller bulunduğunu belirtir. Bunların temelindeki problemin de ahlâki failin kendini mutluluğa götürmekte olan araçları amaçtan ayırma durumu olduğunu belirtir. Bu kapsamda Mill'in haz anlayışı incelemek gerektiği düşünülebilir.

Mill, ahlâki failin eylemlerini haz ve acının yönlendirdiğini düşünmektedir (Mill, 1986: 55) Buna göre, ahlâki fail tabiatı gereğince haz aldığı eylemlere yönelip, acı veren eylemlerden uzaklaşır. Mill'e göre, ahlâki failin buradaki amacı haz olarak zengin bir yaşama ulaşmak ve mutlu olmaktır.

Mill, hazlar arası bir ayrıma gider ve hazların sadece nicelik olarak değil nitelik olarak da birbirinden ayrılabilceğini savunur. Zira ona göre, "diğer bütün şeylerin değeri nicelikleri yanında nitelikleri de göz önüne alınarak değerlendirilirken hazların bu durumdan muaf olduklarının iddia edilmesi saçmalaktır" (Mill, 1986: 12). Bu düşünceden hareketle Mill, hazları "yüksek hazlar" ve "alçak hazlar" (Mill, 1986: 12) olmak üzere ikiye ayırır. Alçak hazlar, yüksek hazlara nispeten daha az zihinsel çaba gerektiren hazlardır. Bu açıdan "güneş banyosu yapmak, pizza yemek ve futbol oynamak gibi eylemlerden alınan hazlar alçak hazlar içerisinde yer alırken kitap okumak, müzik dinlemek ve şiir okumak gibi eylemlerden alınan hazlar ise yüksek hazlar içerisinde ele alınmaktadır" (Scarre, 2003: 93). Mill, "yüksek hazların alçak hazlardan üstünlüğünün, hazların daha devamlı olması, daha emniyetli olması ve daha ucuz olması gibi içsel doğalarından kaynaklanan özelliklerinden ileri geldiğini savunmaktadır" (Mill, 1986:

12). Ona göre, hazların bu içsel doğalarındaki farklılık, hazlara nitelik olarak yansımaktadır. Mill “yüksek hazlar ahlâki faile daha fazla ve nitelikli bir tatmin sağlarken alçak hazlar için aynı şeyi söylemek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle, ahlâki fail için nihai hedef olarak belirlediği mutluluğa ancak nitelikli hazlarla ulaşılabilceğini savunmaktadır” (Crisp, 1997: 33).

Bazı hazların, “diğerlerinden daha kıymetli ve daha arzuya değer olduklarının iddia edilmesinin faydacılık ilkesiyle de son derece uyumlu olduğunu düşünen” (Mill, 1986: 12) Mill hazların niteliğini vurgularken bunu iki temel nedene dayandırdığı düşünülebilmektedir. Bunların birincisi, “faydacılığın bencillik ve çıkar düşkünlüğü felsefesi olduğu düşüncesinden hareketle, muarızları tarafından faydacılığa yapılan domuzlara layık bir felsefe” (Mill, 1986: 11) olduğu şeklindeki eleştirilerin önüne geçmektir denebilirken bu eleştiri tamamıyla faydacılığın doğru anlaşılmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü hayvanlara ait olan en üst düzey ve mükemmel hazlar bir insana vaat edilse de insan vaat edilen bu hazları kabul etmez. Bu konuda Mill, aptal olmayı hiçbir zeki adamın, cahil olmayı hiçbir aydının, bencil ve bayağı olmayı ise vicdanlı ve yüksek ruhlu hiç kimsenin kabul etmeyeceği iddiasında bulunur. Mill üst düzey yetilere sahip insanların mutluluk adına daha fazla şeye ihtiyaçları olsa da daha fazla acı çekselede daha aşağı bir varlık olmayı, hiçbir zaman arzulamayacakları iddiasında bulunur. O bu durumu kitabında şöyle ifade eder: “Tatmin edilmiş bir domuz olmaktansa, tatmin edilmemiş bir insan olmayı; tatmin edilmiş bir aptal olmaktansa, tatmin edilmemiş bir Sokrates olmayı tercih ederim”(Mill, 1986: 15).

İkinci ana sebep sebepse değer teorisinde de ortaya koyduğu, mutluluğa götürmekte olan araç durumundaki değerlerden alınmakta olan hazların ahlâki faili gerçek anlamda mutlu edemeyeceği fikri ile ilgili yaptığı açıklamalara mantıksal zemin oluşturabilme çabası olarak görülebilir. Burada parayı bir araç olarak görmekten vazgeçerek paraya sahip olmanın verdiği haz ele alınabilir. Paraya sahip olma hazzının alçak hazlardan olduğu fark edilmelidir. Bu hazla ahlâki fail, mutluluğa ulaşmasının olanaklı olmadığı ile ilgili yaptığı açıklamayı da mantıkî bakımdan tutarlı bir hâle getirmelidir. Mill’in hazları bu şekilde alçak ve yüksek hazlar şeklinde ikiye ayırması, ahlâki fail bakımından yeni bir sorun ortaya çıkarır. Şöyle ki ahlâki fail iki eylem arasında kalırsa, eylemlerin hangisinden ne şekilde haz alacağına nasıl karar verebilecektir? Mill, bu durumda kalan ahlâki faile iki adet çıkış yolu önerir. Bu çıkış

yollarından biri; iki hazdan birinin, bunu tadanların hepsinin ya da tamamınca hiçbir ahlâksal sorumluluk duygusuna bağlı kalmadan tercih edilebiliyorsa Mill'e göre "bu haz diğerinden daha fazla tercih edilmeye layık olandır"(Mill, 1986: 12).İkincisiyse ilkinin bir nevi devamı olan bir uzmana, bir bilene danışılması biçiminde karşımıza çıkar. Mill, ahlâki failin danışabileceği uzman kişileri"ehil yargıçlar" (competent judges)olarak adlandırır. Bu kapsamda alternatif iki eylem arasında kalan fail "doğru kararı vermek için bu ehil yargıçlara danışmalıdır" (Mill, 1986: 17).

Mill, ahlâki failin danışabileceğinin belirttiği ehil yargıçlarda iki özellikten bahseder. İlk olarak, seçilecek olan alternatif iki eylem sonucu ortaya çıkacak iki hazzı da deneyimlemiş olmaları gerekmektedir. Sadece bu iki hazzı deneyimlemiş olan biri bu bağlamda doğru değerlendirme yaparak doğru sonucu öngörebilecektir. İkinci olarak ehil yargıçlar haz konularında tek yetkili karar mercileri olarak belirlenmiştir. Hazlar meselesinde yegâne değerlendirme yetkisi ehil yargıçlar elindedir. Mill yetkili yargıçların yaptığı değerlendirmelerde bazı görüş ayrılıklarının da meydana gelebileceğini söyler. Bu gibi bir durumda ise ahlâki failin yargıçlar arasında çoğunluk kararına uyulabileceğini belirtir.

Bunun yanında düşünür, hazların her ikisini de tatmış yetkili yargıç karakterlerinin asil olması sebebiyle bireyin daha mutlu olmasının tartışılabilceğini kabul eder. Bahsedilen yargıçların toplumu daha çok mutlu edebileceğinin ise"tartışmasız kabul edilmesi gerektiğini iddia etmektedir" (Mill, 1986: 17). Mill, ehil yargıçları kabul etmenin faydacılığın kabul edilmesinin ve faydacı olmanın bir koşulu olarak görmemektedir. Bu sebeple Mill, ehil yargıçları ahlâki faile ideal bir tip veya bir danışman niteliğinde sunar. Dolayısı ile ehil yargıçlar haz meselesinde karar merci olsalar bile yargıçların kararları yükümlülük bakımından ahlâki faili, ahlâksal sorumluluk altına sokmamaktadır. Bu sebeple son karar ahlâki faile bırakılmaktadır. Çünkü ehil yargıçların asli işlevleri "bireyden çok toplumun mutluluğunun sağlanması noktasında karşımıza çıkmaktadır" (Mill, 1986: 18).

Çocukluk yaşlarından itibaren koyu bir şekilde faydacılık fikri benimsetilen Mill, zaman sonra hem yaşadığı olaylar hem de hayatındaki önemli rol oynamakta olan kişilerin de etkisi ile faydacı ahlâkı tekrar yorumlamıştır. Bu yeniden yorumlama

girişimi Mill'in faydacılığının ilk adımını olarak ahlâki failde nihai hedef olarak mutluluğun belirlenmesi oluşturmuştur.

Acının yokluğu ve hazzın varlığı şeklinde mutluluğu tanımlamakta olan Mill, ahlâkî alanda, mutluluk kavramını, ahlâki failin seçim yapabileceği alternatif eylemlerden seçim yapabilmesini sağlayabilecek bir nesnel kıstas olarak belirler. Mill'in bu şekilde mutluluğa yaklaşması onu Benthamcı eksenden Aristotelesçi bir eksene doğru götürür. Mill'in fikirlerindeki bu evrimin en önemli noktası ise niteliksel olarak hazlara yaptığı vurgu dayatar. Bentham'ın aksine Mill hazların yalnızca niceliksel olarak değil niteliksel olarak da birbirinden farklılaştığını savunur.

Bunun yanında Mill ahlâki failin mutluluğa yalnızca niteliksel olarak yüksek seviyedeki hazlar ile ulaşabileceğini vurgular. Mutluluk anlayışı ile fikirleri Aristoteles'e doğru kayan Mill, hazların arasında yalnızca niceliksel olarak değil, niteliksel olarak da farklılığın bulunduğunu vurgular. Bu kapsamda niteliksel olarak hazlar alçak ve yüksek olarak ikiye ayrılır. Daha çok fiziksel nitelikleri barındıran alçak hazların yanında, yüksek hazlar ise ruhsal nitelikleri kapsamaktadır denebilir.

Mill bu perspektiften bakıldığında faydacı ahlâk anlayışını ele alırken yüksek hazlara daha çok yoğunlaşarak mutluluğa sadece yüksek hazlar ile ulaşılabilceği düşüncesini taşır. Bu şekilde sisteminin zirvesine mutluluğu yerleştiren Mill, değer, özgürlük, adalet, karakter gelişimi ve devlet gibi ana kavramları da mutluluğa getirdiği katkı seviyesinden ele almaktadır denebilir. Bu kapsamda kavramların değeri mutluluğa katkısı oranındadır denebilir. Mill'in faydacı ahlâk anlayışına "geniş perspektiften baktığımızda, Utilitarianism eserinin hemen başında bahsettiği ve henüz bu konudaki tartışmaların sonlanmadığını söylediği summum bonum tartışmasına, kendisinin de mutluluk kavramını summum bonum olarak önererek bu tartışmadaki yerini aldığını görürüz" (Aydın/b, 2013: 166).

Peki yüksek hazlar ve alçak hazlar kapsamında bireyin ve toplumun mutluluğu nasıl sağlanacaktır?

Mill, toplum ve birey mutluluğunu ele alırken öncelikli olarak bu kavramlardan anlaşılması gerekenlerin neler olduğunu belirtir. Burada birey ve toplu mutluluğundan kasıt, toplumdaki bireylerin haz nedeni ile kendilerinden geçtiği bir vecd durumu ya da yüksek hazların devam ettiği bir toplumsal durum değildir. Yapı olarak hazlar da bu

şekilde bir yaşama olanak vermez. Çünkü Mill'e göre, yüksek düzeydeki bir haz yalnızca birkaç dakika, birkaç saat veya birkaç günü kapsamakta iken bu surumun sonsuza kadar devam etmeyeceği herkesin bildiği bir gerçektir. Bu sebeple Mill'in kastettiği “birey ve toplum mutluluğu, mümkün olan en az acının, mümkün olan en çok hazzın yer aldığı bir hayattır” (Mill, 1986: 20). Dolayısıyla “herkes için iyi olan toplumun mutluluğu, birey tarafından arzulanır bir şey olarak”(Mill, 1986: 55) karşımıza çıkar. Neticede Mill toplumun mutluluğunun bireysel olarak da faydalı bir durum olduğunu ifade eder.

Bireysel ve toplumsal mutluluğun tek bir ideal olarak nasıl birleştirileceği ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Mill bu noktada ise toplumsal mutluluğun birey tarafından istenip arzuya değer olduğunu belirten doğrudan bir ispatın ortaya konulamayacağını iddia eder. Mill bireysel ve toplumsal mutluluğun aynı amaç doğrultusunda yer alabilmesini bireysel mutluluğun baz alınarak kanıtlanabileceğini ifade eder.

Mill, her bir birey için faydalı olan toplumsal mutluluğun sadece üç koşulun yerine getirilmesi ile sağlanabilecek olduğunu vurgular. İlk şart, bireysel eylemlerin fayda ilkesi ekseninde gerçekleştirilmesidir. Buna göre Mill, “ahlâki failden eylemde bulunurken bir toplum içersinde yaşadığını unutmamasını ve her eyleminde kendi mutluluğunu düşündüğü kadar toplumun da mutluluğunu düşünmesini istemektedir” (Stephen, 1900: 300). Ahlâki failden bunu isterken ahlâki failin ruhunda hem cinsler ile birlikte olma arzusunu taşıdığını ve bu kapsamda imkânsız bir şey istemediğini dile getirir.

Mill'e göre insan için, “toplum içinde yer alma hali o kadar zorunlu ve insanın o kadar alıştığı bir şeydir ki bazı özel şartlar bir tarafa bırakılırsa, insan hiçbir zaman kendisini bir toplumun üyesi olmaktan başka türlü tasarlayamamaktadır” (Donner, 2006: 48).

Mill'e göre toplumsal mutluluğun gerçekleşmesinde gerekli ikinci şart ise eylemleri seçme durumunda olan ahlâki failin, eylemin sonucunda ortaya çıkacak kısa vadeli sonuçların yanı sıra uzun vadeli sonuçların da dikkate alınması gerekliliğidir. Mesela yalan, bazı durumlarda hem toplumun hem de bireyin faydasına olabilirken uzun vadede bakıldığında ise toplumsal güveni sarsabilir. Ancak yine de Mill, “her ne

olursa olsun asla yalan söylenmemeli” kuralını da benimsemektedir. Ona göre, “bir hainin ortaya çıkarılması ve hastaya kötü bir haber verilmesi gibi durumlarda yalandan başka çare yoksa yalan söylenebilir” (Mill, 1986: 34). Fakat bu durum, ahlâki faile kuralları ihlal yetkisi verme şeklinde algılanmamalıdır. Zira Mill, “bu tür kural ihlallerinin sadece faydacı ahlâk için değil, bütün etik teoriler için problem teşkil ettiğini ve burada sorunun etik teorilerde değil ahlâki failerde olduğunu” (Mill, 1986: 39) iddia etmektedir.

Mill toplumsal mutluluğun sağlanmasında gerekli üçüncü şartı ise toplumu oluşturan bireylerin eşit kabul edilmesine bağlamaktadır. Mill bireylerin eşit kabul edilmemesi durumunda bireylerin bazılarının mutluluğu dikkate alınırken bazılarının göz ardı edilmesi durumunda toplum mutluluğunun kelime kalabalığı olacağını belirtir. Hatta Mill, bu noktada bir adım daha ileri giderek, “bu toplumda yer alan insan dışındaki duygulu varlıkların da mutluluk hesabına katılması gerektiğine” (Mill, 1986: 19) inanmaktadır. Bu nedenle, “toplumun mutluluğunda, Bentham’ın ünlü herkes bir olarak sayılmalı, kimse birden fazla sayılmamalı ilkesinden hareket edilmesi gerektiğini” (Mill, 1986: 98) ifade etmektedir.

Ahlâki failin toplumun mutluluğunun sağlanmasında karşılaştığı en önemli problem, alternatif eylemler arasında seçim yaparken kendi mutluluğunu mu yoksa toplumun mutluluğunu mu önceleyeceğiyle alakalı olarak ortaya çıkan problemdir. Mill, bu noktada “ahlâki failin kendi mutluluğu ve toplumun mutluluğu arasında bir önceliği reddetmekte ve ahlâki failin bu noktada kendisini adeta bir seyirci gibi tam ortada konumlandırması gerektiğini savunmaktadır” (Donner, 2006: 130).

Bu konuda “Nasıralı İsa’nın ortaya koyduğu başkasının size yapmasını istemediğiniz bir şeyi başkasına yapmamak ve komşunuzu kendiniz gibi sevmek kurallarının” (Mill, 1986: 27) faydacı ahlâk anlayışının ideal yetkinliğini ifade ettiğini savunmaktadır. Ancak yine de Mill’in, birey ve toplumun mutluluğu konusunda ortaya çıkan istisnai durumlarda toplumun mutluluğunu bir adım öne çıkarttığı söylenebilir. Şöyle ki, Mill’e göre bazı görevler toplum açısından öyle büyük bir önem arz etmektedir ki ahlâkın bütün genel kurallarının önüne geçebilmektedirler. Söz gelimi, bir insanın hayatını kurtarmak için ilaç çalmak veya zorla almak caizdir. Hatta zorla alınması ahlâki bir görevdir. Yine aynı şekilde “görevini yerine getirmeyen bir doktora

zorla sanatı icra ettirilmelidir”(Mill, 1986: 100). Mill, burada “kendisini toplum için feda eden bireylerin de durumunu tartışmaktadır, ona göre toplum için kendisini feda eden bireyler, yaptıkları fedakârlıkları sadece toplumun mutluluğu için yapmalıdırlar, bunun dışında başka bir nedenle yapılan eylemler, bireyin kendisini toplum için feda ettiği şeklinde algılanamayacaktır, aslına bakılırsa, birey kendisini feda ettiğinde toplumun hiçbir fayda temin edemeyeceğini bilse kendisini feda etmeyecektir” (Mill, 1986: 25).

Mill, “bir toplumun gerçekleşmesinin önündeki en büyük engel olarak ahlâki failin karakter ve zihinsel gelişimindeki eksiklikleri görmektedir, toplumdaki fakirlik, yolsuzluk ve rüşvet gibi yozlaşmaların tek nedeni bireylerdeki gelişim eksikliğidir, bu da ancak yeterli bir eğitimle ve karakter gelişimiyle başarılabilecek bir şeydir” (Mill, 1986: 22).

Mill’in toplum ve birey için koyduğu hedeflere karakter gelişimi ile ulaşılabiliriyorsa burada nasıl ve ne şekilde bir karakter eğitiminden bahsedilmektedir?

Buraya kadar kurmaya çalıştığı sistemin ilkelerini ortaya koyan Mill bundan sonra, kurduğu bu sistemin yürütücü unsuru olan ahlâki failer üzerine yoğunlaşmaktadır. Bunun en temel nedeni, Mill’in, kurduğu bu sistemin yeterli gelişime ulaşmamış ahlâki failer elinde hiçbir anlam ifade etmediğini fark etmiş olmasıdır. Çünkü ona göre, “insanlar kötülüğü arzuları güçlü olduğundan değil vicdanları zayıf olduğundan yapmaktadırlar” (Mill, 2008: 84). Mill’in ahlâki failin karakter gelişimiyle ilgili görüşlerinin temelinde “duyguların ve arzuların eğitimle yönlendirilebilir”(Taş, 2009: 39) olduğu düşüncesi yatmaktadır. Bu nedenle o, “insanlara eğitilebilir gözüyle bakmakta”(Donner, 2006: 121) ve insanların hayatlarının ancak iyi bir eğitimle yaşanılabilir kılınacağına inanmaktadır. Onun karakter gelişiminin hedefi, “bireylerin arzu ve duygularına boyun eğmeyen özgür bireyler olmalarını sağlamaktır”(Skorupski, 2007 s. 89). O, “bu hedefe ulaşmanın bireyi mutlu edemeyeceğini savunmaz birey ve toplum için hedeflenen mutluluğun ancak böyle bir karakter üzerinde yükselilebileceğini savunmaktadır” (Scarre, 2003: 91).

Mill, eğitimin iki yönüne dikkat çekmektedir. Bunlardan biri entelektüel eğitim, diğeri ise karakter eğitimidir. “Eğer bu iki yönden biri eksik bırakılırsa ahlâki fail istenen noktaya asla ulaşamayacaktır” (Donner, 2006: 130). Mill, ahlâki fail için

belirlediği ideal tipin en belirgin özellikleri olarak, duygularını ve iradesini kontrol edebilmesini, yüksek hazları arzulamasını ve onları elde etmeye çalışmasını göstermektedir. Ahlâki failin bu hedefe ulaşması için ihtiyaç duyduğu en önemli şey ise “özgürlük”tür. Bu nedenle, Mill’in faydacılık anlayışında özgürlük kavramı önemli bir yere sahiptir.

Mill, özgürlük kavramını, sisteminde yer alan diğer kavramlarda olduğu gibi mutluluğa yaptığı katkı çerçevesinde ele almaktadır. “Onun özgürlük anlayışının temelini iki düşünce oluşturmaktadır. Bunlardan birincisi, bireyin kendi karakterini oluşturabileceği düşüncesi ikincisi ise özgürlüğün irade özgürlüğüne dayandığı düşüncesidir” (Capaldi, 2011: 332). Dolayısıyla Mill’e göre özgürlük, bireyin kendi karakterini geliştirmesiyle ulaşabileceği bir hedef olarak ahlâki failin önüne konulmaktadır. Mill’in özgürlük anlayışı bireysel özgürlüğün diğer bireylerin özgürlükleriyle nasıl irtibatlandırılacağı noktasında sorun doğurmaktadır. Bu sorunu görmezden gelmeyen Mill, söz konusu soruna iki aşamalı bir çözüm önerisi sunmaktadır. Mill, çözümün birinci aşamasında özgürlüğü, insanın doğasında yer aldığını iddia ettiği, bireyin hemcinsleriyle birlik olma arzusuna müracaat ederek çözmeye çalışmaktadır. Buna göre toplumdaki diğer bireylerle birlikte olma arzusunu duyan kişi toplumdaki tüm bireylerin mutluluğu temelinden hareket edecektir. “Böylece diğer bireylerin özgürlükleriyle kendi özgürlüğü arasında bir çatışma doğmasına izin vermeyecektir” (Güriz, 1963: 154). Çözümün ikinci aşamasında ise Mill, bireyin özgürlüğü ile toplumu oluşturan diğer bireylerin özgürlüklerinin ortaya çıktığı alanları ayırma yoluna gitmektedir. Bireyin özgürlüğü için iki hareket alanı belirlenmektedir. Birinci alanda birey her şeyiyle özgürdür. Mill’e göre “birey bu alanda kaldığı sürece asla ve asla hiçbir dışsal kuvvet bu alana müdahalede bulunmamalıdır” (Aydın/b, 2013: 159).

İkinci alan ise bireyin artık kendi özgürlük alanı dışına çıktığı ve yaptığı her eylemin toplumu ilgilendirdiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Mill, “bireyin bu ikinci alanda yaptığı her eyleme, gerekli gördüğü takdirde toplumun müdahale etme hakkına sahip olduğunu iddia etmektedir” (Vergara, 2006: 85). Mill’in karşısına bu noktada iki sorun çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, bireyin özgürlüğü ile toplumun özgürlüğü arasında olması gerektiğini varsaydığı bu ince sınırın nasıl tespit edileceğiyle ilgili olan problemdir. İkincisi ise kendi özgürlük alanından çıkıp toplumun

özgürlük alanına giren bireyin, nasıl bir yaptırıma tabi tutulması gerektiğiyle ilgili problemidir.

Mill, ilk problemi çözmek için her bireyin eşit sayılması gerektiği ilkesine müracaat etmektedir. Ona göre her birey kendi mutluluğunu kendi yöntemleriyle aramak durumundadır. Bunu yaparken de tek bir şeye dikkat etmesi gerekmektedir. O da herkesin eşit muamele gördüğü bir zeminde eylemde bulunduğu gerçeğidir. Mill, “böyle bir düşünceye sahip olan bireyin bu sınırları kendisinin belirleyeceğini ve bu sınıra dikkat edeceğini varsaydığı için de toplumun diğer bireyleriyle herhangi bir çatışmaya girmeyeceğini iddia etmektedir, görüldüğü üzere bu sınırın tayini konusunda Mill, bireye oldukça güvenmekte ve bu sınırlara bireyin riayet edeceğine dair sonsuz bir inanç beslemektedir”(Güntöre, 2004: 139). Onun bireye duyduğu bu inancın temelinde iki düşünce yatmaktadır. Bunlardan birincisi bireyin eğitilebileceği düşüncesi, ikincisi de bireyin kendi hatalarını kendisinin daha iyi keşfedip böylece kendisi için en iyi mutluluk formunu ve yöntemini bulabileceği düşüncesidir. O, bireyin mutluluğa ulaşmada özgür bırakılması taraftarıdır. “Bu nedenle ahlâk felsefecilerinin, bireylerin kendi hatalarına dair amaçlar empoze etmelerine şiddetle karşı çıkmaktadır” (Skorupski, 2006: 139).Çünkü ona göre, bir seyyaha varacağı yer hakkında bilgi vermek, onu yolun bütün sınır işaretlerini ve konak yerlerini kullanmaktan men etmek anlamına gelmemektedir. Ona göre, bireye sadece nihai hedef gösterilmeli ve bu hedefe giderken bireyin takip edeceği yol bireyin kendi tercihlerine bırakılmalıdır.

Burada belirtilmesi gereken bir nokta şudur ki, Mill, bireye hedefe gidilecek yollar arasında en iyi yolun gösterilmesine karşı çıkmamaktadır. Sadece bu yolların tercihinin bireye bırakılmasını savunmaktadır. Mill bu durumu, gemicilerin denizci almanaklarında yapılan astronomik hesapları yapamayacağını varsayarak, gemiciliği sadece astronomlara has bir meslek olduğunu iddia etmeye benzetmektedir. Çünkü ona göre gemiciler de akıl sahibi varlıklardır ve almanaklarda¹ astronomlar tarafından yapılmış hesaplara göre yol alabilecek kabiliyete sahiptirler. Tüm bunlara ek olarak gemiciler almanakta yapılan hesaplar dışında meslek hayatlarında kazandıkları bazı bilgilere sahiptirler. Bu nedenle denizciler, bu almanaktaki hesaplamalardan faydalandıkları gibi bu bilgilere de müracaat etmektedirler. Bunun gibi, Mill de “bireyin hangi ahlâki ilkeyi kabul ederse etsin, yaşadığı hayat boyunca bu ilk ilkeye eşlik edecek

¹ yıllık

kendisine ait ikinci ilkelere sahip olduğunu ve eylemlerinde bu ikinci ilkelerden de faydalandığını savunmaktadır bu nedenle, bireyin sahip olduğu bu ikinci ilkeleri reddetmek ona göre mantıksızlıktır” (Mill, 1986: 38).

Görüldüğü üzere Mill, “bireyin kendi göbeğini kendisinin kesme hakkını sonuna kadar savunmaktadır hatta bu noktada bir adım daha ileriye giderek, bireye yapılan öğüt, öneri ve uyarılara rağmen, bireyin işleme olasılığı bulunan bütün hatalardan gelecek kötülüğün, başkalarının kendi kafalarında bireyin iyiliğine olduğuna karar verdikleri şeye onu zorlamalarına izin vermekten gelecek kötülüğün yanında hafif kalacağını iddia etmektedir” (Mill, 2008: 107). Mill’e bu noktada şöyle bir soru sorulabilir: “Kendi özgürlük alanında bireyin sahip olduğu özgürlüğün bir sınırı var mıdır?” Mill, bu soruya “bir kimse özgür olmakta özgür değildir” sözüyle karşılık vererek, bu alanda bireyin sonsuz yetkilere sahip olmadığını ifade etmektedir. Söz gelimi, “bir bireyin kendi özgürlüğünü başkasına devretmesi, kendi özgürlük alanıyla ilgili olmasına rağmen Mill tarafından müdahale edilmesi gereken bir eylem olarak kabul edilmektedir” (Mill, 2008: 98). Buradan hareketle Mill, bireyin kendi özgürlük alanında da her hakka sahip olmadığını, bu alanda yaptığı bazı eylemlerin sonuçlarının özgürlüğün ikinci alanına geçebileceğini savunmaktadır. Özellikle, düşünce özgürlüğü konusunda oldukça müsamahakâr olan Mill, bu düşüncelerin eyleme dönüşmesi ya da eyleme dönüşme ihtimalinin doğması durumunda özgürlük alanının ikinci kısmında kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Mesela, “tahıl satıcıları fakir insanları açlıktan öldüren kimselerdir” gibi bir düşünceye Mill, “asla müdahale edilmemesi gerektiğini söyler ve bu düşüncenin birinci alana ait olduğunu savunurken bir tahıl satıcısının evinin önünde toplanmış bulunan kızgın bir kalabalığa söylev olarak söylenmesi durumunda müdahale edilmesi gerektiğini zira artık düşüncenin ikinci alanı etkilediğini ve başkalarına zarar vermeye neden olabileceğini savunmaktadır” (Mill, 2008: 79).

Mill’in toplum özgürlüğü ile birey özgürlüğü arasındaki ilişkide karşılaştığı sorun özgürlüklerin nasıl sınırlanacağı konusu olarak karşımıza çıkar. Bu kapsamda devletin gerekliliğinden söz etmek mümkündür. O halde Mill nasıl bir devlet anlayışı benimsemektedir?

Mill, devleti, “bireyin ve toplumun mutluluğunu sağlayacak en önemli unsurlardan biri olarak kabul etmektedir” (Çağla, 2007: 45). Devletin insanlar arasında

ortak bir sözleşmeden doğduğunu iddia edenlere karşı çıkmaktadır. Çünkü “bireyin fayda ilkesinden doğan hak dışında herhangi bir doğal hakka sahip olmadığını dolayısıyla olmayan hak üzerinden de bir kurum oluşturulamayacağı iddia etmektedir” (Copleston, 2000: 39). Mill’e göre toplumsal bir sözleşme üzerine kurulmamış olan böyle bir yapıdan, toplumsal yükümlülükler çıkarmak ve böyle bir sözleşme icat etmek doğru bir yaklaşım değildir. Devleti “fayda ilkesi temelinde ortaya çıkmış suni bir yapı olarak mütalaa eden Mill bireyin, fayda ilkesinin ortaya koyduğu mutluluğa ancak devlet içerisinde ulaşabileceğini savunur”(Mill, 2008: 105).

Mill, birinci özgürlük alanına devletin hiçbir müdahalesini kabul etmemektedir. Ancak bireyin ikinci alandaki hareketleri noktasında devletin bireye müdahalesini, devletin bir hakkı daha da önemlisi bir görevi olarak görmektedir. Ona göre devlet, “bu müdahale hakkını, toplumu oluşturan diğer bireylerin kendi özgürlüklerinin savunulmasını devletten isteme hakkından almaktadır” (Mill, 2008: 113). Mill, bu ikili ilişkinin başarısının devletin başarısını yansıttığını savunmaktadır. Bu iki özgürlük alanındaki dengeyi sağlayabilen devlet ideal bir devlettir. Bu devleti oluşturan toplum “uygar”, “medeni” bir toplumdur. “Uygar ya da medeni devleti Mill, devletin ulaşabileceği en yüksek nokta olarak ifade etmektedir” (Capaldi, 2011: 143). Mill, “medeni devlet üzerinden devletin üç temel görevinin olduğunu iddia etmektedir, bunlardan birincisi her bireyin, özellikle kendisine ait olan birinci alandaki özgürlüğüne saygı göstermekle beraber, ikinci alanla alakalı eylemlerini sürekli olarak denetlemektir” (Mill, 2008: 145). Devletin ikinci görevi, “her bireye kendi mutluluğunu istediği şekilde aramasını sağlayacak ortamı oluşturmaktır”(Mill, 2008: 94). Üçüncü görevi ise “bir bireyin üstlenmek istemediği fakat toplumun genel mutluluğu için gerekli olan işlerin yürütülmesi, kurum ve kuruluşların oluşturulmasıdır”(Vergara, 2006: 96).

Mill, görevlerini bu şekilde ifade ettiği devletin ideal şekli konusunda çok açık bir tavır sergilememektedir. Bunun temel nedeni ise Mill’in devletin şeklinden çok işlevi üzerine yoğunlaşmasıdır. Ona göre devlet, “görevlerini yerine getiriyorsa şeklinin çok da bir önemi yoktur” (Capaldi, 2011: 143). Dolayısıyla "Mill hangi devlet şeklini benimsemektedir?" şeklindeki bir soru, yanlış bir sorudur. Ancak yine de Mill’den bir devlet şekli seçilmesi istense O, tercihini demokrasiden yana kullanacaktır. Ancak düşünür, “demokrasinin mükemmel bir sistem olmadığını, bazı problemleri içerisinde

barındırdığını iddia etmektedir” (Aydın/b, 2013: 162). Ona göre demokrasinin en temel problemini, demokrasinin sloganı olan “bireyin kendi kendisini yönetmesi” ilkesi teşkil etmektedir. Çünkü demokrasi, “bireyin kendi kendisini yönetmesi değil, bireyin diğer bütün kişiler tarafından yönetilmesidir” (Mill, 2008: 9). O, bireylerin ilkelerinin, çoğunluğun ilkeleri haline gelmek suretiyle, toplumun bireye baskı yapabileceğinden kaygılanmaktadır.

Mill’e göre demokrasinin bir diğer problemi ise, demokratik yapı içersinde, ilerleyen dönemlerde despotik bir yapının ortaya çıkabilme ihtimalidir. Çünkü güç, çok kolay bir şekilde yozlaşabilme ve başkalarına zor kullanmanın aracı olabilme özelliğine sahiptir. Bu durum, ona göre hiç de uzak olmayan bir ihtimaldir. Eğer tarihe bakılırsa, otoriteye sahip olanların bu gücü çok kolay bir şekilde yozlaştırıp, sömürücü bir güç haline getirebildiklerini görebilmekteyiz. Bu kaygılardan hareketle Mill, “hükümet erkinin gücünün mutlaka sınırlanması gerektiğini savunmaktadır” (Stumpf, 1977: 365). Mill, kaygılarının gerçekleşmesi durumunda yani hükümet erkinin gücü yozlaştırıp, bireye baskı aracı olarak kullanmaya başladığında, bireye devlete karşı gelme hakkı tanımaktadır. Mill, “bireyin devlete karşı koyabileceği bu durumların üç farklı şekilde ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir, bunlardan birincisi, bir eylemin özel şahıslar tarafından daha iyi yapılabilmesi durumlarıdır, ikincisi, bir eylem hükümet tarafından daha iyi yapılabilirse bile, bu eylemin bireyin karakter gelişimi açısından bireye bırakılması gerektiği durumlarıdır, üçüncüsü ise hükümetin gücünü gereksiz yere kullandığı ve arttırdığı durumlar olarak karşımıza çıkmaktadır” (Mill, 2008: 125).

Görüldüğü üzere devletin gücü özgürlük alanlarının sınırlarını çizmede etkin güç olarak kullanılmaktadır. Bireyin özgürlüğünü kısıtlamayacak ve özgürlük sınırlarını tam anlamıyla koruyabilecek bir devletin yaptırım anlayışı Mill’e göre nasıl olmalıdır?

Mill, nasıl ki bireyi devlete karşı savunuyorsa aynı şekilde devleti de bireye karşı savunmaktadır. Çünkü O, “devletin kendisini savunmasını, toplumu oluşturan diğer bireylerin haklarının savunulması olarak anlamaktadır” (Mill, 2008: 113). Bu nedenle devletin diğer bireylerin haklarının savunulması için devletin bireye müdahalesini meşru görmektedir. Mill, bu müdahalenin meşruiyetini tek temele bağlamaktadır. Bu temel ise bir bireyin eyleminin, toplumu oluşturan diğer bireylerin mutluluğunu engellemesi durumudur. Bu durumda devlet bireye müdahalede bulunma hakkına

sahiptir ve bu müdahaleyi ise Mill, “yaptırım” olarak tanımlamaktadır (Miller, 2006: 162).

Mill, yaptırımları “dışsal” ve “içsel” (Mill, 1986: 44) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Dışsal yaptırımlar kendi içinde “ruhsal” ve “fiziksel” yaptırımlar olarak iki şekilde farklılaşmaktadır. Dışarıdan gelen ruhsal yaptırımlar, bireyin toplumda beraber yaşadığı kişileri memnun edememe ve onların takdirlerini kaybetme gibi korkular şeklinde kendilerini gösterirken fiziksel yaptırımlar ise, devletin acı tehdidiyle uyguladığı, yasal cezalar olarak kendilerini göstermektedirler. İçsel yaptırım ise tek bir şekilde “vicdan azabı” olarak kendisini gösterir. Mill’e göre “ahlâk ilkesi ihlal edildiğinde vicdan azabı, kendisini bir acı olarak hissettirmektedir” (Mill, 1986: 44).

Mill, zikredilen bu yaptırımların bireylerin karakter gelişimlerine göre farklılaştığını iddia etmektedir. “Karakter gelişimini tamamlamış bir birey için en etkili ve son yaptırım vicdan azabıyken karakter gelişimini henüz tamamlayamamış bireyler için en etkili ve son yaptırım ise acı tehdidi uygulanan yasal cezalardır” (Mill, 1986: 44). Çünkü suçlu birey henüz karakter gelişimini tamamlayamamış bir bireydir. Bireyin suçlu olmasında kendisinin olduğu kadar içinde yaşadığı toplumun ve şartların da çok büyük etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle yaptırım, bu kişiler için haz ve acının kaynağı olarak kullanılır. Mill, “bu kişiler için acının hazdan daha güçlü bir duygu olduğunu düşünmekte ve bu bireyler için cezalandırmanın ödüllendirmeden daha etkili olduğunu savunmaktadır” (Miller, 2006: 162). Mill, suçlu bireylere yaptırım uygulanması noktasında adalet kavramına ulaşmış iken bu noktada nasıl bir adalet kavramından bahsetmektedir?

Mill, *Utilitarianism* adlı eserinde adalet kavramını işlediği V. Bölümü diğer dört bölümünden ayrı bir bölüm olarak yazmıştır. Mill eleştirenler bunun temel nedeni olarak, onun adalet ve fayda arasındaki ilişkinin önemini ve adaletin gücünü hayatının sonlarında anlamasını göstermektedirler. Mill, adalet kavramını “bireye müstahak olduğu şeyin verilmesi”(Mill, 1986: 70) şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre “diğer bütün anlayışlarında olduğu gibi adalet de önemini, ahlâkın nihai hedefi olan mutluluğa sağladığı katkı noktasında göstermektedir” (Mill, 1986: 93).

Mill, insanlarda ortaya çıkan adalet duygusunun iki düşünceye dayandığını ifade etmektedir. Bunlardan birincisi, “kötü eylemde bulunan bir insana hak ettiği şekilde

muamele etme arzusu iken ikincisi de yapılan bu kötülükten acı duyan belli bir ferdin ya da fertlerin bulunduğu bilgisi ya da inancıdır” (Mill, 1986: 81).

Mill’in adalet anlayışının temelini “kanuna uygunluk”(Mill, 1986: 74) inancı oluşturmaktadır. Cezanın “cezalandırmak amacıyla verilmesi gerektiğini vurgulayan Mill bu nedenle suçlu bireye uygulanan cezanın ne hak ettiğinin altında ne de hak ettiğinin üstünde olması gerektiğini savunmaktadır” (Mill, 1986: 90). Eğer bu ilkeye uyulmazsa “adaletsizlik” dediğimiz durum ortaya çıkmaktadır. Mill için, adaletsizlik olarak kabul edilen durumlar şunlardır: bir kimsenin özgürlüğünden, mülkiyetinden ve kanunların kendisine verdiği şeylerden mahrum edilmesi, hakkı olanın kendisinden alınması, müstahak olduğu şeyin kendisine verilmemesi, yemin ile verilen bir sözün yerine getirilmemesi, hiçbir gerekçe göstermeden bir insanın diğerine tercih edilip, üstün tutulması gibi durumlardır.(Mill, 1986: 68-70). Özellikle Mill, sonuncu duruma çok önem vermektedir. Çünkü ona göre “tarafsızlık ilkesi adaletin dağıtılmasında en büyük yardımcı etken durumundadır” (Taş, 2009: 44).Zira günümüz dünyasında ortaya çıkan birçok toplumsal meselenin çözüme kavuşturulmasında Mill’in faydacı ahlak anlayışının bizlere yeni bakış açıları sunacağını düşünüyoruz.

3.2.2. Mutluluk Anlayışı

Ahlak felsefesi açısından önemi yadsınamaz olan Mill modern dönem filozofu olan Bentham’ın sistematize ettiği faydacılık akımı içinde yer almaktadır. Mill küçük yaşlarda Bentham’ı tanıma fırsatı elde etmekle birlikte bazı yazılarına da editörlük yapma fırsatını yakalamıştır. Entelektüel bir ortamında yetişen Mill’in gelişimi açısından bu durum hem olumlu hem de olumsuz gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Olumlu olarak tanımlanabilecek yönler; küçük yaşta bu fikir dünyası ile tanışma ve birinci elden fikirler ile beslenmesi olarak görülebilirken, olumsuz yanı ise hem babasının hem de Bentham’ın etkisinden uzun bir süre kurtulamaması olarak görülebilir.

Sonuççu ve mutluluk eksenli bir ahlak yaklaşımı olan faydacılık yeni bir anlayış olmamakla birlikte “hazı arama ve acıdan kaçınma” olarak Hellenistik Dönem filozoflarının formüle ettiği gelenekten beslenerek ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle “mutluluk, haz ve acı” kavramlarının konu edilmesi bakımından yeni olmamakla

birlikte ahlak anlayışı olarak bireysel mutluluktan daha önemli bir tutum sergileyerek toplam mutluluğu ele alması ve bu yöne işaret etmesi bağlamında da egoizmden ayrılmaktadır.

Bentham bireysel mutluluğun, toplumdaki toplam mutluluğu artırması gerektiği fikrinden hareketle gerçekleştirilen her türlü eylemin “nihai toplama hazzı elde etme ve acıdan kaçınma temeline” ne oranda katkı sağlayıp bu bakımından değerlendirilmesi ve ölçülmesi gerektiğini ileri sürerken “hazlar arasında herhangi bir nicel ve nitel ayrım yapmayarak sadece hazların şiddet, yoğunluk ve süreklilik gibi özelliklerini” hesaba katar. Buna karşın Mill, ise faydacılık akımında, hazları yüksek (entelektüel, ahlaki) ve düşük (bedensel) şeklinde kategorize edip ayırarak daha farklı ve entelektüel bir perspektif geliştirmiştir. Bir açıdan bu ayrım Benthamcı haz anlayışına karşı bir itiraz olarak görülebilir. Bentham hazları ayırırken yalnızca nicelik temelli bir takım ayrımlara tabi tutulabileceğini ifade ederken niteliğin de bu ayrıma dâhil olması konusunda Mill ısrarcıdır.

Mill, hayatın amacının mutluluk olamayacağını iddia edenleri de reddeder. Faydacılık ahlaki failden karşılaştığı her durumda ilk olarak kendi mutluluğunu feda etmesini beklemeyi ve istemeyi. Eğer ahlaki fail ikilem içinde kalırsa eylemlerden hangisi insana daha fazla mutluluk getiriyorsa o eylemin seçilmesi taraftarı olup bunu ister. Bu durumda zaman zaman ahlaki failden fedakârlık beklenirken zaman zaman da ahlaki failin kendi çıkarını seçmesini istemektedir. Bunun sonucunda faydacılık aşırı talepkâr ve uygulanamaz bir teori olarak eleştirilse de Mill bu eleştiriyi reddeder ve zaman zaman eylemin niyetinin sonucundan elzem olduğunu ileri sürer. Bu bakımdan ele alındığında Mill’in faydacılık içerisine romantik ve deontolog bir tutum aşılıp ortaya bir sentez çıkardığını söylemek mümkün görünmektedir. Buradan hareketle 1854’te yazmaya başlayıp 1861’de Fraser Magazine’de yayımladığı *Utilitarianism* adlı eserinde açıklamayı hedeflediği summum bonum’un (en yüksek iyinin) gerçek anlamda hem birey hem de toplum için en yüksek iyiyi amaçladığı ve bireysel hazzın dışına çıkılmaya çalışıldığı söylenebilir.

Ahlak alanında nesnel ve bir ölçüt ortaya koymaya çalışan Mill bu alanda ahlaki faile bırakılacak seçimlerin nesnelliği ortadan kaldıracığını ifade ederek bu alandaki eksikliğe dikkatleri celbeder. Bu ölçüt belirleme çabası da onu fayda ve en yüksek

mutluluk ilkesine götürür. Fayda ilkesini kendi ifadesiyle “eylemleri haz sağladıkları oranda doğru-iyi, acıya neden oldukları oranda yanlış-kötü olarak kabul eden ilke” (Mill, 1986: 11) olarak tanımlarken ahlâk için en yüksek iyiyi “hazzın varlığı, acının yokluğu” (Mill, 1986: 11) şeklinde belirtir. Bu tanım da mutluluk kavramına götürür ve Mill bu noktadan sonra ahlâk alanındaki mutluluk kavramının “en yüksek iyi” olduğunu ispatlamaya çalışır. İlk adım olarak görülebilecek ahlak kavramını ise “kendilerine uyulduğu zaman, mümkün olan en yüksek sayıda insana, yalnız insana değil, diğer tüm duygulu varlıklara nitelik ve nicelik bakımından hazca en zengin hayatı sağlayan bir takım kural ve ilkeler” (Mill, 1986: 19) şeklinde tanımlar.

Mill fayda ilkesinin, karar vermede ahlâki faile her zaman olmasa da açık, kolay ve elle tutulur bir yöntem önerdiğini savunurken, Utilitarianism adlı eserinde 12 paragraftan oluşan müstakil bir bölüm şeklinde ele alması ile bu ilkenin kanıtlanmasına verdiği önemi ortaya koyar ve bunu üç adımda açıklar. 1. adımda kanıtlama için hangi yöntemin kullanılması gerektiği, 2. adımda fayda ilkesi ile ilgili olarak ne şekilde bir kanıtlamanın mümkün olduğu, 3. adımdaysa 2. adımda belirlenmiş olan kanıtlamanın fayda ilkesine ne şekilde uygulanacağını ele alır.

Bu kanıtlamalar “mutluluğu, bir tek arzu edilen, arzu edilmeye tek layık olan, insan yaşamının amacı olması bakımından ahlâkın mihengi ve tek ölçütü olduğunu iddia” ederken (Mill, 1986: 55) ahlâkın hedefinin mutluluk olarak belirlenmesi durumu ahlaki failin mutluluk dışında başka bir şey arzulamayacağını savunması insanların arzuladıkları saygı, dürüstlük, sevgi vb. erdemlerin durumunun sorgulanmasına yol açacaktır ki bu da bizi değer anlayışının sorgulanmasına iter. Mill’in değer teorisinin temelinde “tek arzu edilir olan şey mutluluktur” (Mill, 1986: 11) fikri yatmaktadır. İnsanların mutluluk dışında farklı erdemleri - sağlık, güç, ün, vb. şeyleri- arzuladığını, bunların peşinden gitmenin ise mutluluğa götüren araçlar olması, bireyin “bunları elde etmek ile mutlu olmayı umması” şeklinde açıklar. Ancak ahlâki fail bu araçları amaçtan ayırmak zorundadır. Bu ayrımın yapılması için de haz anlayışının ele alınması gerekmektedir.

Mill, “ahlâki failin eylemlerini haz ve acının yönlendirdiğini” (Mill, 1986: 55) düşünür. Mill’e göre “ahlâki failin amacı hazca zengin bir yaşama ulaşip mutlu olmaktır”. Bu zengin yaşama ulaşmada ise Mill hazların ayırımına gitmektedir. Ona göre

hazlar sadece nicelik olarak değil nitelik olarak da birbirinden ayrılabilir. Bu ayrım sonucu hazlar yüksek hazlar ve alçak hazlar olarak ele alınmaktadır. Mill'e göre alçak hazlar, yüksek hazlara oranla daha az zihinsel çaba gerektirmektedir. Burada da filozofun ünlü sözünü bir kez daha hatırlamak yerinde olacaktır. "Tatmin edilmiş bir domuz olmaktansa, tatmin edilmemiş bir insan olmayı; tatmin edilmiş bir aptal olmaktansa, tatmin edilmemiş bir Sokrates olmayı tercih ederim" (Mill, 1986: 15).

Mill faydacılığın "düşük hazlarla entelektüel yetileri gelişmiş bir kimsenin mutlu olma imkânı yoktur" derken mutluluğu entelektüel hazlara yönelmekle ancak gerçek mutluluğa ulaşabileceğini beyan eder. İşte burada o meşhur "domuz" metaforu devreye girer ve mutsuz bir Sokrates olmak tercih edilir. Aslında burada bize göre halinden memnun olmamak ya da memnuniyetsiz olmaktan kasıt toplumsal fayda ve hazdır. Halinden memnun olan yani kendi faydasına bakan birey ve halinden memnun olmayan bir birey karşılaştırması yapılırken memnuniyetsizlik yeğlenmiştir. Çünkü birey yalnız başına ne kadar mutlu olsa da toplumsal bir huzursuzluk varsa bireyin mutluluğu dört duvar arasında kalacaktır ve insan toplumsal bir canlı olarak her kapıdan çıkıp topluma karışmak istediğinde mutsuzluk bürünerek aslında hiçbir zaman mutlu olamayacaktır. Bu sebeple yalnız zaten mutsuz olacak insan olmaktansa memnuniyetsizlik tercih edilmektedir. Mutlu ve aptal olmak yerine Sokrates olup mutsuz olmak da bizce olaylar üzerine düşünmek ve bundan mutsuz olmak için söylenmiş olabilir. Aptal olup düşünmeyerek mutlu olmaktansa düşünüp mutsuz olmak Mill'e göre tercih edilmesi gereken yoldur. Çünkü Mill hem toplum hem de kendi için mümkün olan ölçüde acıdan azade haz dolu bir yaşam ister.

Mill'in kastettiği şey "birey ve toplum mutluluğu, mümkün olan en az acının, mümkün olan en çok hazzın yer aldığı bir hayattır" (Mill, 1986: 20). Mill'e göre her bireyin mutluluğu, mutlu olması kendi için bir iyilik olmakla birlikte toplumdaki diğer bireylerin mutluluğu da bu birey için bir iyilik sayılabilir, bu sebeple toplumun mutlu olması, her bir birey için bir iyiliktir. Dolayısıyla "herkes için iyi olan toplumun mutluluğu, birey tarafından arzulanır bir şeydir" (Mill, 1986: 55).

Mill, her birey için faydalı bir durum arz eden toplumun mutluluğunun, ancak üç şartın yerine getirilmesiyle sağlanabileceğini iddia etmektedir. Bunların şartların ilki, birey eylemlerinin fayda ilkesi doğrultusunda gerçekleştirilmesidir. Mill, ahlâki failin

eylemlerinde bulunurken bir toplum içinde yaşadığını unutmaması ve eylemlerinin tamamında kendi mutluluğunu düşündüğü oranda toplumun mutluluğunu da düşünmesini ister bunu isterken de ahlâki failden imkânsız bir şey istemeyip ahlâki failin ruhunda da hemcinsleri ile beraber olma arzusu taşıdığını savunur.

İkinci şart ise; ahlâki failin eylem seçerken, bu eylemin ortaya çıkaracağı kısa vadeli sonuçların yanı sıra, uzun vadeli sonuçlarının da dikkate alınmasıdır. Örneğin yalan söylenmesi, bazı durumlarda hem birey hem de toplum faydasına olabilir.

Üçüncü şart ise; toplumu oluşturan bireylerin hepsinin eşit kabul edilmesidir. Buna Bentham'ın "herkes bir olarak sayılmalı, kimse birden fazla sayılmamalı" ilkesini örnek olarak göstermektedir. Mill toplumu için kendini feda eden bireylerin bunu yalnızca toplum mutluluğu için yapmaları gerektiğini ifade eder. Bu amaç dışında başka bir nedenle yapılacak eylemler kişinin kendini toplum için feda etmesi şeklinde algılanmayacaktır der. Aslında Mill'e göre, "birey kendisini feda ettiğinde toplumun hiçbir fayda temin edemeyeceğini bilse kendisini feda etmeyecektir" (Mill, 1986: 25).

Bu kapsamda Mill toplumun gerçekleşmesinin önünde bulunan en önemli ve büyük engeli de ahlaki failin zihin ve karakter gelişimindeki eksiklikleri görür. Mill'e göre toplumdaki rüşvet, yolsuzluk, fakirlik vb. gibi yozlaşmalardaki tek nedeni bireylerin gelişimindeki eksiklik olarak görür. "Bu da ancak yeterli bir eğitimle, karakter gelişimiyle başarılabilecek bir şeydir" (Mill, 1986: 22) der. Bu hedefe karakter gelişimi ile ulaşılabilecekse karakter gelişimi ile ilgili öne sürülen görüşler nelerdir? Mill'in karakter gelişiminden kastı nedir? Mill'in ahlaki failin karakter gelişimi ile ilgili olarak duygu ve arzuların eğitimle yönlendirilebilir olmasıdır. Başka bir deyişle Mill insanlara eğitilebilir gözüyle bakarak hayatlarının sadece eğitimle yaşanabilir hâle getirilebileceğini ifade eder. Bu eğitim iki yönlüdür biri entelektüel eğitim diğeri ise karakter eğitimidir. Karakter gelişimindeki hedef, bireylerde duygu ve arzulara boyun eğmeyip, özgür kişiler olmalarını sağlar ve bu hedefe ulaşabilmenin de kişiyi mutlu edebileceğini söylemez. Bununla birlikte toplum ve birey için amaçlanan mutluluğun sadece böyle bir karakter üzerinde yükselip gelişebileceğini savunur.

3.2.3. Özgürlük Anlayışı

Mill özgürlüğü bireyin kendi karakterini kendisinin geliştirmesi ile ulaşabileceği bir hedef olarak ahlâki failin önüne koymaktadır. Ancak bu özgürlük anlayışı bireysel özgürlük ve diğer bireylerin özgürlüğü ilişkilendirme noktasında sorun teşkil etmektedir. Buna da Mill iki aşamalı bir çözüm bulmaya çalışır. Birinci aşama olarak bireyin diğer bireyler/hemcinsleri ile birlikte olma arzusunu ön plana çıkararak bu sorunun çözümüdür. Toplumsallaşmak isteyen birey dışlanma korkusu ile hareket eden birey tüm bireylerin mutluluğu doğrultusunda hareket ederek dışlanmaktan kaçınacaktır böylelikle bir çatışmanın doğmayacağını belirtir. Ancak burada bireyin şahsi menfaatleri ya da arzuları, istekleri devreye girdiğinde ortaya çıkacak problemlerin çözümü için bir öneri sunulmamıştır. Bireyin kişisel arzu ve istekleri toplumun mutlu olmayacağı sonuçlara sebep olabilirken, sırf toplumsal dışlanma sebebiyle bunları yapmaktan vazgeçmesi ne derece etkili olacaktır burası çözülmesi gereken bir problemidir. Burayı bir örnekle açıklamak gerekirse; ev sahibi kiracı ilişkisi örnek olarak verilebilir. Bir ev sahibi evini en yüksek değerden kiraya vermek isteyebilir. Tek geçim kaynağının bu evden aldığı gelir olması durumu da söz konusu ise kiracının en yüksek değerde olması için kiracısını evden çıkarmayı bile düşünebilecektir. Kiracı açısından bu durum her ne kadar kabul edilemez olsa da çözüm yolu olmadığı sürece kiradaki fahiş artışlar zorunlu olarak kabul edilecektir. Bu duruma toplumsal normlar açısından bakıldığında toplumsal dışlanma ile sonuçlansa bile ev sahibinin istek ve arzuları ya da mevcut ekonomik gidişat toplumsal dışlanmayı göze alabileceği düzeye erişmiştir denebilir.

İkinci aşama olarak da bireylerin özgürlüğü ile diğer bireylerin özgürlük alanlarının ayrımı olarak görülür. Buna göre birey için iki hareket alanı belirlenmektedir. İlk alanda birey her şeyiyle özgürdür ve asla dışsal bir kuvvet bu alana müdahalede bulunamaz. İkinci alan ise bireyin kendi özgürlük alanı dışındadır. Yapılan her eylem toplumu ilgilendirmektedir. Bu sebeple ikinci alanda yapılan her eyleme toplum gerekli gördüğü takdirde müdahale hakkına sahiptir. Bu özgürlük anlayışının belki de en büyük açmazları bu iki özgürlük alanı arasındaki ince çizginin nasıl belirleneceği ve sınırların aşılması durumunda nasıl bir yaptırıma maruz kalınacağıdır denebilir.

Mill, ilk problemi çözmek için her bireyin eşit sayılması gerektiği ilkesine müracaat etmektedir. Ona göre her birey kendi mutluluğunu kendi yöntemleriyle aramak durumundadır. Bunu yaparken de tek bir şeye dikkat etmesi gerekmektedir, o da herkesin eşit muamele gördüğü bir zeminde eylemde bulunduğu gerçeğidir. Bu kapsamda Mill böyle bir fikre sahip bireylerin kendi belirleyeceği bu sınıra dikkat edeceğini varsayar ve toplumdaki diğer bireylerle çatışmadan kaçınacağını varsayar. Sınır belirleme konusunda bireye güvenen Mill bu sınıra riayet konusunda da bireye sonsuz bir inanç beslemektedir denebilir. Bu inancın kaynağı olarak da bireyin eğitilebileceğini ve bireyin kendi için en iyi mutluluk formunu kendi hatalarından ders alarak kendi yönteminde bulabileceğini ifade eder. Başka bir deyişle bireye nihai hedefi gösterilmeli ve hedefe varmada takip edilecek yol kişinin kendi tercihlerine bırakılmalıdır. Bu noktada Mill bireysel özgürlüğü “bir kimse özgür olmakta özgür değildir” (Mill, 2008: 98) diyerek bireylerin sonsuz yetkilere sahip olmayacağını da altını çizer. Özgürlük konusundaki bu düşünceler bireysel özgürlük alanından toplumsal özgürlük alanına geçen bireye nasıl müdahale edileceği sorunsalıdır. Bu kapsamda da devlet yani kanun koyucu ile ilgili fikirlerine bakmak gereklidir. Mill’in devletleri, toplum ve bireyin mutluluğunu sağlayan en önemli unsur olarak ele aldığı söylenebilir.

Mill, “bireyin fayda ilkesinden doğan hak dışında herhangi bir doğal hakka sahip olmadığını, dolayısıyla olmayan hak üzerinden de bir kurum oluşturulamayacağını” (Copleston, 2000: 39) söyler. Bu sebeple de toplumsal bir sözleşme üstüne kurulmayan bir yapıdan, toplumsal olarak yükümlülük çıkarıp bu şekilde bir sözleşmeden bahsetmek de doğru bir yaklaşım olarak görülmemelidir. Böylece devleti “fayda ilkesi temelinde ortaya çıkmış olan suni bir yapı olarak mütalaa ederek bireyin fayda ilkesinin ortaya koyduğu mutluluğa ancak devlet içerisinde ulaşabileceğini” (Mill, 2008: 105) savunur.

Mill, bireysel özgürlük alanına hiçbir şekilde devletin müdahalesini onaylamamakla birlikte sadece toplumsal özgürlük alanındaki hareketleri kapsamında devletin kişiye müdahalesini devletin bir görevi veya hakkı olarak görür. Devlet, “bu müdahale hakkını, toplumu oluşturan diğer bireylerin kendi özgürlüklerinin savunulmasını devletten isteme hakkından almaktadır” (Mill, 2008: 113) der. Devlet burada denetleyici bir mekanizma olarak işlerken hem bireysel özgürlük alanından yeterince uzak hem de toplumsal alana kayan özgürlükleri kısıtlayabilecek kadar yakında durmalıdır. Ayrıca toplumun mutluluğu için gerek duyulan kurumları da inşa

ederek bu ikili ilişkinin başarısını sağlayan ya da sağlayabilen devlet ise ideal devlet, devleti oluşturan toplum ise uygar toplum olarak görülür. Ancak bu ilişkiyi sağlamada nasıl bir erk gereklidir ve devletin hakları ihlal edildiğinde ne yapılacaktır? Bu kapsamda yaptırım kavramına bakışını ele almak gereklidir.

Mill, bireyi devlete karşı savunduğu gibi devleti de bireye karşı savunmaktadır. Çünkü devletin savunması, toplumdaki öteki bireylerin haklarını savunmak şeklinde algılanmaktadır. Mill, diğer bireylerin “kendi haklarının savunulmasını talep etme haklarının oluşturduğunu” (Mill, 2008: 113) düşünür. Devletin diğer birey haklarını savunması amacıyla bireylere müdahalesini de meşrulaştıran Mill, bu müdahalenin meşruiyetini de bireysel eyleminin diğer bireylerin mutluluğunu engellemesi durumu olarak ifade eder. Bu kapsamda düşünürün adalet anlayışına da bakmak gerekecektir. Adaleti “bireye müstahak olduğu şeyin verilmesi” (Mill, 1986: 70) şeklinde tanımlayan Mill adaleti ahlakın nihai hedefi olan mutluluğa katkı sağlaması noktasında önemli görmektedir. İnsandaki adalet duygusunu ise iki düşünceye dayandırır. Bunların ilki, “kötü eylemde bulunan bir insana hak ettiği şekilde muamele etme arzusu; ikincisi ise, yapılan bu kötülükten acı duyan belli bir ferdin ya da fertlerin bulunduğu bilgisi ya da inancı” (Mill, 1986: 81) olarak görür.

Bu bağlamda her ne kadar devlet kavramı özgürlük kavramının garanti altına alınması ve bireylerin toplumsal özgürlük alanını ihlal etmemesi için ortaya atılmış olsa da devletin müdahale ettiği bir alanda bireysel özgürlüğün tüm bireyleri kapsamaması ve toplumsal özgürlük alanının tamamen bireysel özgürlük alanından ayrılmasının söz konusu olamayacağı sonucuna ulaşılabilir. Çünkü devletin olduğu yerde çoğunluğun sözü geçerli olacak ve bazı durumlarda da çoğunluğun ortak kanısı da göz ardı edilerek erki elinde bulunduran grup ya da guruplara ayrıcalık tanınacağından bahsedilebilir. Bireysel ve toplumsal özgürlük alanlarını ayırmaya çalışan devlet bazı ölçütler belirleyecek ve bu ölçütler kapsamında bireysel ve toplumsal özgürlük alanını ayırmaya çalışacaktır. Bu da bir topluluktaki bireylerin tamamının görüşünün alınamaması sonucunu doğuracaktır. Erki elinde bulunduran grup ya da kişiler kendi çıkarları ya da gurubun çıkarları için bazı alanlarda açık kapı bırakabilecektir. Bu ihtimal söz konusu iken tamamen objektif bir şekilde ayırım yapılamayacağı söylenebilir.

Buradan doğacak bir başka sorun da din, mezhep, ırk vb. durumlarda bu ayrımın nasıl yapılacağıdır. Bu gibi kavramların ortaya çıktığı durumlarda devletin tam anlamıyla objektifliğinden ne düzeyde söz edilebilir? Devletin içinde barındırdığı ve her ikisinin de kendi vatandaşı olduğu ve haklarını koruma durumunda olduğu eylemlerde sergilenecek tutum şüphesiz toplulukların birini memnun ederken diğerini memnun etmeyecektir. Her ikisini de memnun edebilecek bir çözümün bulunamadığı durumlarda bu gurupların memnuniyetsizliği nasıl aşılabılır? Bu gibi sorunların da Mill'in özgürlük anlayışının çıkmazlarından olduğu ve düşünür tarafından ele alınmadaki eksikliğinden bahsedilebilir.

3.3. JOHN STUART MİLL'İN EĞİTİM ANLAYIŞI

Hem eğitim kavramının kendisi hem de Mill'in aldığı eğitim penceresinden bakıldığında, onun tabi olduğu eğitim sürecinin sonucunda çok küçük yaşlarda birçok farklı alanda donanımlı biri olarak yetiştiğini ve eğitim konusunda önemli tartışmalar yürüttüğünü söyleyebiliriz. Bunda en büyük katkı babası James Mill'e aittir. James Mill 'eğitim' üzerine birçok yazı yazmış ve oğlunu yetiştirirken bu yazdıklarını bir bakıma pratiğe dökmüştür. Hatta bu açıdan bakıldığında James Mill'in en önemli eseri özenle yetiştirdiği John Stuart Mill'dir.

Kendi eğitim sürecinde babasının ezberci bir yöntem benimsememesi Mill açısından çok önemli olup bu hususu birçok yazısında belirtmiş ve okul ortamında da ezberci öğretimden uzak durulması gerektiğini Mill kitabında,

“Birçok erkek çocuk veya genç kendisine sunulan bilgilerle kendi zihinsel kapasitesini güçlendirmek yerine, bu bilgilerin taşıyıcısı olmaktadır. Diğer insanların fikir ve ifadeleri ve salt olgularla tıka basa doldurulmakta ve bunlar kendi fikirlerini oluşturma gücünün yerine ikame olarak kabul edilmektedir. Böylece, kendi eğitimleri için herhangi bir sıkıntı çekmemiş olan seçkin babaların oğulları, kendileri için belirlenen izden yürümenin haricinde kendi zihinlerini kullanamayarak, babalarından öğrendiklerini tekrarlayan birer papağan olarak yetişmektedirler. Ne var ki, benim eğitimim, bir ezberci eğitim değildi. Babam, öğrendiğim hiçbir şeyin salt bir hafıza egzersizi şeklinde yozlaşmasına asla müsaade etmezdi.... Düşünerek bulunabilecek bir çözüm, kendim ulaşınca kadar asla babam tarafından bana hazır olarak verilmezdi şeklinde ifade etmiştir” (Mill, 2009: 33-34).

Günümüz eğitim anlayış, metot ve teknikleri birçok farklı tutumu benimsemiş olsa da öğrencinin otonom bir yapıya sahip olması konusunda hemfikirdir. Bu pencereden bakıldığında, James Mill'in uyguladığı yöntem, Mill'in başarısı da hesaba katıldığında Mill'in de belirtmiş olduğu gibi büyük ölçüde işe yaramış ve hedeflenenler başarılmıştır. "James Mill'in ezberciliği reddederek öğrencinin bilgiye erişmeyi ve içselleştirmeyi mümkün olduğu kadar öğrenciye bırakması çağdaş pedagojinin ilkeleriyle örtüşmektedir" (Öztürk, 2019: 122). Ne var ki James Mill'in oğlu için öngördüğü öğrenim sürecinin her safhasını ve içeriğini kendi doğrularına göre düzenlemesi ve aşırı kontrolcü tutumunun günümüzdeki anlamıyla 'otonom öğrencinin yetiştirilmesi' kavramıyla bir taraftan da çelişki teşkil ettiği açıktır. Bu yaklaşımın temelinde, James Mill'in 'bir öğrenciden daima daha fazlası beklenmelidir' düşüncesi de rol oynamaktadır. Nitekim Mill, bu düşüncüyü daha üst bir seviyeye taşıyarak kendi eğitim anlayışının merkezine de yerleştirmiş ve bu yaklaşımını "Kendisinden asla yapamayacağı bir şeyin istenmediği bir öğrenci hiçbir zaman bütün yapabileceklerini yapmaz" şeklinde ifade etmiştir (Mill, 2009: 34). Babası, Mill'i eğitim süreci boyunca daima daha üst seviyeleri hedefleyen biri olarak yetiştirmeyi ilke edinmiştir. Bu kapsamda, "onun arkadaşlarıyla görüşmesine dahi çok az müsaade ederek akranlarıyla bir rekabet içinde olmasını veya onlar tarafından engellenmesini önlemek istemiştir" (Öztürk, 2019: 123).

Onun koyduğu hedefler, bu hedeflere uygun yöntemleri ve genel anlamda eğitim anlayışı Mill'in seçkin bir 'öğrenci' hüviyetine sahip olmasında önemli rol oynamıştır. Ezber yerine öğrencinin bilgiyi kendisinin keşfetmesini sağlaması, çevresel faktörleri dikkate alması, diğer öğrencilerle rekabet yerine öğrencinin kendisini daima geliştirmesine yönelik tutum belirlemesi bu sürecin etkin bir şekilde yürütülmesinin temel taşlarıdır. John Angus Campbell, Mill'in babasından devraldığı yukarıdaki yöntemlerinin, çağdaş öğretim metotlarına büyük bir katkı olarak görmektedir. Ona göre, "Mill'in belirlemiş olduğu bu eğitim prensipleri, tartışmayı, farklı bakış açılarını keşfetmeyi öğretmesi, kanıtları değerlendirmeyi ve son olarak da öğrencinin kendi başına düşünmesini sağlaması açısından çağdaş eğitim yaklaşımlarında önemli yer tutmaktadır" (Campbell, 1996: 31).

Mill hayatının hiçbir safhasında -çocukluğunda kısmen kardeşlerinin eğitiminden sorumlu olması haricinde- eğitimci olmamıştır. Yani eğitimin pratikteki alanıyla ilgili

ilk elden bir deneyimi yoktur. Bu kapsamda, eğitim alanındaki fikirleri, genellikle felsefî görüşlerinin bir yansıması veya teorik fikirlerinden beslenip teorik hüviyette olan tartışmalar şeklinde ifade edilebilir. Bu açıdan bakıldığında geçirdiği eğitim sürecinin - babası James Mill ve Bentham'ın- eğitim ile ilgili düşüncelerinin temelini attığı söylenebilir. Küçük yaşta farklı alanlarda aldığı eğitim ve babasının da filozof yetiştirmek için verdiği uğraşın sonucu olarak eğitim konusunda Mill'in önemli tartışmalar yürüttüğü söylenebilir. Resmî olarak hiçbir eğitim almamış olmasına rağmen 1867 senesinde St. Andrews Üniversitesi'ne rektör seçilmiştir. Mill'in bu sebepten dolayı eğitimin öğretim boyutundansa daha kapsamlı anlamı olarak hayatın tümünü kapsayıp uygarlaşmanın yanı sıra özgürlüğü sağlayan eğitimi ele alıp iyileştirmeyi amaçladığı söylenebilir. Mill Andrews Üniversitesi'ne rektör olarak göreve getirilmesi münasebetiyle 'liberal eğitim' nasıl olmalıdır konusunda bir açış konuşması (Inaugural Address) yapmıştır. Mantıktaki 'etoloji / karakter formasyonu' bölümü ve bu konuşması, onun eğitim konusundaki fikirlerinin anlaşılması bakımından en önemli iki kaynaktır.

Diğer birçok yazısında ve meclis konuşmalarında eğitim üzerine düşüncelerini belirtse de şunu özellikle ifade etmek gerekir ki Mill, eğitimin dar anlamı olan 'öğretim' konusundan neredeyse hiç bahsetmemiş, daha çok bireyin tüm hayatındaki bütün tecrübe ve ilişkilerini kapsayan 'eğitim'in geniş anlamına yoğunlaşmıştır. Mill için eğitim, kişinin kendisini geliştirmesine ve gerçekleştirmesine yardımcı olan her şeyi içerir. Bu anlamda bireyin, küçük yaştan itibaren 'çevreselci' bir yaklaşımla karakterinin şekillendirilmesinden demokratik bir ortamda bütün toplumsal süreçlere katılmasına, dengeli ve eşitlikçi bir aile ortamının kurulmasından iş hayatındaki bütün sosyal ve psikolojik tecrübelerine kadar her türlü 'olgunlaşma ve gelişme' süreci bütün öğeleriyle eğitimin kapsamında yer alır. Bir başka deyişle Mill'e göre eğitim, geniş anlamıyla bütün hayatı kapsamakta olup belirli bir öğretim ortamında nihayetlenen bir olgu değildir.

Mill için eğitim açısından daha önemli olan onun geniş anlamıdır. Günümüzde 'hayat boyu öğrenme' kavramına kısmen benzetilebilecek olan bu yaklaşım, bireyin eğitim hayatının okul ortamı ile sınırlı olmayıp yaşantısı süresince temas ettiği bütün çevre, deneyim ve oluşumları kapsamaktadır. Siyasi süreçlerde alınan rollerden, meslek hayatında edinilen tecrübeler, aile ortamındaki etkileşimlerden sivil toplum

organizasyonları çerçevesinde bulunulan faaliyetlere kadar her şey bireyin eğitim sürecinin dâhilinde olup onun gelişim göstermesi bakımından önemli etki ve katkılara sahiptir. Dolayısıyla Mill'e göre, "eğitim, bireyin hayatının tamamını kapsar ve ana hedef olarak da bireyin gerçek anlamda birey olabilmesini sağlamaya yönelik olmalıdır" (Öztürk, 2019: 128). Bireyin gelişiminin eğitimden bağımsız düşünmek de mümkün değildir, çünkü birey hayatının her aşamasında eğitimin süzgecinden geçerek eğitim ile iç içedir.

Mill, henüz resmi ve zorunlu eğitimin herkes tarafından zaruri görülmediği bir ortamda her ikisinin de olması gerektiğini savunarak öncü bir rol üstlenmiştir. Fakat resmi eğitimin devlet tarafından yürütülmesini uygun görmeyip devlete sadece 'denetleme ve düzenleme' hakkı ve görevi vererek liberal felsefesinin bir çıktısı şeklinde değerlendirilebilecek bir yaklaşımla eğitim faaliyetlerini 'özel' girişimcilerin yapması gerektiğini savunmuştur.

Bu kapsamda, resmi veya zorunlu eğitimin bütün dünyada olmazsa olmaz şeklinde kabul edilmediği bir dönemde Mill, temel eğitimin gerekliliğinin farkındaydı. Bu farkındalığı eserinde şöyle ifade eder:

"İnsanoğlunun geneli, özgürlüğe güç ve nüfuzdan daha az itibar göstermektedir. Örneğin eğitim konusunu göz önünde bulunduralım. Devletin kendi vatandaşı olarak doğan her insanın belli bir seviyeye kadar eğitim görmesini istemesi ve zorunlu kalması doğal bir şey değil midir? Böyle olduğu halde bu gerçeği kabul etmekten ve söylemekten korkmayan var mıdır? Gerçi anne ve babanın dünyaya getirdiği çocuğa, başkalarına ve kendisine karşı görevlerini iyi yapmasını sağlayacak bir eğitim vermelerinin onların en kutsal görevlerinden biri olduğunu hemen hemen hiç kimse inkâr etmez. Ama bunun babanın bir görevi olduğunu herkes dile getirdiği halde, bu ülkede hemen hiç kimse onun, bu görevi yerine getirme konusunda zorunlu tutulmasını işitmeye tahammül edemez. Ondan, çocuğunun eğitimini temin etmesi için bir gayret ve fedakârlıkta bulunması isteneceğine, bu eğitim ücretsiz olarak verildiği halde bunu kabul edip etmemek onun iradesine bırakılıyor! Bir çocuğun sadece vücudunun gıdasını değil, aynı zamanda zihninin muhtaç olduğu eğitim, öğretim ve terbiyeyi vermek de gerekir. Bunları verme konusunda makul bir ümit var olmadan bir çocuğu dünyaya getirmek hem bu talihsiz çocuğa hem de topluma yönelik ahlaki bir cinayettir. Eğer anne ve baba çocuklarına karşı eğitim borçlarını yerine getirmezlerse, devlet bunu mümkün olduğu kadar (masrafı anne ve babaya ait olmak üzere) yaptırmak zorundadır. Maalesef bu gerçek toplumumuzda hala kabul edilmeyen bir durum olarak durmaktadır" (Mill, 2004: 205-206).

Ona göre devlet, resmi eğitim vasıtasıyla ‘tek tip’ birey veya vatandaş yetiştirme gayesi taşıyabileceğinden dolayı, eğitim devletin tekelinde olmamalıdır. Bir başka deyişle, eğitimin dönüştürücü gücüne sonuna kadar inanan Mill için, bireyin özgürlüğünü engelleyebilecek her türlü siyasi ve toplumsal müdahale nasıl ki bertaraf edilmeyi gerektiriyorsa, eğitim aracılığıyla da bu özgürlük alanı kısıtlanmamalı veya daraltılmamalıdır. Çünkü eğitim, bireyin özgürlüğünü, gelişmesini ve kendini gerçekleştirerek yetkin ve otonom biri haline gelmesini sağladığı müddetçe ‘iyi’ dolayısıyla ‘faydalı’ aksini yaptığı müddetçe de ‘kötü’ dolayısıyla ‘zararlıdır. Mill’in ahlak, özgürlük ve eğitim arasında bulduğu ilişkiyi şöyle sistematize edebiliriz. Eğitimin bireyi her anlamda ve koşulda özgürleştirdiği şeklinde kesin bir hüküm öne sürmek mümkün gözükmemektedir. Bilhassa modern dönemdeki okullaşmayla beraber bireyin eğitim vasıtasıyla pasifleştirildiği ve tek tipleştirildiğine dair önemli itirazların olduğu bilinmektedir.

William Godwin’den (1756-1836) başlamak üzere, Francisco Ferrer (1859-1909), Maria Montessori (1870-1952), A. S. Neill (1883-1973) ve Ivan Illich (1926-2002) gibi düşünürler ‘özgür eğitim’ kapsamında düşünce üretmiş, eğitimin insanı özgürleştirmekle yükümlü olup mevcut eğitimin bunun aksini gerçekleştirdiğine yönelik eleştirilerde bulunarak bazı alternatif ‘okul’ modelleri de yaratmışlardır. Radikal eleştirilerin belli başlı temaları, okulun politik, toplumsal ve ekonomik gücü etrafında toplanır. “Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, eğitimin bizatihi kendisinin bu sorunu teşkil etmediği, mevcut eğitim anlayışı ve uygulamasının bu eleştirilerin merkezine yerleştirilmesidir” (Öztürk, 2019: 6).

Çünkü bu araştırmacıların büyük bir kısmı eğitim vasıtasıyla oluşturulan bu özgürlük sorununu yine eğitim vasıtasıyla aşmayı hedeflemişlerdir. Yeniden ifade etmek gerekirse, eğitimin özgürlük ile olan ilişkisi ‘doğru’ ve ‘iyi’ eğitim üzerinden yürütüldüğünde daha tutarlı bir perspektif edinilmiş olur. ‘Doğru’ ve ‘iyi’ bir eğitim, özgürlüğe, bireyin kendisini bilmesi, yeterliklerini anlaması ve toplumla ilişkilendirmesi açılarından hizmet eder. Birey, kendi özellik ve potansiyellerini eğitim aracılığıyla öğrenebilir. Bu açıdan bakıldığında birey, özgürlüğünü deneyimleyebilmek adına öncelikle kendini tanımaya ihtiyaç duyduğu için eğitimin olumlayıcı etkisini görebilir. İkinci olarak birey, eğitim vasıtasıyla hem ‘beceri’ ve ‘yeterliklerinin’ farkına varır hem de onları potansiyelleri ölçüsünde geliştirir. Bu, eğitimde özgürlüklerin ne kadar

kıymetli olduğunu gösterir. Eğitimin özgürlüğe olan hizmetinin en yoğun mesaisi buradadır. Herhangi bir kişi, sahip olduğu veya olması gerektiği özgürlüğü etkin bir biçimde tecrübe edebilmesi için ihtiyaç duyduğu ‘yeterlikleri’ eğitimin katkısı ile edinir. Üçüncü olarak kendini bilen ve yeterliklerinin farkında olup onları geliştiren bireyin kendi öznelliğini toplumla nasıl ilişkilendireceği konusunda da eğitim önemli bir rol oynar. Hiçbir birey toplumdan bağımsız veya azade olarak yaşayamayacağına göre, eğitimin bu safhadaki rolü de yine bireyin özgürlüğüne katkıda bulunabilir.

Toplum tarafından oluşturulabilecek ‘çoğunluğun tiranlığı’, mahalle baskısı, sürünün bir üyesi veya kitlenin bir parçası olmak gibi özgürlüğü engelleyen/sınırlayan her türlü yönelime karşı birey, hazırlıklı ve donanımlı hale gelir. Elbette bütün bu önermeler ‘doğru’ ve ‘iyi’ eğitimin yürütülmesi ön şartının gerçekleştirildiğini varsayarak gerekçe kazanır. Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, eğitim bireyi yukarıdaki irtibat kapsamında özgürleştirebileceği gibi daha da önemli olarak ona ‘özgürlük bilincini’ aşılar.

Bireyin eğitim aracılığıyla özgürlüğünün ve onun öneminin farkına varabilmesi kendi varoluşunu yetkin ve etkin bir biçimde deneyimleyebilmesine, geliştirebilmesine ve nihayetinde kendini gerçekleştirme yolunda önemli bir kazanım elde etmesine imkân sağlar.

Mill, eğitimin önemine inanmış bir filozof olarak, bu kavramı bir dar bir de geniş anlamıyla ele almıştır. Dar anlamıyla, yani okul ortamındaki ‘öğretim’ anlamındaki eğitim üzerine derinlemesine fikirler üretmemiştir. Bunda kurumsal olarak okul süreçlerinde eğitim görmemesi neden olmuş gibi gözükmemektedir. Öte taraftan, eğitimin geniş anlamı konusunda Mill’in hem kendi toplumu ve çağı hem de bütün insanlık ve çağlar için önemli düşünceler ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. İşte onu bir eğitimci değil de bir filozof yapan da bu sosyal felsefeci yaklaşımıdır. Mill, kim ve ne olduğumuzu belirleyen bütün etmenleri eğitimin geniş anlamı olarak görürken, okullarda ve üniversitelerde alınan eğitimi kendi durumu itibarıyla de babasının verdiği eğitimi bir ‘öğretim’ ifadesi kapsamında eğitimin dar anlamı olarak görmüştür. Mill’in eğitimi, dar anlamıyla, yaklaşık olarak on dört yaşında nihayetlenmiştir. Ama eğitim herkeste olduğu gibi Mill’de de hayatı boyunca devam etmiştir. Çünkü, ona göre,

“bireyin entelektüel, duygusal, politik veya ahlaki gelişimini her ne etkiliyorsa o, eğitimin geniş anlamı kapsamındadır” (Öztürk, 2019: 129).

Eğitimin dönüştürücü gücünü bizzat kendi hayatında bulan Mill, pozitif bilimlerin özellikle de psikolojinin temele alınarak üretilbilecek bir ‘çevre’nin bireylerin eğitiminin doğru şekilde gerçekleşmesi için büyük katkı sunacağına inanmıştır. Bu bağlamda, Mill’in eğitim teriminden geniş anlamda çıkardığı temel ilke olan ‘özgür’ ve ‘yetkin’ birey olmak için eğitim hedefinin gerçekleşebilmesi adına ortaya koyduğu önemli yaklaşımlarından birisi kendisinin ‘etoloji’ (ethology) ya da ‘karakter formasyonu bilimi’ (the science of formation of character) olarak adlandırdığı yaklaşımıdır. Yunanca ‘ethos’ ve ‘logos’ kelimelerinin bir birleşimi olan bu terimi Mill’in kendisi önermiştir. Her ne kadar bu isim kendi dönemi için yeni olsa da 19. yüzyılda, Britanya’da karakter formasyonu konusunda popüler iki akım zaten mevcuttu. Bu akımlardan birincisi ‘frenoloji’, diğeri de ‘çevreselcilik’tir. Dolayısıyla, “Mill’in bu iki akıma alternatif olarak sunduğu ‘karakter formasyonu’ modelini ve ‘etoloji’sini incelemek yerinde olacaktır” (Öztürk, 2019: 130).

Öte taraftan, Mill’in babası James Mill, bu karakter formasyonu yaklaşımını benimsemiş ve oğlunun eğitim sürecinde de titiz bir şekilde uygulamıştır. Mill’in eğitim sürecinin başarılı şekilde tamamlanması için James Mill onun akranlarıyla görüşmesine dahi izin vermemiş ve çevresel faktörlerin negatif etkisini saf dışı bırakmaya çalışmıştır. Bir taraftan eğitimin dönüştürücü ve geliştirici gücüne sonsuz bir inanç beslerken öbür taraftan bireyin kendi adımlarını atmasının doğruluğunu kabul etmemiş ve karakterin oluşum sürecinde karar merci olarak kendisini görerek pederşahi/paternalist tutum sergilemiştir. 21 yaşında geçirmiş olduğu ‘mental kriz’den sonra kendi Aydınlanmasını yaşayan Mill, babasının, Owen’ın çevresel determinizmini benimseyerek yürütmüş olduğu eğitimden daha sonraları -bazı yönlerini beğense de- çokça şikâyet etmiştir. Otobiyografî’de “bu eğitimin kendisini, kuru, katı bir mantık makinesi veya salt bir akıl makinesi haline dönüştürdüğünü söyleyerek eleştirip bu yöndeki eğitimin, kendisi açısından bir karakter oluşumunu sağlayamadığını aksine pasif bir birey ürettiğini de eklerken bu yaklaşımdan Mill’in vardığı sonuç, bireyin kendisine alan bırakmayan her türlü modelin reddedilmesi ve pederşahi yaklaşımlardan uzak durmak gerektiği idi, kendi eğitim süreci üzerine refleksif düşünceleri, onun, yeni bir karakter formasyonu modeli geliştirme motivasyonunu tetiklemiştir” (Öztürk, 2019: 131).

Mill için “karakter formasyonu bireysel ve ulusal düzlemde var olabilen bir olgudur. Bentham’ın bir makine gibi gördüğü kurumlar yığını olarak devlet anlayışının aksine, Mill bir karaktere sahip ulusal yapıdan bahseder” (Kawana, 2018: 133). Şunu hatırdan çıkarmamak gerekir ki, Mill, Bentham’ın düşüncelerini ne kadar eleştirirse eleştirsin onun faydacı ahlak anlayışından temel olarak daima yararlanmış ve kendi faydacı ahlakı içinde etolojisine bir yer arayarak iki kavram arasındaki uyumu gözetmiştir, bir başka deyişle, bütün felsefi görüşlerini dayandırmış olduğu faydacılık yaklaşımını yine merkez konumda tutarak karakter formasyonu modelini ortaya koymuştur” (Öztürk, 2019: 133).

Mill’e göre, insan doğasının bilimi, insan doğasının evrensel ve nihai yasalarını inceleyen psikolojidir. Psikoloji, Mill için, dışsal gözlem ve içebakış yöntemleri kullanılarak insan doğasına dair bilginin temellendirildiği ampirik bir bilimdir. “Psikolojik yasalar deneyimlerin gözlemlenerek genellemeye kavuşturulması sonucu elde edilir ve bu yasaların insanın içinde bulunduğu şartlara göre fonksiyon gösterdiğine inanan Mill şartlar ne kadar fazla olursa o kadar fazla insan çeşitliliği olacağını düşünür, dolayısıyla, etoloji tam olarak burada kendini göstermekte yani şartların insan karakterini belirleyici rolünü merkeze alarak bu istikamette bir karakter formasyonu modelinin yapısını teşkil etmektedir. Bu bakımdan, etoloji, psikolojinin genel yasaları ile özel şartların bir araya gelerek oluşturduğu karakter yapısının açıklığa kavuşturulmasıdır” (Kawana, 2018: 133). Mill’e göre “insanlar aynı şartlarda aynı şekilde hissetmez veya eylemde bulunmazlar fakat insanların verili bir durumda belirli şekilde hissetmelerini veya eylemde bulunmalarını neyin yönlendirdiğini, başka durumlarda neden öyle yaptıklarını, genel yasalarla (psikolojik ve mental) verili duygu ve eylemde bulunma modlarının nasıl uyum göstererek var olduğunu veya olabileceğini belirlemek mümkündür, diğer bir deyişle, insanoğlunun tek bir evrensel karakteri yoktur, ama Karakter Formasyonunun evrensel yasaları vardır” (Mill, 1981: 12).

Etolojinin teorik işlevlerinden biri de “insan doğasının yasaları ile sosyal fenomenler arasında bir etkinliğinin olmasıdır” (Mill, 1981: 869). Mill, Bentham’dan farklı olarak bireyi sadece bireysel düzlemde görmeyip sosyal ortamda da görmüştür. Bireyi yalnızca sosyal ortamında bir varlık olarak algılamamıştır. O, bireyi hem tek başına bir varlık olarak hem de sosyal ortamın bir üyesi ve bir ‘formatörü’ olarak algılamıştır. Bu bakımdan etolojinin psikoloji ile sosyal fenomenler arasında bir yerde

konumlanması gerektiğini düşünmüştür. Bu açıdan da Mill, “sosyal ortamdaki bireyin duygu ve eylemlerinin hiç şüphesiz tamamıyla psikolojik ve etolojik yasalar ile belirlendiğini ifade etmiştir” (Mill, 1981: 896). Mill’in burada bahsettiği psikoloji babasından devraldığı ‘çağrışımçı’ (associationist) psikolojidir. Buna göre, çevresel bütün unsurlar bireyin davranışları üzerinde etkiye sahiptir. Dolayısıyla bireyin duygu ve davranışlarının doğru şekilde açıklanabilmesi psikolojinin genel yasalarının yanı sıra bu özel şartların da iyi bilinip açıklığa kavuşturulmasından geçer. “Mill her ne kadar etolojik yasalardan bahsetse de bu yasaların ne olduğunu açıkça ortaya koymuş değildir” (Baum,2003: 409).

Mill, eğitimi yalnızca öğretim olarak görmemektedir. Onun için eğitim hayatın her alanında ve yaştan bağımsız bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Toplum içinde yaşayıp özerkliğini sürdüren ve gelişmiş bireylerin oluşumu veya bu yöndeki bir karakter formasyonu eğitimin temel hedefini oluşturmaktadır. Eğitim kavramını gelişim kavramına eşitleyen Mill için “bireyin kendini gerçekleştirmeye yönelik kat ettiği gelişim onun bir bütün olarak olgunlaşması manasına da gelir, bir başka deyişle, birey, entelektüel, ahlaki ve aktif kapasitelerinin tamamını geliştirmelidir, bu düşüncenin temelinde yatan ana gerekçelendirmelerden biri Mill’in eğitimi yaşam sanatının önemli unsurlarından biri olarak görmesidir” (Öztürk, 2019: 145).

Mill konuşmalarında öğretim konusundan hemen hemen hiç bahsetmemiş olmakla birlikte, bireyin hayatındaki bütün ilişki ve tecrübelerini içine alan eğitimin geniş anlamına daha çok yoğunlaşmıştır. Mill’de eğitim, bireyin kendini gerçekleştirip geliştirmesine yardım eden her şeyi içermekte bağlamda da bireyin, küçük yaştan başlayarak çevreselci bir yaklaşım kapsamında karakterinin şekillendirilmesinden başlayarak demokratik bir ortamda bulunup tüm toplumsal süreçlere katılmasına kadar, eşitlikçi ve dengeli ve bir aile ortamı kurulmasından iş yaşamındaki tüm psikolojik ve sosyal tecrübeler kadar tüm gelişme ve olgunlaşma süreci bütün parçalarıyla eğitim kapsamındadır. Yani eğitim bütün hayatı kapsayıp belli bir ortamda sonuçlanan bir olgu olarak ele alınmaz. Buradan hareketle hayat boyu eğitimi vurgulayan, eğitimin geniş anlamını ele alan Mill toplumu ve çağının yanı sıra tüm insanlık ve çağlar için de önemli düşünceleri ortaya koymuştur. Öyle ki günümüz eğitim sistemlerine bakıldığında birçoğunun Mill’in düşüncelerinin gelişmiş şekilleri olduğu kanısına varılabilir.

Mill, henüz resmi ve zorunlu eğitimin herkes tarafından gerekli görülmediği bir dönemde her ikisinin de olması gerekliliğini savunup bu alanda öncü bir rol üstlenir. Eğitimin temel rolünü de bireyi birey yapması ve değerlerin geliştirilmesine katkı sunan en önemli araç şeklinde belirtir. Bu bağlamda da, toplumun bütün kesimlerinden insanların, özellikle de eğitim ve refaha ulaşma hususunda zorluk çeken orta ve alt kesimin (işçi sınıfının vb.) eğitim hakkını elde edip kendi tercih ve hedefleri doğrultusunda kendilerini geliştirebileceklerine inanmaktadır. Ancak devlet tarafından resmi eğitimin yürütülmesinden yana değildir. Yalnızca düzenleme ve denetleme görev ve haklarını devlete vererek eğitim faaliyetlerinin ‘özel’ girişimciler tarafından yürütülmesi gerektiğini savunur. Mill’e göre eğitim özgürlük için vardır ve bunun için de var olmalıdır, bu sebeple de resmi eğitimin amacı bireysel otonomluğu ve bireyselliği geliştirmeyi önceliklendirmelidir. Mill hem bireysel hem de kitlesel özgürlüklerin elde edilip bireylerin kendilerini gerçekleştirmek için eğitime ihtiyaç duyduğunu belirtir. Bu ihtiyacın karşılanabileceği en önemli ortam da resmi eğitim dahilinde olduğuna göre, bu eğitimin zorunlu olması gerekmektedir. Bunun yanında, ekonomik durum ve sınıf fark etmeksizin tüm bireylerin eğitim fırsat ve haklarına erişmesi de devlet yoluyla sağlanmalıdır. Bu kapsamda resmi eğitim olan ve milli eğitimin de temeli Mill tarafından atılmıştır. Ayrıca fırsat eşitliği kavramının da Mill tarafından ele alındığını söylemek mümkündür.

Bunun yanında Mill’e göre devlet, resmi eğitim yoluyla tek tip vatandaş ya da birey yetiştirme amacı taşıyabilir bu sebeple eğitimin devletin tekelinde olamaması gerekmektedir. Bu görüşlerini “Özgürlük Üzerine” adlı eserinde aşağıdaki şekilde dile getirir.

“İnsanoğlunun geneli, özgürlüğe güç ve nüfuzdan daha az itibar göstermektedir. Örneğin eğitim konusunu göz önünde bulunduralım. Devletin kendi vatandaşı olarak doğan her insanın belli bir seviyeye kadar eğitim görmesini istemesi ve zorunlu kılması doğal bir şey değil midir? Böyle olduğu halde bu gerçeği kabul etmekten ve söylemekten korkmayan var mıdır? Gerçi anne ve babanın dünyaya getirdiği çocuğa, başkalarına ve kendisine karşı görevlerini iyi yapmasını sağlayacak bir eğitim vermelerinin onların en kutsal görevlerinden biri olduğunu hemen hemen hiç kimse inkâr etmez. Ama bunun babanın bir görevi olduğunu herkes dile getirdiği halde, bu ülkede hemen hiç kimse onun, bu görevi yerine getirme konusunda zorunlu tutulmasını iştimize tahammül edemez. Ondan, çocuğunun eğitimini temin etmesi için bir gayret ve fedakârlıkta bulunması isteneceğine, bu eğitim ücretsiz olarak verildiği halde bunu kabul edip etmemek

onun iradesine bırakılıyor! Bir çocuğun sadece vücudunun gıdasını değil, aynı zamanda zihninin muhtaç olduğu eğitim, öğretim ve terbiyeyi vermek de gerekir. Bunları verme konusunda makul bir ümit var olmadan bir çocuğu dünyaya getirmek hem bu talihsiz çocuğa hem de topluma yönelik ahlaki bir cinayettir. Eğer anne ve baba çocuklarına karşı eğitim borçlarını yerine getirmezlerse, devlet bunu mümkün olduğu kadar (masrafı anne ve babaya ait olmak üzere) yaptırmak zorundadır. Maalesef bu gerçek toplumumuzda hala kabul edilmeyen bir durum olarak durmaktadır.”

Bu perspektiften bakılırsa birey, özgürlüğü deneyimleyebilmek için önce kendisini tanımaya duyduğu ihtiyaç dolayı eğitimin olumlayıcı tesirini görebilir. Bunun yanında birey, eğitim yoluyla yeterlik ve becerilerini fark eder ve onları potansiyelleri ölçüsünde geliştirir. Bu da özgürlüklerin eğitimde ne denli kıymetli olduğunu göstermektedir. Bunun yanında yeterliklerinin farkında ve kendini bilen, onları geliştirebilen bireyin özneliği ve toplumla nasıl ilişkilendireceği konusunda da eğitim ön plana çıkmaktadır. Bireylerin hem kişisel özgürlük alanı hem de toplumsal özgürlük alanının farkına varabilmesi için de eğitimin oldukça elzem olduğundan bahsedilebilir. Çünkü Mill her bireyin eğitilebileceğini savunurken buradan hareketle özgürlüğünün farkına varmasını hedefler. Bu şekilde özgürlük alanlarındaki sınırlar aşılmaz ve medeni bir toplum ortaya çıkar. Burada da mutluluk ön planda olduğu için topluluk en büyük hazzı yakalamayı amaçlayarak uygarlık seviyesi yüksek bir topluluk oluşturur. Netice olarak da mutlu bir toplum ortaya çıkar ve bu toplumun nasıl idare edildiği çok önemli değildir. Çünkü içsel kontrol odağı gelişmiş bir toplumda devletin şekil olarak varlığından bahsetmek mümkündür.

Ayrıca Mill döneminden çok ileri bir seviyede olduğunu, 1835'te, ezberci eğitimin ortaya çıkardığı sorunlara dikkat çekerek gösterir. Öğrenciyi bilginin taşıyıcısı rolüne büründüren verimsiz eğitim modellerinin karşısında yer alarak bireylerin zihnî kapasitelerini geliştirmeyi amaçlayan ve zihnî gücü olgunlaştıran eğitsel modeli desteklediğini ifade eder. 1832'de kaleme aldığı bir başka yazısında insanlardaki deha potansiyelini ortaya çıkarmada yaşanan temel kısıtlılığın alınan dar kapsamlı eğitimden ileri geldiğini ifade eder.

Mill'in üniversitelere önerdiği müfredatta dikkati çeken bir başka konu da sosyal bilimlerdir. Mill'e göre fen bilimleri ve matematik öğrencilerin entelektüel gelişimi için tek başına yeterli değildir. Mill sosyal bilimlerin insanların sosyal ve ahlaki olarak en yüce ilgilerini konu edindiğini bu bilimlere ekonomi, politik ekonomi, etik, hukuk ve

politika gibi alanların da dahil olduğunu, bu derslerin öğretiminde ise bir ders kitabı yerine önemli düşünürlerin eserlerinden örnekler sunulup değerlendirme ve çıkarım işinin de öğrencilere bırakılması gerektiğini ifade eder. Bu kapsamda öğrenci merkezli eğitim anlayışının bir yansımasının görüldüğü söylenebilir. Mill klasik diller ve tarih derslerinin öğretimin de gerekli olduğunu, bu alanların öğrencilere diğer medeni toplumları anlamada bir vasıtası olarak işlev göreceğini vurgular. Mill, edebiyat ve sanatın insan yaşamındaki önemi ve yerini hep savunmuştur. Değerlerin yanı sıra erdemin de öğretilmesinde edebiyat ve şiire hayati bir rol biçer.

Liberal eğitim ve faydacılık terimlerinin her ikisi de “kültür ve medeniyet düşüncelerinin gelişiminin farklı bir boyut kazandığı ve modernite çağı olarak adlandırılan 19. yüzyıl ürünü olan düşüncelerdir” (Melleuish, 2015:123). Bu kapsamda, öncelikle, eğitim ve faydacılık arasında bulunan ilişki toplam mutluluğun artırılması ve ahlak eğitimi bağlamında değerlendirilebilmektedir. Eğitimin temel işlevlerinden biri ahlaki eğitim olarak görülebilirken kişilerin ahlaki konularda eğitilmesinin mümkün olup olmadığı akıllara gelmektedir. Bireyin eylemde bulunurken bir ölçüt olarak uymak zorunda kalabileceği ahlak, eğitim yoluyla nasıl geliştirilebilir? Eğer bu mümkün ise buna uygun yöntemler nelerdir? Alan Ryan’a göre, “Faydacıların eğitim konusundan yakından ilgilenmeleri felsefi görüşleri itibariyle zaruret arz eder” (Öztürk, 2019: 152):

“Faydacılar iki sebepten dolayı eğitimle ilgilenmelidir. İlk olarak, eylemin nihai sonucu söz konusu eylemden etkilenenlerin mutluluğu ise, basit etkililik eylemlerimizin sonuçlarının doğru bir şekilde anlaşılmasını gerektirir ve bu sadece bir tür eğitim süreciyle elde edilebilir. Basit deneme ve yanılma yöntemi, tüm hayvanlara olduğu gibi, çocuklara da çok şey öğretecektir. Bununla birlikte, bu, yavaş ve pahalı bir öğrenme yöntemidir ve örgün eğitim, sağduyulu davranabilme için gerekli olan bilgiyi edinme maliyetini azaltmanın bir yoludur. İkinci sebep ahlak eğitimidir. Eğitim, sadece çocuklara, sahip oldukları hedefleri takip edebilecekleri nedensel ortamın uygun bir şekilde takdir edilmesini değil, aynı zamanda hem kendi mutluluğunu hem de etkileşimde oldukları herkesin mutluluğunu artırmanın yollarını bilmeyi teşvik etmektir” (Ryan, 2011: 659).

Faydacılık, aslında ahlak meselesinde nötr bir konumdadır denebilir. İnsanlara hangi durumlar kapsamında ne tür eylemde bulunulmasının doğru olduğuyla ilgili bir fikir ortaya koymamaktadır. Bireyin doğru fiillerde bulunması ya da bulunmaması eylemin sonucundan hareketle faydalı bulunur ya da bulunmaz. Bu bağlamda toplumsal mutluluk ve en yüksek iyi kavramları devreye girerken bireyin mantıksal olanı seçmesi

ve belirtilen iki kavramı göz önünde bulundurması beklenmektedir. Bireye verilen bu alan Kant'ın "otonom özne vurgusuyla da kısmen örtüşür" (Kant, 1785: 440). Kant'ta olduğu gibi, "faydacılık'ta da birey kendi kurallarını belirler ve ona göre eylemde bulunur fakat Kant'ta yasadan kaynaklanan eylem ancak ahlak olabilirken faydacılıkta eylemin kaynağı veya kendisi değil sonucu ahlaki belirlemenin kıstasıyken faydacılığın bu formel yapısında, bireye sunulan bir içerik söz konusu değildir" (Hare, 1981: 199). Bir diğer deyişle, "birey hangi özel durumlarda hangi eylemlerde bulunması gerektiğine dair bir içerik bilgisini Benthamcı faydacılık kapsamında edinmez, yegâne yol gösterici eylemi sonucunun faydalı olup olmayacağıdır; eylemin kendisinde herhangi bir değer söz konusu değildir" (Öztürk, 2019: 153).

James Tarrant, faydacılık anlayışının politika ve eğitim bilhassa da ahlaki eğitim için başvurulacak bir felsefi yaklaşım olarak değerlendirilemeyeceğini düşünmektedir. Onun bu argümanının temelinde üç temel itirazın yattığı söylenebilirken bunları; 1. Bentham'ın otokrasiden demokrasiye geçişi doğru bulmasına rağmen mutluluk eksenli bir değer teorisi oluşturması bireyin ahlaki değerleri yüceltmesini gerektiren bir durum sergilemez 2. temelde Faydacı teorinin mutluluk ilkesi ile demokratik siyasi sistem arasında zorunlu bir bağ yoktur; 3. faydacılık, 'araşsal-olmayan' bir eğitim anlayışı ortaya konmasını sağlayamaz şeklinde sırlamak mümkündür. "Bu eleştirileri sırasıyla ele almadan önce belirtmek gerekir ki Tarrant, eleştirisinin odak noktasına Bentham'ın Faydacılığını almış olsa da zaman zaman Mill'i de bu kapsamda değerlendirerek onun yüzeysel bir kritikte bulunduğunu baştan söylemek gerekir çünkü çalışmanın ilk bölümünde de ifade edildiği üzere Bentham ile Mill'in faydacılık anlayışları büyük farklılıklar göstermektedir" (Öztürk, 2019: 154).

Mill'in babası James Mill'in mutluluk ile eğitim arasında kurduğu ilişki Mill için daima yol gösterici olmuştur. James Mill, bireylerin ahlaki yönlerini geliştirmesinin önemini sürekli vurgulamış bir düşünür ve eğitimcidir. İnsanların mutluluk düzeylerini artırmanın en iyi yolu olarak eğitimi işaret eder: "Halkın mutluluğunu artırmanın en iyi yolu çoğunluğa oy hakkı vermekten ve onları eğitmekten geçer; her halükârda, bilgelik düzeyleri ne olursa olsun yönetimi birkaç sorumsuz kişinin eline vermektense çoğunluğa vermek daha iyidir" (Plamenatz, 1958: 107). Bu düşüncesine bağlı olarak, "James Mill insanların bencil yönlerinin 'eğitim' vasıtasıyla düzeltilebileceğini ve eğitim sayesinde çocukların sadece kendi mutluluklarının değil başkalarının da

mutluluklarının önemli ve gerekli olduğunu öğrenmeleri sağlanabilir” (Mill, 1969: 13). James Mill’e göre, “insan hayatının bütün ahlaki olguları tek bir ilke ile uyum göstermek zorunda idi o ilke de insanların acıdan kaçınıp hazzla yönelmesidir” (Mill, 1815: 170). Bu bakımdan eğitimin, “insanın kendi mutluluğu kadar diğerlerinin de mutluluğunu aramasını mümkün kılan duygu, düşünce ve eylemleri ortaya çıkarma gücü olduğu için iyi eğitimin görevi ve fonksiyonu yüksek hedefler ile uygun hazların ilişkilendirilmesini sağlamaktır” (Mill, 1978: 300). Baba Mill “her ne kadar eğitim ile mutluluk arasında doğru orantılı bir ilişki kurmuş olsa da faydacılık anlayışının ahlaki eğitime nasıl bir temel oluşturacağını sistematik bir biçimde incelememiş bir başka deyişle, eğitimin insanı mutlu edeceği kabulünü merkeze almış fakat ahlak eğitiminin insanı neden ve nasıl mutlu edeceğini faydacılık ekseninde yerli yerine oturtmamıştır” (Öztürk, 2019: 156).

Mill’e göre, “insanların mutluluğa erişmelerinin önündeki tek engel kendi dönemi itibariyle mevcut olan sefil eğitim ve sefil toplumsal düzenlemelerdir”. “Eğitime bu denli hayati bir merkez konum atfeden Mill her ne kadar kendi faydacılık anlayışı içinde eğitime meşru bir zemin aramış olsa da onun bu konuda başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir ve kendisinden önceki iki önemli düşünürün, Bentham ve Baba Mill’in bu konuda daha başarısız oldukları açıktır” (Öztürk, 2019: 155). Bentham’ın her şeyi nicel mutluluk ölçümüne indirgemesi ve Baba Mill’in büyük ölçüde bu yöntemi benimsemesi, onların ‘eğitim’ anlayışlarının ‘araçsal-olmayan’ bir zemine oturtulabilme ihtimalini en baştan ortadan kaldırmıştır. Mill, “bu problemi aşmak için yüksek ve düşük haz kavramlarının altını çizmiş fakat yukarıda ifade edildiği üzere faydacılık ile eğitim arasında tartışmasız ve zorunlu bir bağın varlığını açıklayamamıştır” (Öztürk, 2019: 156).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak John Stuart Mill, pragmatizmin fayda ilkesini, mutluluğu, özgürlüğü ve liberal demokrasiyi esas alan ve yapılandırmacı ile yeniden kurmacı eğitimin temellerinden birini oluşturan bir eğitim anlayışını ileri sürmüştür. Mill'in tüm felsefesinde olduğu gibi eğitim felsefesinde de faydacı ahlâk anlayışı önemli bir yer tutmuştur. Mill, faydacı ahlâk anlayışında çok daha yüksek hazlarla mutluluğa ulaşılabilceğini iddia etmiştir. Ancak insana mutluluğu her haz değil, sadece formel bir eğitim süzgecinden geçmiş bireyi, bilgeliğe, liderliğe ve özgürlüğe ulaştırabilecek hazlar kazandıracaktır. Oluşturduğu sistemin tepe noktasına mutluluğu koyan Mill, devlet, adalet, değer, karakter gelişimi ile özgürlük gibi kavramları da mutluluğa getirdiği katkılar üzerinden ele almıştır. Bu kapsamda ele alınan kavramların değeri mutluluğa katkısı oranındadır.

Dar kapsamlı eğitime karşı Mill'in ele aldığı eğitim yaklaşımı estetik, entelektüel ve ahlaki eğitimin beraber var olduğu bir eğitim ortamını öngörür. Öğrencinin dahil olduğu eğitim, aklına ve duygularına hitap etmesinin yanı sıra bu yetileri geliştirmeyi de hedeflemektedir. Bu kapsamda, öğrencinin öğrendiği şeylerin bir 'taşıyıcı'sı olmaması gerekirken hedefin gerçekleşmesi öğrencinin bilgiyi sahiplenip kendinin kılmasında yatmaktadır. Bu da günümüzde bilginin ham haliyle öğrencide kalmayıp ürüne, esere ve uygulamaya dönüştürme çabalarının kaynağını Mill'de aramanın doğru olacağı sonucuna varmaktadır.

Eğitimin son safhası olarak üniversite eğitimindeki en önemli amacı mantıklı ve kabiliyetli insanlar yetiştirmek şeklinde belirleyen Mill, üniversite müfredatını da üç bölüme ayırır: Bunlar Estetik eğitim, ahlaki eğitim ve entelektüel eğitimidir. Bütün bu alanların bir araya gelmesiyle üniversitenin insan yaşamındaki rolü belirlenir. Üniversiteler mesleki olarak profesyonel eğitimde iyi bir mesleki birey yetiştirmeyi hedeflemelidir. Mill'e göre üniversite eğitimi, eğitim basamaklarının son safhası olduğundan göre profesyonel bilginin yerine bu tekniği ve bilgiyi bireyin akıl yoluyla nasıl kullanabileceği öğretilmelidir. Olgusal bilginin üniversite eğitiminden önce verilmesi, üniversitedeyse parçalı olarak edinilen bu bilginin metodize edilip tekniği yönlendirecek bilincin öğretilmesi sağlanmalıdır.

Mill'e göre temel ve alt hedeflerin gerçekleştirilmesi yolunda izlenecek diğer bir önemli adım da eğitimin tüm dayatmacı ve baskıcı anlayışlardan arındırılmasıdır. Öyle ki çocuğun eğitim hayatı boyunca ailesinin doğrularını kabul etmeye zorlanması da dayatmacı yönetime gireceği için aile bu kapsamda ancak örnek teşkil edebilmektedir. Çocuk bireysel değer ve fikirlerini savunabildiği ölçüde farklı düşüncelere de tolerans gösterebilecektir.

Mill'in önerdiği müfredatın teorik alanına bakıldığında, mantık ve psikoloji derslerinin öncelendiği görülmektedir. Mantık, diğer bilimlerin gelişme vasıtası olarak görülürken tümevarım ve usavurma yöntemlerinden beslenmelidir. Usavurma yöntemiyle öğrenciler öncüllerden sonuçlara varmayı, tümevarımla da deneyimlerinden hareketle yeni gerçeklikler keşfetmeyi öğrenir. Bu bakımdan, Mill'in eğitim müfredatının teorik boyutunun temelini mantık oluşturmaktadır denebilir.

Mill'in faydacı ahlak anlayışını ele alırken belirttiği ve kendinin de açıklamada yetersiz kaldığı bazı kavramlar özellikle eleştiri konusu olmuştur. Bunlardan ilki bireysel ve toplumsal fayda alanında en yüksek iyiye ulaşmada ortaya çıkmaktadır. Bu alanda en yüksek iyiye ulaşmak için yaptığı sınırlama olan bireysel ve genel özgürlük alanı kavramları bu “en yüksek iyi kavramını” açıklama yerine daha da karmaşık hale getirmiştir denebilir. Çünkü bireysel ve toplumsal/genel özgürlük alanlarındaki sınır çizilememiş ve bu da devletin gerekliliğini vurgular niteliktedir. Yasa koyucu olarak devletin bu varlığının belirtilmesi ve bu gerekliliğin de açıklanması zorunluluğu düşünürü daha da içinden çıkılmaz problemlere sürüklemiştir. Çünkü eğitimi bile özel alana devretmeyi ve devlet elinden kurtarmayı isteyen düşünür özgürlük alanı sınırlamasını çizerken aslında devletin gerekliliğinden ve bireysel özgürlükle toplumsal özgürlüğün var olması için devletin gerekliliğinden bahseder. Burada şu sorun karşımıza çıkmaktadır devlete erk verildiğinde devlet kendi belirlediği politika çerçevesinde ve özgürlükler alanının sınırlarını çizerken bu politika kapsamında vatandaş yetiştirmeyecek midir?

Mill'in eğitim anlayışının, ahlak öğretileriyle sıkı bir ilişkisinin olduğu görülmektedir. Eğitimli bireylerin en yüksek iyiyi yeğleyeceğini ve toplumun genelinin bu şekilde mutluluğa ulaşacağını belirten Mill, özgürlükçü yapı içerisinde bireylerin kendini gerçekleştireceğini ve ahlaki öğretilere de uyum sağlayacağını belirtmiştir.

Ezberci eğitim anlayışının aksine sadece taşıyıcı değil eğitsel model içerisinde uygulama yapan, ürün ve eser oluşturan mutlu bireyler yetişecektir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1982). *Ahlak Öğretileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akdemir, F. (2022). “John Stuart Mill’in Din Anlayışı: İnsanlık Dini”. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), 340-359.
- Aktan, C. C. (1994). *Temiz Toplum ve Temiz Siyaset*. İstanbul: T Yayınları.
- Aktan, C. C. (2009). “Ahlak ve Ahlak Felsefesine Giriş”. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-40.
- Aktaş, Z. (2022). “John Stuart Mill’in Faydacılık Teorisinde “Ahlaki Yaptırım” Problemi”. *Liberal Düşünce Dergisi*, (107), 1-18.
- Aktuyun, S. (2018). *John Stuart Mill'de Özgürlük ve Politika*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Anay, H. (2011). “Hilmi Ziya Ülken’in Yararcılığa Eleştirileri”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (24), 104.
- Anderson, E. S. (1991). “John Stuart Mill and Experiments in Living”. *Ethics*, 102(1), 4-26.
- Antwi, S. K. and Hamza, K. (2015). “Qualitative and Quantitative Research Paradigms in Business Research: A Philosophical Reflection”. *European Journal of Business and Management*, 7(3), 217-225.
- Aster, E. (1999). *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*. (Çev.: Vural Okur). İstanbul: İm Yayın Tasarım.
- Audi, R. (1999). *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. London: Cambridge Uni. Press.
- Avcı, E. (2010). *Liberalizm ve hoşgörü ilişkisi; John Locke ve John Stuart Mill Örnekleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Aydar, S. (2019). *John Stuart Mill'de Birey-Toplum İlişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Aydın, M. (2013a). *John Stuart Mill'in Ahlak Felsefesinin Problemleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Aydın, M. (2013b). "John Stuart Mill'in Faydacı Ahlakı". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(28), 143-167.
- Aydın, M. (2017). "Faydacılık". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(36), 239-245.
- Aydın, M. (2021). "19. Yüzyıl İngiliz Ahlak Düşüncesinde William Whewell ve John Stuart Mill Polemiği". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23(43), 217-246.
- Aydoğan, E. (2018). Hoşgörünün Liberal Yorumu: John Stuart Mill. *KaygıBursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (30), 83-91.
- Bakır, K. (2011). *Demokratik Eğitim: John Dewey'in Eğitim Felsefesi Üzerine*. Ankara: Pegem Akademi.
- Başdemir, H. Y. (2000). *John Stuart Mill'in Hürriyet Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Baltacı, A. (2017). "Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-15.
- Baltacı, A. (2018). "Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Baltacı, A. (2019). "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.
- Baxter, P. and Jack, S. (2008). "Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers". *The Qualitative Report*, 13(4), 544-559.
- Bayraktar, L. (2013). *Felsefe İle*. Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık.

- Bayram, Y. (2013). *John Stuart Mill'de İfade Özgürlüğü ve Siyasi Sistem Tartışması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Bayram, Y. (2013). "John Stuart Mill'de İfade Özgürlüğü". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 115-128.
- Bentham, J. (1962). *Fragment on Government*, yyy.
- Bentham, J. (2003). *The Ratiionale of Reward, In The Classical Utilitarians*. (Ed. J. Troyer). Hackett: Indianapolis.
- Bentham, J. (2008). *Ahlak yasama ve İlkelerine Giriş*. (Çev. Aysel Doğan). *A.Ü.H.F. Dergisi*, 4, 4-5.
- Bengtsson, M. (2016). "How to Plan and Perform a Qualitative Study Using Content Analysis". *NursingPlus Open*, 2, 8-14.
- Berger, F. R. (2023). *Happiness, Justice, And Freedom: The Moral and Political Philosophy of John Stuart Mill*. Univ. of California Press.
- Bogdan, R. and Biklen, S. K. (1997). *Qualitative Research For Education*. Allyn & Bacon Boston, MA Coffey, A. and Atkinson, P. (1996). "Making Sense of Qualitative Data: Complementary Research Strategies". Inc: Sage Publications.
- Budak, B. (2021). *John Stuart Mill'in Özgürlük Anlayışının Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Campbell, J, A. (1996). "John Stuart Mill, Charles Darwin, and the Culture Wars: Resolving a Crisis in Education". *Intercollegiate Review*, 31(2),31-32.
- Capaldi, N. (2011). *John Stuart Mill*. (Çev. İ.H. Yılmaz). İstanbul: T.İ.B. Yayınları
- Cevizci, A. (2002). *Etiğe Giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2010). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları
- Cevizci, A. (2021). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Connelly, L. M. (2016). "Trustworthiness in Qualitative Research". *Medsurg Nursing*, 25(6), 435-437.

- Copleston, F. (2000). *Yararcılık ve Pragmatizm*. (Çev. Deniz Canefe). İstanbul: İdea Yayınları
- Crabtree, B. F. and Miller, W. L. (1999). *Doing Qualitative Research*. Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2002). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative*. NJ: Prentice Hall Upper Saddle River.
- Crisp, R. (1997). *Mill On Utilitarianism*. New York: Routledge.
- Çavuşoğlu, H. A. (2002). *John Stuart Mill'in hürriyet ve siyaset anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Çelik, S. (2016). *Charles Sanders Peirce'ün Pragmatik Görüşleri ve Bilimsellik Ögesi, Pragmatizm: Pratik Bir Felsefe*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Çıtır, İ. (2014). "3. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı (2)", *Felsefede Yeniden İnşa: John Dewey'in Geleneksel Felsefeye Eleştirel Yaklaşımı*, 193-204.
- Çoban, A. (2019). "Temel Kavramlar". M. Ergün, & A. Çoban (Dü) içinde, *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2008). "Introduction: The Discipline and Practice of Qualitative Research". In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Strategies of qualitative inquiry* (3rd ed., pp. 1–43). New York: Sage Publications Inc.
- Denzin, N. K., and Lincoln, Y. S. (2008b). *The Landscape of Qualitative Research*(C. 1). New York: Sage Publications Inc.
- Dewey, J. (1982). *The Middle Works, v. 12, 1899-1924*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Dewey, J. (1988). *The Later Works, 1925-1953 Vol. 1*. Carbondale: Southern Illinois University Press
- Donner, W. (1991). *The Liberal Self: John Stuart Mill's Moral and Political Philosophy*. Cornell University Press.

- Donner, W. (1993). "John Stuart Mill's liberal feminism". *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 69(2/3), 155-166.
- Donner, W. (2006). *Mill's Theory of Value, The Blackwell Guide to Mill's Utilitarianism*. (Ed. Henry R. West). U.K.: The Blackwell Pub.
- Dölger, M. (2014). *John Stuart Mill'de Bireysel ve Toplumsal Fayda*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Epikür.(1962). *Mektuplar ve Maksimler*. (Çev. Hayrullah Örs). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Er, N. (2009). *Jean Jacques Rousseau ve John Stuart Mill'de Özgürlük Problemi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Eysenbach, G., and Köhler, C. (2002). "How do Consumers Search for and Appraise Health Information on the World Wide Web?", *Qualitative Study Using Focus Groups, Usability Tests, and in-depth Interviews*. *Bmj*, 324(7337), 573-577.
- Forrester, M. A. and Sullivan, C. (2018). *Doing Qualitative Research in Psychology: A Practical Guide*. New York: Sage.
- Fossey, E., Harvey, C., McDermott, F. and Davidson, L. (2002). "Understanding and Evaluating Qualitative Research". *Australian and New Zealand Journal Of Psychiatry*, 36(6), 717-732.
- Geçit, B. (2013). "John Stuart Mill'de Kadının Toplumsal Konumu". *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 3(2), 105-127.
- Golafshani, N. (2003). "Understanding Reliability and Validity in Qualitative Research". *The Qualitative Report*, 8(4), 597-606.
- Gordon, J. (1997). John Stuart Mill and the "Marketplace of Ideas". *Social Theory and Practice*, 23(2), 235-249.
- Gökhan, A. K. (2015). "John Stuart Mill Düşününde Bireyin Özgürlüğü". *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/1, 37-61.
- Güntöre, S. Ö. (2004). *John Stuart Mill'in Ahlâk Anlayışı*. İzmir: İlya Yayınları
- Güriz, A. (1963). *Faydacı Teoriye Göre Ahlâk ve Hukuk*. Ankara: A.Ü.H.F. Yayınları

- Graham, G. (2004). *Eight Theories of Ethics*. London: Routledge
- Guba, E. G. and Lincoln, Y. S. (1994). "Competing Paradigms in Qualitative Research". *Handbook of Qualitative Research*, 2(105), 163-194.
- Habibi, D. (2001). *John Stuart Mill and the Ethic of Human Growth*. Boston: Kluwer Academic Pub.
- Hasırcı, N. (2005). *John Stuart Mill'in tümevarım anlayışı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Hatch, J. A. (2002). *Doing Qualitative Research in Education Settings*. New York: State University of New York Press Press.
- Hausman, D. M. (1981). "John Stuart Mill's Philosophy of Economics". *Philosophy of Science*, 48(3), 363-385.
- Hay, I. (2000). *Qualitative Research Methods in Human Geography*. UK: Oxford University Press.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. (Çev. Semih Lim 6. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hume, D. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. (Çev. Ergün Baylan). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- İsmail, S. (2018). "John Stuart Mill'in Siyaset Felsefesinde Demokrasi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 655-664.
- James, W. (2003). *Faydacılık*. (Çev. Tufan Göbekçin). Ankara: Yeryüzü Yayınevi.
- Jones, H. S. (1992). "John Stuart Mill as Moralist". *Journal of the History of Ideas*, 53(2), 287-308.
- Kaçer, M. (2017). "Demokratik Platonculuk: John Stuart Mill'in Siyasi Düşüncesinde Çoğul Oy". *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 315-332.
- Kaplan, G., Ş. (2023). *John Stuart Mill'in faydacı feminizmi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kim, W. C. (2023). "A Study of John Stuart Mill's Utilitarianism from his Proof of the Principle of Utility". *Journal of Korean Philosophical Society*, 166, 117-141.

- Kitzinger, J. (1995). "Qualitative Research: Introducing Focus Groups". *Bmj*, 311(7000), 299-302.
- Klenke, K. (2016). *Qualitative Research in the Study of Leadership*. Leeds: Emerald Group Publishing Limited.
- Kuş, E. (2007). *Nitel-nitel Araştırma Teknikleri: Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri: Nicel mi? Nitel mi?* Ankara: Anı Yayıncılık.
- Küçük, N. (2003). *John Stuart Mill'in felsefesinde Özgürlük ve Eşitlik Sorunu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Küçük, N. (2010). "John Stuart Mill'de Kadın Sorunu". *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (9), 91-110.
- Kvale, S. (1994). *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*. New York: Sage Publications Inc.
- Loizides, A. (2023). "Local and Contextual: John Stuart Mill's The Subjection of Women". *Australian Journal of Politics & History*, 69(2), 190-209.
- Macit, M., H. (2009). "Teleolojik Etik Anlayışın Deontolojik Eleştirisi". *Kaygı*, 13, 83-91.
- Makatouni, A. (2002). "What Motivates Consumers to buy Organic Food in the UK? Results From a Qualitative Study". *British Food Journal*, 104(3/4/5), 345-352.
- Mallat, N. (2007). "Exploring Consumer Adoption of Mobile Payments—A Qualitative Study". *The Journal of Strategic Information Systems*, 16(4), 413-432.
- Malterud, K. (2001). "Qualitative Research: Standards, Challenges, and Guidelines". *The Lancet*, 358(9280), 483-488.
- Marshall, C. and Rossman, G. B. (2014). *Designing Qualitative Research*. New York: Sage Publications.
- Marshall, M. N. (1996). "Sampling for Qualitative Research". *Family Practice*, 13(6), 522-526.
- Maxwell, J. A. (2008). "Designing a Qualitative Study". *The SAGE Handbook of Applied Social Research Methods*, 2, 214-253.

- Mengüsoğlu, T. (2015). *İnsan Felsefesi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Merriam, S. B. (1998). *Qualitative Research and Case Study Applications in Education. Revised and Expanded from Case Study Research in Education*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.
- Merriam, S. B., and Grenier, R. S. (2019). *Qualitative Research in Practice: Examples for Discussion and Analysis*. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.
- Miles, M. B. and Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. New York: Sage Publications, Inc.
- Mill, J. S. (2009). *Autobiography*. Auckland: The Floating Press.
- Mill, J. S. (2017). *Faydacılık*. (Çev. S. Aktuyun). İstanbul: Alfa Klasik Yayınları.
- Mill, J. S. (1986). *Faydacılık*. (Çev. Nazmi Coşkunlar). İstanbul: MEB Yay.
- Mill, J. S. (2008). *Özgürlük Üzerine*. (Çev. Tuncay Türk). İstanbul: Oda Yay.
- Miller, Dale E. (2006). *Mill's Theory of Sanction, The Blackwell Guide to Mill's Utilitarianism*. (Ed. Henry R. West). U.K.:The Blackwell Pub.
- Morgan, D. L. (1996). *Focus Groups as Qualitative Research* (C. 16). New York: Sage Publications.
- Morgan, G. and Smircich, L. (1980). The case for qualitative research. *Academy of Management Review*, 5(4), 491-500.
- Morse, J. M. (2016). *Mixed Method Design: Principles and Procedures*. New York: Routledge.
- Möngü, B. (2015). "Modern Dünyada Mutluluk: John Stuart Mill'in Faydacı Etiği". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 23-30
- Neuman, W. L., and Robson, K. (2014). *Basics of Social Research*. Canada Toronto: Pearson Publication.
- Odabaş, U. K. (2018). "John Stuart Mill'in Düşüncesinde Özgürlük Sorunu". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (Özel Sayı 3), 2685-2699.
- Özer, S. M. (2022). "Haz İlkesi Bağlamında; Hedonizm, Utilitarizm ve Pragmatizm". *TURAN-SAM*, 14(55), 360-365.

- Özgen, M. K. (2012). *Eğitim Felsefesi*. (Ed. Gökalp, N. Çelik). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Özlem, D. (2001). *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Öztürk, F. (2019). *John Stuart Mill'de Eğitim ve Bireysel Özgürlük*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, S. (1985). *John Stuart Mill'in Ahlâk Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods*. New York: SAGE Publications.
- Peker, O. (2018). *John Stuart Mill'in bilimsel Açıklama Anlayışı*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Pınarcı, E. (2013). *John Stuart Mill'in Liberalizm Anlayışı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pieper, A. (1999). *Etiğe Giriş*. (Çev. Veysel Ataman- Gönül Sezer). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Pope, C., Ziebland, S. and Mays, N. (2006). "Analysing Qualitative Data". *Qualitative Research in Health Care*, 63-81.
- Quinton, A. (1973). *Utilitarian Ethics*. London: Macmillan Publishing.
- Rabia, Ü. S. T. E. (2019). "Kadınların Siyasal Hak Mücadelesinde Farkındalık Oluşturan Bir Erkek Düşünür: John Stuart Mill". *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-10.
- Raeder, L. C. (2002). *John Stuart Mill and the Religion of Humanity*. University of Missouri Press.
- Robson, J. (1968). *The Improvement of Mankind: The Social and Political Thought of John Stuart Mill*. University of Toronto Press.
- Rosen, F. (1996). *Classical Utilitarianism from Hume to Mill*. London: Routledge.
- Sandelowski, M. (1986). "The Problem of Rigor in Qualitative Research". *Advances in Nursing Science*, 8(3), 27-37.

- Scarre, G. (2003). *The Problems of Philosophy Utilitarianism*. London: Routledge.
- Seale, C. (1999). "Quality in Qualitative Research". *Qualitative Inquiry*, 5(4), 465-478.
- Seidman, I. (2006). *Interviewing as Qualitative Research: A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences*. Teachers College Press.
- Shenton, A. K. (2004). "Strategies for Ensuring Trustworthiness in Qualitative Research Projects". *Education for Information*, 22(2), 63-75.
- Silverman, D. (2016). *Qualitative Research*. New York: Sage Publication.
- Skorupski, J. (2006). *Why Read Mill Today*. New York: Routledge.
- Skorupski, J. (2007). *Liberal Doğalcılığın Kaderi*. (Çev. Selim Dingiloğlu, Mill, ed. Cengiz Çağla). İstanbul: Say Yay.
- Sönmez, V. (2015). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Stephen, L. (1900). *The English Utilitarians*. London: Duckworth, III
- Stepukonis, A. (2023). "Re-Thinking Cultural Hedonism: On the Principle of Utility According to John Stuart Mill". *Dialogue and Universalism*, (1), 181-194.
- Stoner Jr, J. R. (2023). "Was John Stuart Mill Right about Freedom of Speech?". *Free Speech and Intellectual Diversity in Higher Education*, 135.
- Stumpf, S. E. (1977). *Philosophy: History and Problems*. London: McGraw – Hill Book Co.
- Strauss, A. and Corbin, J. (1990). *Basics of Qualitative Research*. New York: Sage Publications.
- Şahin Çakmak, D. (2010). *Klasik İktisat Düşüncesinde 'Kadın'ın Konumlandırılışına Farklı Bir Yaklaşım: John Stuart Mill*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Taş, B. (2009). *Faydalı Etik*. Ankara: Kanguru Yay.
- Taylor, A. E. (2020). *Epikuros Madde, Haz ve İnsan*. (Çev. Ceyda Üstünel). Ankara: Fol Kitap.

- Teddle, C. and Yu, F. (2007). "Mixed Methods Sampling: A Typology With Examples". *Journal of Mixed Methods Research*, 1(1), 77-100.
- Terchek, R. J., Locke, J., Paine, T., Madison, J., Tocqueville, A., Mill, J. S., ... & Aristide, J. B. (2001). *Theories of Democracy: A Reader*. T. C. Conte (Ed.). Lanham: Rowman & Littlefield.
- Turgut, M. F., Baykul, Y. (2015). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Türer, C. ve Aydın, M. (2019). "Utilitarianism ve Pragmatism: Farklar, Ortak Noktalar". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 121-49.
- Tüzen, M., A. (2012). *Utilitarist öğretisi ve John Stuart Mill'de Etik-Siyaset İlişkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüzen, M. A. (2014). "John Stuart Mill'de Demokrasinin Meşruiyeti". *Mavi Atlas*, (2), 40-53.
- Urmson, J.O. (1968). "The Interpretation of The Moral Philosophy", *Contemporary Utilitarianism*, (Ed. Michael D. Bayles). New York: Anchor Books.
- Uzelli, O. (2019). *John Stuart Mill'in Felsefesinde Fayda ve Özgürlük Sorunu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ümütlü, A., Y. (2013). *John Stuart Mill ve Herbert Spencer'da Özgürlük Bağlamında Adalet Kıyaslaması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- West, H. R. (2006). "Mill's Proof of The Principle of Utility", *The Blackwell Guide to Mill's Utilitarianism*, (Ed. Henry R. West). U.K.: The Blackwell Pub.
- Whitaker, J. K. (1975). "John Stuart Mill's Methodology". *Journal of Political Economy*, 83(5), 1033-1049.
- Vergara, F. (2006). "Liberalizmin Felsefi Temelleri". (Çev. Bülent Arıbaş). İstanbul: İletişim Yay.

- Yaylalı, M. (2006). *John Stuart Mill'in Refah Kuramı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Université Catholique de Louvain.
- Yıldız, A., İ. (2024). *John Stuart Mill'in Özgürlük Teorisinde Liberal Eğitimin Gerekçelendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
- Yıldız Turan, E. (2015). "İlk Çağ Felsefesinde Faydacılığın Temelleri". *Atatürk İletişim Dergisi*, (8), 249-258.
- Yılmaz, E. (2010). *Teleolojik Etik ve Deontolojik Etik'in Karşılaştırılması (J.S. Mill ve I. Kant ile Sınırlandırılmış Olarak)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüceler, A. B. (2022). *Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'de Mutluluk Kavramı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://oll.libertyfund.org/titles/bowring-the-works-of-jeremy-bentham-vol-1>
- <https://oll.libertyfund.org/titles/bowring-the-works-of-jeremy-bentham-vol-2>
- <https://oll.libertyfund.org/titles/bowring-the-works-of-jeremy-bentham-vol-3>
- <https://oll.libertyfund.org/titles/bowring-the-works-of-jeremy-bentham-vol-4>
- <https://oll.libertyfund.org/titles/bowring-the-works-of-jeremy-bentham-vol-7-rationale-of-judicial-evidence-part-2>
- <https://oll.libertyfund.org/titles/bowring-the-works-of-jeremy-bentham-vol-9-constitutional-code>
- <https://oll.libertyfund.org/titles/bowring-the-works-of-jeremy-bentham-vol-6>
- <https://oll.libertyfund.org/titles/bowring-the-works-of-jeremy-bentham-vol-11-memoirs-of-bentham-part-ii-and-analytical-index>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Merdan ÇOLAK
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	26/07/2024